

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Bydgoszcz, dnia 11 grudnia 2023 r.

Poz. 7990

UCHWAŁA NR LXIV/527/23 RADY GMINY ALEKSANDRÓW KUJAWSKI

z dnia 28 listopada 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40 ze zm.)¹⁾ oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece na zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.)²⁾ Rada Gminy Aleksandrów Kujawski po usykaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Aleksandrów Kujawski.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy
Aleksandrów Kujawski

Waldemar Bartczak

¹⁾ Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2023 r. poz. 572, poz. 1463 i poz. 1688.

²⁾ Zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2023 r. poz. 951 i poz. 1688.

Załącznik do uchwały Nr LXIV/527/23
Rady Gminy Aleksandrów Kujawski
z dnia 28 listopada 2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY ALEKSANDRÓW KUJAWSKI NA LATA 2023 - 2026

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski,
EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
EFS – Europejski Fundusz Społeczny,
GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,
GPONZ – Gminny Program Opieki nad Zabytkami,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
Dz. U. – Dziennik Ustaw,
KEZAL – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego Lądowego,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,
KPZK – Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju,
KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,
MKiDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,
NMP – Najświętsza Maria Panna,
MPZP – Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,
SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),
UG – Urząd Gminy,
WEZ – wojewódzka ewidencja zabytków,
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków,

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	
1.1. Podstawowe zagadnienia	
1.2. Metodologia opracowania	
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	
5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	
5.2.1. Położenie gminy	
5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza	
5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza	
5.2.4. Zarys historii gminy	
5.2.5. Krajobraz kulturowy	
5.2.6. Zabytki nieruchome	
5.2.7. Zabytki ruchome	
5.2.8. Zabytki archeologiczne	
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT	
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami	
7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami	
7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	
12. BIBLIOGRAFIA	

13. SPISY

13.1. Spis tabel

13.2. Spis rycin.....

13.3. Spis wykresów

13.4. Spis fotografii

14 ANEKSY.....

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to już trzecia edycja gminnego programu opieki nad zabytkami. Pierwszy program pn. „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2015 – 2018”, został przyjęty uchwałą Nr V/29/15 z dnia 13 lutego 2015 r. roku przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski. Druga edycja pn. „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2019 – 2022” została przyjęta uchwałą Nr XIV.120.19 z dnia 15 listopada 2019 r. przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski.

Program jest podstawowym dokumentem w sferze zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Aleksandrów Kujawski, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne, które zostało poddane szczegółowej analizie. Opisano historię gminy oraz ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do osadnictwa, układów przestrzennych, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze względu na swoją przynależność do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególny pogłębionej diagnozie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczenia kulturowego oraz własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Prezentowano również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomości zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomości zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia ukazujące stan zabytków na 2023 rok.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorząd.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZA – kart ewidencji zabytku archeologicznego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrza budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomym zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zieleni i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie. Jej aktualizacja przeprowadzona została w dniach 28 kwietnia – 1 maja 2023 r. pozwoliła zweryfikować faktyczny stan zachowanego dziedzictwa.

Mieszkańcy gminy zostali poinformowani o prowadzonych pracach poprzez zamieszczenie ogłoszenia na stronie internetowej gminy oraz na facebooku gminy. Ponadto w miejscowościach, w których przeprowadzono inwentaryzację, rozwieszono na tablicach ogłoszeń plakaty informacyjne. Dodatkowo Wójt Gminy Aleksandrów Kujawski poinformował poprzez publiczne ogłoszenie mieszkańców gminy o aktualizacji gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków z terenu Gminy Aleksandrów Kujawski opracowana została po przeprowadzeniu badań terenowych oraz kwerendy konserwatorskiej celem uzyskania odpowiednich materiałów do jej sporządzenia. Podczas prac terenowych przy udziale właścicieli obiektów zabytkowych podjęto próbę oszacowania daty wybudowania zabytków będących w GEZ. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegatura we Włocławku udostępnił cenną i ważną dokumentację, tj. karty ewidencyjne obiektów nieruchomych, karty cmentarzy, karty założeń parkowych oraz karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych wraz z mapami. Karty GEZ (zarówno dla zabytków archeologicznych, jak i zabytków architektury i budownictwa) sporządzono w lipcu 2023 r.

Do opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami przystąpiono w sierpniu 2023 r. po opracowaniu aktualizacji GEZ i zakończono prace nad nim po ostatecznym zaakceptowaniu GEZ przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W tym celu niezbędna okazała się fachowa literatura związana z dziedzictwem kulturowym gminy oraz ogólnodostępne materiały znajdujące się w sieci. Dodatkowo przeprowadzono kwerendę w Gminnej Bibliotece Publicznej w Służewie w celu zapoznania się z materiałami historycznymi dotyczącymi gminy. Ponadto pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu.

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy w Aleksandrowie Kujawskim.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026 zostanie przekazany do WUOZ, Delegatura we Włocławku celem pozytywnego zaopiniowania. Dalej, uchwalony będzie przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski oraz zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026 uwzględnił wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

Ryc. 1. Plakat informacyjny

Źródło: opracowanie własne

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub **wójt** (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub **gminny** program opieki nad zabytkami.” W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 roku poz. 840 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 roku poz. 40 ze zm.).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 977).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 roku, poz. 682 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2556 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1336).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2023 roku., poz. 344 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 roku, poz. 194).
- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 roku, poz. 571).
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2021 roku, poz. 485 ze zm.).
- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2023 roku, poz. 887).

10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).

11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 30 ze zm.).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385),

2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).

2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).

3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).

4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2053).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata **2023-2026**.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Okres obowiązywania krajowego programu opieki nad zabytkami zakończony został wraz z końcem 2022 r. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022

Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022. Program 2019-2022 jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także wskazuje środki służące do realizacji wyznaczonych celów. W dokumencie opisano ewaluację Programu 2014-2017, przedstawiono założenia Programu 2019-2022, opracowano plan finansowy Programu 2019-2021 oraz wskazano na zarządzanie, harmonogram i ewaluację Programu 2019-2021. Sformułowano cel główny: *„Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”*, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania. Te, realizowane będą przez odpowiednie zadania. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.
2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Do każdego celu podano po 2 kierunki działań:

- 1.1 Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
- 1.2 Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.
- 2.1 Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
- 2.2 Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.
- 3.1 Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.
- 3.2 Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Realizacja Programu 2019-2022 będzie prowadzona w ramach środków finansowych pochodzących z budżetu państwa. Na lata 2019-2022 przewidziano finansowanie w kwocie 25 617 089,00 zł, w tym 8 363 300,00 zł w 2021 r. oraz 7 703 175,00 zł w 2022 r.

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030

Uchwałą nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. przyjęto Długookresową Strategię Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności. Strategia określa główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju, obejmującym okres co najmniej 15 lat. Dokument składa się z 7 rozdziałów: Charakterystyka modelu rozwoju Polski do 2030 r., Cel główny i obszary strategiczne, Warunki realizacji Strategii – ramy makroekonomiczne i harmonogram, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze równoważenia potencjałów rozwojowych regionów, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze efektywności i sprawności państwa, Monitorowanie realizacji Strategii. Sformułowano następujący cel główny: *„Poprawa jakości życia Polaków mierzona zarówno wskaźnikami jakościowymi, jak i wartością oraz tempem wzrostu PKB w Polsce”*. Wyodrębniono 3 obszary strategiczne, które zostały podzielone na osiem części (zgodnych ze strategicznymi celami rozwojowymi). Są to:

W obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki:

- 1) Innowacyjność gospodarki i kreatywność indywidualna;
- 2) Polska Cyfrowa;
- 3) Kapitał ludzki;
- 4) Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko.

W obszarze równoważenia potencjału rozwojowego regionów Polski:

- 1) Rozwój regionalny;
- 2) Transport.

W obszarze efektywności i sprawności państwa:

- 1) Kapitał społeczny;
- 2) Sprawne państwo.

W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w Strategii wskazano na wspieranie procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Uchwałą nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. przyjęto Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030) jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Dokument składa się z 8 rozdziałów: Zagospodarowanie Przestrzenne Kraju, Uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, Wizja przestrzennego zagospodarowania Polski 2030, Zasady i cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Typologia obszarów funkcjonalnych, System realizacji Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Stan przestrzennego zagospodarowania kraju 2011 – mapy diagnostyczne. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służące jej urzeczywistnieniu oraz wskazano zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych mających istotny wpływ terytorialny. Przedstawiono cel strategiczny: *„Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych –konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.”* Ponadto wyodrębniono następujące cele:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności. Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego

W ramach kierunku działania 1.1. Wspieranie rozwoju funkcji metropolitalnych największych polskich miast wskazano na potrzebę rewitalizacji historycznych i zabytkowych obiektów na cele kulturowe. Z kolei w kierunku 2.2.4. Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej nawiązano do ochrony i rewaloryzacji zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. W kierunku działania 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji

Krajobrazowej podano, że uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych. Procedury te będą obejmowały także programy rewitalizacji obszarów przemysłowych i kryzysowych. Działania będą dotyczyły także koordynowania przedsięwzięć związanych z rozwojem regionów i obszarów turystycznych oraz systemów rekreacyjnych w obszarach cennych przyrodniczo i atrakcyjnych turystycznie, takich jak: parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki kulturowe, ewidencjonowane zabytkowe założenia ruralistyczne i rezydencjonalne, rezerваты archeologiczne. Wyszczególniono także kierunek działania 6.4.2. Obszary ochrony krajobrazów kulturowych – „W celu stworzenia systemu zmierzającego do zahamowania postępującej degradacji środowiska kulturowego, nieodwracalnej utraty krajobrazów historycznych i tworzących tożsamość miejsca, w tym rozwiązania konfliktów społecznych związanych z degradacją przestrzeni przyrodniczej, zabytkowych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków architektonicznych, konieczne jest wprowadzenie do dokumentów planistycznych wszystkich szczebli zintegrowanej ochrony środowiska kulturowego, umożliwiającej gospodarowanie krajobrazem w celu podniesienia konkurencyjności regionów.” W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w KPZK 2030 wskazano również, że w perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki. Ponadto na mapie diagnostycznej 18 przedstawiono przestrzenne rozmieszczenie zabytków w kraju. Najbardziej powszechną formą ochrony zabytków jest Rejestr zabytków, który jest stale uaktualniany przez służby konserwatorskie. Największa liczba zabytków nieruchomych znajduje się w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Gdańsku i Łodzi, natomiast największe nasycenie gmin zabytkami nieruchomymi umieszczonymi w rejestrach dotyczy województwa opolskiego, dolnośląskiego i wielkopolskiego oraz na obszarze między Warszawą i Łodzią.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa kujawsko-pomorskiego i powiatu aleksandrowskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy Aleksandrów Kujawski. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski jest zbieżny ze strategicznymi celami województwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Powiat aleksandrowski nie posiada aktualnej dokumentacji, w której znalazłyby się elementy nawiązujące do dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2021 - 2024

Uchwałą nr XXXI/451/21 z dnia 26 kwietnia 2021 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2021 - 2024. Dokument składa się z 11. rozdziałów: wprowadzenie, podsumowanie trzeciego wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami, charakterystyka uwarunkowań prawnych ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce, zadania Samorządu Województwa wynikające z regulacji prawnych, ochrona dziedzictwa niematerialnego, uwarunkowania wynikające z dokumentów międzynarodowych i strategicznych, założenia programowe - cele, kierunki i działania, monitoring realizacji programu, zasady współpracy i finansowania, wyzwania rozwojowe dla Samorządu Województwa, podsumowanie. W analizowanym dokumencie stwierdzono, że województwo kujawsko-pomorskie jest posiadaczem wielkiego historycznego bogactwa, jakimi są liczne materialne i niematerialne świadectwa naszych dziejów. Obok unikatowych zespołów zabytkowych jak toruńska i chełmińska starówka, czy bydgoska secesja, znajduje się szereg pomników architektury i historii: ślady osadnictwa, rozwoju państwowości, kultu religijnego. W rozdziale 7. wskazane zostały założenia programowe. Wyznaczono następujące cele główne, cele operacyjne oraz kierunki działań:

Cel główny: Zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo

Cel operacyjny: Kultura, sztuka i dziedzictwo narodowe

Kierunki działań:

- Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony;
- Edukacja;
- Promocja;
- Dokumentacja i popularyzacja.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko

Cel operacyjny: Przestrzeń kulturowa

Kierunki działań:

- Ochrona;
- Prace konserwatorskie i restauratorskie;
- Dokumentacja i badania.

Do każdego kierunku działania podano przykładowe zadania. W analizowanym dokumencie nie odwołano się w sposób bezpośredni do Gminy Aleksandrów Kujawski.

Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 roku – Strategia Przyspieszenia 2030+

Uchwałą nr XXVIII/399/20 z dnia 21 grudnia 2020 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął Strategię rozwoju województwa. Strategia odnosi się do wszystkich istotnych aspektów rozwoju województwa, nie tylko do zadań przypisanych kompetencyjnie do Samorządu Województwa. Składa się z części diagnostycznej (przedstawiającej syntezę uwarunkowań rozwoju, scharakteryzowanych w odrębnym opracowaniu, niebędącym częścią strategii), części kierunkowej (zawierającej ustalenia dotyczące kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz określającej cele i kierunki rozwoju województwa) oraz części wdrożeniowej (odnoszącej się do sposobu realizacji oraz monitorowania ustaleń strategii). W syntezie diagnozy uwarunkowań rozwoju województwa odniesiono się do obiektów zabytkowych marginalnie: „na znaczeniu zyskują atrakcyjne walory przyrodnicze, dobrze zachowane oraz zaadaptowane obiekty zabytkowe, organizowane imprezy kulturalne czy rozrywkowe nie tylko te o zasięgu regionalnym, ale także krajowym”. W dalszej części strategii zabytkom poświęcono więcej uwagi. W rozdziale dotyczącym koncepcji rozwoju funkcjonalno – przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego wymieniono kluczowe elementy budujące potencjał ponadregionalny i przewagi konkurencyjne województwa. Wśród nich wymieniono i opisano m.in.: Toruń – obiekt Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO, czy Chełmno – Pomnik Historii oraz ośrodek dziedzictwa historyczno-kulturowego. Opracowano cel nadrzędny: *„Jakość życia typowa dla wysokorozwiniętych regionów europejskich”*. Ponadto wyznaczono 4. obszary tematyczne rozwoju:

1. Obszar społeczeństwo.
2. Obszar Gospodarka.
3. Obszar Przestrzeń.
4. Obszar Spójność.

Obszary te realizowane będą przez cele główne. Te z kolei podzielono na cele operacyjne i dalej na kierunki zadań.

Kierunki zadań związane z szeroko rozumianą tematyką zabytków wyznaczone w analizowanym dokumencie to:

- 1107. Rozwój edukacji regionalnej i lokalnej – zamierza się wyposażyć mieszkańców regionu w wiedzę i nowoczesne materiały w zakresie edukacji regionalnej i lokalnej oraz rozwijania zainteresowań młodzieży literaturą, historią, geografią, zabytkami, przyrodą, tradycją i kulturą regionu;
- 4301. Ochrona, zachowanie, odnowa, wzmacnianie i promocja dziedzictwa kulturowego województwa - Kierunek ma charakter ogólny i dotyczy wszystkich działań mających na celu ochronę, zachowanie, wzmacnianie potencjału oraz promocję dziedzictwa kulturowego województwa. Do tego kierunku zaliczają się także działania ratownicze wobec obiektów i obszarów będących częścią środowiska kulturowego województwa, zachowanie tradycyjnej kultury wiejskiej, ochrona, zachowanie, konserwacja i szeroko rozumiana poprawa

dobrostanu historycznych budowli zabytkowych, obiektów architektury, budownictwa czy zespołów urbanistycznych, dziedzictwa ginących zawodów, wsparcie powstających drobnych kolekcji, tworzenia nowych oraz rozwoju istniejących zbiorów muzealnych i skansenów, będących częścią środowiska kulturowego województwa. Kierunek obejmuje także obiekty sakralne (w tym elementy ich wyposażenia). Kierunek dotyczy także działań towarzyszących ochronie dziedzictwa kultury w ramach miejsc/obiektów objętych rozporządzeniem Prezydenta RP – Pomniki Historii oraz wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

- Adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego dla celów publicznych i komercyjnych - Kierunek dotyczy wykorzystania obiektów dziedzictwa kulturowego dla celów np. prowadzenia instytucji kultury, edukacji, działalności noclegowych, gastronomicznych, handlu, innego rodzaju usług publicznych lub komercyjnych. Obejmuje działania mające na celu ich adaptację do nowych funkcji przy zachowaniu obostrzeń konserwatorskich. Głównym celem działań jest ochrona obiektów istotnych dla dziedzictwa kultury poprzez nadanie im możliwości pełnienia funkcji publicznych lub komercyjnych, wskutek czego niezbędne będzie utrzymywanie ich we właściwym stanie technicznym, pod nadzorem służb konserwatorskich.
- 4801. Rozwój uzdrowisk - zachowanie, ochrona i wzmacniania potencjału parków zdrojowych, obiektów zabytkowych oraz infrastruktury uzdrowiskowej (również przez tworzenie parków kulturowych i innych form organizacyjnych opieki nad obszarami istotnymi dla rozwoju i zachowania funkcji uzdrowiskowych).

Wśród wykazu projektów kluczowych znalazły się takie inwestycje jak:

1. „Młyn Energii” w Grudziądzu.
2. „Muzeum Ziemiaństwa, Tradycji Patriotycznych i Kultury Rolnej” w Nawrze.
3. Artefakty przeszłości symbolem tożsamości regionalnej.
4. Wsparcie opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego.
5. Ochrona, konserwacja i promocja obiektów dziedzictwa kulturowego UNESCO w Toruniu.
6. Rozbudowa Muzeum Archeologicznego w Biskupinie.
7. Rozbudowa Filharmonii Pomorskiej.

Gmina Aleksandrów Kujawski została przydzielona do obszaru prowadzenia polityki terytorialnej Aleksandrów Kujawski oraz miejskiego ośrodka funkcjonalnego Torunia. Ponadto stwierdzono, że rejon Aleksandrowa Kujawskiego może wykazywać predyspozycje do rozwoju funkcji uzdrowiskowej. Gmina Aleksandrów Kujawski zaliczona została jako jedna z 25. gmin do gmin na obszarze których występuje problem niskiego poziomu rozwoju społecznego oraz jako jedna z 61. gmin, gdzie znajduje się obszar negatywnej sytuacji społeczno-gospodarczej, na którym występują problemy zaawansowanych procesów starzenia się społeczeństwa.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego

Uchwałą Nr XXIX/418/21 z dnia 8 lutego 2021 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyjął uchwałę w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego. Na sierpień 2023 r. projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego nie został przyjęty uchwałą.

Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027

Komisja Europejska decyzją wykonawczą CCI 2021PL16FFPR002 przyjęła 7 grudnia 2022 r. program Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027. W dokumencie sformułowano następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie na rzecz wzrostu innowacyjności i konkurencyjności regionu.
2. Fundusze Europejskie dla czystej energii i ochrony zasobów środowiska regionu.
3. Fundusze Europejskie na zrównoważony transport miejski.
4. Fundusze Europejskie na rzecz spójności i dostępności komunikacyjnej regionu.
5. Fundusze Europejskie na wzmacnianie potencjałów endogenicznych regionu.
6. Fundusze Europejskie na rzecz zwiększenia dostępności regionalnej infrastruktury dla mieszkańców.
7. Fundusze Europejskie na rozwój regionalny.
8. Fundusze Europejskie na wsparcie w obszarze rynku pracy, edukacji i włączenia społecznego.
9. Pomoc techniczna (EFRR).
10. Pomoc techniczna (EFS+).

W programie przedstawiono cele polityki spójności, w tym nawiązujące do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego:

- CP 4 Europa o silniejszym wymiarze społecznym, bardziej sprzyjająca włączeniu społecznemu i wdrażająca Europejski filar praw socjalnych, w tym cel szczegółowy 4(vi) Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych, w ramach którego. Podkreślono, że obiekty zabytkowe stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego regionu, podnoszą jego atrakcyjność, a przede wszystkim są elementem budowy tożsamości regionalnej.
- CP 5 Europa bliższa obywatelom dzięki wspieraniu zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju wszystkich rodzajów terytoriów oraz inicjatyw lokalnych, w tym cel szczegółowy 5(i) Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich. Podkreślono, że istotne znaczenie dla rozwoju WK-P mają działania wspierające turystykę opartą o dziedzictwo naturalne i kulturalne regionu, co ma związek z dochodowością (dla podmiotów i samorządów) tego sektora. Potencjałem, który należy rozwijać jest rozbudowa infrastr. turystycznej, tworzenie produktów turyst. oraz ich promocja, co przełoży się na wzrost atrakcyjności regionu oraz powstawanie nowych miejsc pracy. Odpowiedzią na problemy społ. jest rewitalizacja obszarów o dużej koncentracji negatywnych zjawisk.

Wskazano także, że istotna jest ochrona dziedzictwa kulturowego regionu zróżnicowanego etnograficznie poprzez pielęgnowanie unikatowości obiektów wyróżniających ich na tle regionu i kraju. Jednym z wyzwań województwa w zakresie kultury jest ochrona i zapewnienie lepszego dostępu do zasobów dziedzictwa kulturowego. Innym Wyzwaniem pozostaje digitalizacja i udostępnianie najcenniejszych zasobów dziedzictwa regionalnego wpływająca na zwiększenie dostępności do zasobów kultury. Wszystkie inwestycje powinny stosować rozwiązania poprawiające dostępność, promujące rozwiązania z zakresu zielonej i niebieskiej infrastruktury.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Aleksandrów Kujawski

Uchwałą nr XXX/239/21 z dnia 30 marca 2021 roku Rada Gminy Aleksandrów Kujawski przyjęła Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Aleksandrów Kujawski. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego składa się z 2. głównych części:

- uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego;
- kierunki zagospodarowania przestrzennego.

W części „uwarunkowania” opisano m.in. uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, w tym:

- dziedzictwo archeologiczne;
- zabytki objęte prawną formą ochrony;
- gminna ewidencja zabytków.

W części „kierunki” przedstawiono obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, w tym:

- ustalenia wstępne oraz zasady ochrony i zagospodarowania (w tej części odniesiono się do zadań wskazanych w programie opieki nad zabytkami dla Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2015-2018).
- szczegółowe warunki zagospodarowania przestrzennego związane z potrzebami ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków;
- zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków – wytyczne lokalne.

W załączniku nr 2 do uchwały – Uwarunkowania Zagospodarowania Przestrzennego zaznaczono obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym:

- obiekty objęte prawną formą ochrony zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków województwa kujawsko-pomorskiego wraz z numerem wg studium;
- obszary objęte prawną formą ochrony zabytków poprzez wpis do rejestru zabytków województwa kujawsko-pomorskiego wraz z numerem wg studium;
- stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa kujawsko-pomorskiego wraz z numerem wg studium;
- aleje i szpalery drzew ujęte w gminnej ewidencji zabytków;
- parki, cmentarze ujęte w gminnej ewidencji zabytków;
- stanowiska archeologiczne wraz z numerem wg części tekstowej studium.

W załączniku nr 3 do uchwały – Kierunki Zagospodarowania Przestrzennego zaznaczono identyczne jak powyżej formy ochrony zabytków i ochrony dziedzictwa archeologicznego.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Konradowo

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą Nr XI/150/07 z dnia 19 grudnia 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w obrębie ewidencyjnym Konradowo, gmina Aleksandrów Kujawski.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej; w przypadku odkrycia na terenie objętym sporządzeniem miejscowego planu, w trakcie prac ziemnych nieujawnionych reliktyw kultury materialnej, prace należy wstrzymać, a teren winien być udostępniony do inwestorskich badań archeologicznych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Konradowo, Zgoda

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr VIII/72/11 z dnia 06 lipca 2011 r. i obejmuje obszar położony w obrębie ewidencyjnym Konradowo i Zgoda. W MPZP przedstawiono ogólne zapisy odnoszące się do zasad ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zabytków i dóbr kultury związane z postępowaniem w przypadku odkrycia podczas prac ziemnych na terenie objętym mpzp nieujawnionych reliktyw kultury materialnej. Na rysunku planu oznaczone zostało jedno stanowisko archeologiczne.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Łazieniec

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr VIII/71/11 z dnia 6 lipca 2011 r. i obejmuje obszary położone w obrębie geodezyjnym Łazieniec. W granicach planu nie występują tereny i obiekty zabytkowe, krajobrazy kulturowe oraz dobra kultury współczesnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Nowy Ciechocinek i Wygoda

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XL/346/06 z dnia 17 października 2006 r. dla obszaru położonego w obrębie ewidencyjnym Nowy Ciechocinek i Wygoda.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- 1) obowiązuje wstrzymanie prac ziemnych i zawiadomienie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w wypadku natrafienia w trakcie prac ziemnych na obiekt zabytkowy;
- 2) w przypadku odkrycia w czasie prac ziemnych, prowadzonych w obszarze niniejszego planu nieujawnionych reliktyw kultury materialnej, teren winien zostać udostępniony do inwestorskich badań wykopaliskowych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Wygoda

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr VIII/65/2003 z dnia 25 sierpnia 2003 r. i obejmuje obszary położone w obrębie geodezyjnym Wygoda. W MPZP przedstawiono ogólne zapisy odnoszące się do ochrony wartości kulturowych związane z postępowaniem w przypadku odkrycia podczas prac ziemnych na terenie objętym mpzp nieujawnionych reliktyw kultury materialnej. W granicach planu nie występują tereny i obiekty zabytkowe, krajobrazy kulturowe oraz dobra kultury współczesnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Odolion

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr VIII/73/11 z dnia 6 lipca 2011r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w obrębie ewidencyjnym Odolion, gmina Aleksandrów Kujawski zmienioną uchwałą Rady Gminy Aleksandrów Kujawski nr XII/74/15 z dnia 11 września 2015r. oraz zmienioną Uchwałą Rady Gminy Aleksandrów Kujawski nr XLIII/345/22 z dnia 29 marca 2022 r.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: w wypadku zaistnienia w trakcie prowadzenia prac ziemnych przypuszczenia iż odkryty przedmiot jest zabytkiem, obowiązuje:

- 1) wstrzymanie wszelkich prac mogących uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot,
- 2) zabezpieczenie, przy użyciu dostępnych środków tego przedmiotu i miejsca jego odkrycia,
- 3) niezwłoczne zawiadomienie o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, Wójta.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Odolion

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą Nr XXX/239/17 z dnia 07 kwietnia 2017 r. w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego we wsi Odolion, gmina Aleksandrów Kujawski zmienioną uchwałą Rady Gminy Aleksandrów Kujawski nr XLVI/367/22 z dnia 28 czerwca 2022 r.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: nie występuje potrzeba określenia.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Ośno

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XIX/186/12 z dnia 26 listopada 2012 r. i obejmuje obszary położone w obrębie ewidencyjnym Ośno. Na rysunku planu oznaczono graficznie strefę ochrony konserwatorskiej udokumentowanych stanowisk archeologicznych (6 stanowisk w obrębie obszaru mpzp), granice strefy ochrony parku dworskiego, budynek objęty ochroną konserwatorską. Plan określa zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej oraz obejmuje ochroną konserwatorską obiekty o udokumentowanych wartościach kulturowych wpisanych do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków oraz określa strefy ochrony konserwatorskiej udokumentowanych stanowisk archeologicznych. W uchwale wymieniono dwa obiekty wpisane do Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków: dwór oraz park dworski. Zapisy dotyczące wyżej wymienionych obiektów:

1. W odniesieniu do budynku dworu obowiązuje nakaz utrzymania historycznego rozwiązania architektonicznego elewacji, gabarytów, kształtu dachu oraz historycznie użytych materiałów budowlano-wykończeniowych.
2. W odniesieniu do parku obowiązuje nakaz maksymalnej ochrony drzew i zieleni.
3. Prace prowadzone na terenie parku podlegające zgłoszeniu, pozwoleniu na budowę lub rozbiórce wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
4. Dokumentacje projektowe związane z zagospodarowaniem terenu parku wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W granicach stref ochrony konserwatorskiej udokumentowanych stanowisk archeologicznych plan ustala:

1. Obowiązek uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkich planowanych inwestycji związanych z robotami ziemnymi, naruszającymi strukturę gruntu poniżej warstwy ornej,
2. Zmiana w użytkowaniu terenu i planowane inwestycje, na terenach ochrony archeologicznej, mogą być dopuszczone do realizacji wyłącznie po zobowiązaniu się właściciela lub użytkownika gruntu do:
 - zapewnienia nadzoru archeologa na koszt inwestora przy wszelkich robotach ziemnych, związanych z wymienionymi działaniami inwestycyjnymi i trwałym zagospodarowaniem

terenu, z rygiem zmiany wymienionych powyżej prac archeologicznych na ratownicze badania wykopaliskowe w przypadku ujawnienia, w wykopanych budowlach, zabytkowych obiektów.

- uzyskania pozwolenia od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prowadzenie prac w przypadku konieczności przeprowadzenia prac archeologicznych
- do czasu przeprowadzenia prac archeologicznych na terenach ochrony archeologicznej, obowiązuje zakaz zmiany użytkowania terenu, tj. realizacji inwestycji kubaturowych, związanych z uzbrojeniem terenu, komunikacją, dolesieniami oraz robotami ziemnymi.
- szczegółowy zakres prac archeologicznych każdorazowo określi Wojewódzki Konserwator Zabytków – dla każdej inwestycji w pozwoleniu na prowadzenie prac ziemnych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Ośno Drugie, Plebanka

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XLVI/366/22 z dnia 28 czerwca 2022 r. dla obszaru położonego w obrębie ewidencyjnym Ośno Drugie, Plebanka.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej: obowiązuje ochrona konserwatorska krzyża przydrożnego na działce nr 76/6 we wsi Plebanka oraz nakaz utrzymania historycznego rozwiązania architektonicznego i lokalizacji.

Obowiązują strefy ochrony stanowisk archeologicznych na obszarze AZP 43-44/102, 106, 107, 108 określone na rysunku planu, na etapie projektowania oraz realizacji zagospodarowania i zabudowy terenu uwzględnić wymagania przepisów odnośnie ochrony zabytków.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Otłoczyn

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XLII/354/18 z dnia 30 kwietnia 2018 r. i obejmuje obszar położony w obrębie ewidencyjnym Otłoczyn. W granicach planu nie występują tereny i obiekty zabytkowe, krajobrazy kulturowe oraz dobra kultury współczesnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Otłoczyn

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XXI/216/13 z dnia 12 lutego 2013 r. i obejmuje obszar położony w obrębie ewidencyjnym Otłoczyn.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

1) ustala się ochronę konserwatorską zespołu kościoła parafialnego będącego zabytkiem nieruchomym

wpisanym do rejestru zabytków; granicę ochrony stanowi murowane ogrodzenie (działka nr 190); zasady ochrony w odniesieniu do w/w nieruchomości określają przepisy odrębne;

2) ustala się ochronę konserwatorską obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków; dla budynków określonych na rysunku planu obowiązuje nakaz utrzymania historycznego rozwiązania architektonicznego elewacji, gabarytów, kształtu dachu oraz historycznie użytych materiałów budowlano-wykończeniowych;

3) w wypadku odkrycia w trakcie prowadzenia prac ziemnych nieujawnionych relikwów kultury materialnej, należy wstrzymać prace, a teren winien być udostępniony do inwestorskich badań archeologicznych zgodnie z przepisami odrębnymi.

Ustala się strefę ochrony konserwatorskiej układu ruralistycznego miejscowości Otłoczyn. Dla strefy obowiązują:

- a) nakaz zachowania historycznego rozplanowania ulic, linii zabudowy i wysokości budynków,
- b) dla nowej zabudowy należy stosować zasadę dobrej kontynuacji miejscowej tradycji budowlanej

- w zakresie skali, bryły, geometrii dachu oraz usytuowania na działce,
- c) nakaz utrzymania istniejącego ukształtowania terenu, układu wodnego i szaty roślinnej,
- d) zakaz wznoszenia obiektów wielkokubaturowych, wysokich urządzeń technicznych (masztów, wież, siłowni wiatrowych), wielkopowierzchniowych nośników reklamowych, nasadzeń zieleni wysokiej, powodujących przesłonięcie osi widokowej na zabytkowe obiekty,
- e) prace prowadzone na tym terenie podlegające zgłoszeniu, pozwoleniu na budowę lub rozbiórze oraz podziały geodezyjne nieruchomości wymagają uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- f) dokumentacje projektowe związane z zagospodarowaniem terenu w obrębie ww. strefy wymagają opinii i uzgodnienia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Rożno Parcele

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr VI/56/19 z dnia 26 lutego 2019 r. i obejmuje obszar położony w obrębie ewidencyjnym Rożno-Parcele. W granicach planu nie występują tereny i obiekty zabytkowe, krajobrazy kulturowe oraz dobra kultury współczesnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Rudunki

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XVII/229/08 z dnia 10 października 2008 r. i obejmuje obszar położony w obrębie ewidencyjnym Rudunki. W ustaleniach ogólnych planu przedstawiono ogólne zapisy odnoszące się do ochrony wartości kulturowych związane z postępowaniem w przypadku odkrycia podczas prac ziemnych na terenie objętym mpzp nieujawnionych reliktyw kultury materialnej. Na terenie planu występuje stanowisko archeologiczne nr 74 na obszarze AZP 43-44 ujęte w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków jako zabytek archeologiczny podlegający ochronie prawnej. Zapisy chroniące w mpzp wyżej wymienione stanowisko:

1. Ustala się ochronę konserwatorską w/wym. stanowiska.
2. W przypadku prowadzenia inwestycji w obrębie w/wym stanowiska archeologicznego istnieje konieczność zapewnienia inwestorskiego nadzoru archeologicznego lub wyprzedzających badań wykopaliskowych.
3. Wyżej wymieniony nadzór i badania wymagają uprzedniego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków w formie decyzji administracyjnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Służewo

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr IX/86/2003 z dnia 30 października 2003 r. i obejmuje tereny mieszkalno-usługowe we wsi Służewo. W przepisach szczegółowych dotyczących terenów objętych planem widnieje zapis nakładający obowiązek uwzględnienia uwarunkowań wynikających z położenia części terenu w obszarze stanowiska archeologicznego, w wypadku prowadzenia inwestycji w obrębie stanowiska archeologicznego istnieje konieczność zapewnienia inwestorskiego nadzoru archeologicznego i uzyskania decyzji zezwalającej Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na ten nadzór, w przypadku odkrycia w trakcie prac ziemnych reliktyw kultury materialnej prace winny być wstrzymane, a teren udostępniony do inwestorskich badań wykopaliskowych.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Stawki

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XI/148/07 z dnia 19 grudnia 2007 r. i obejmuje obszar położony w obrębie ewidencyjnym Stawki. W granicach planu nie występują tereny i obiekty zabytkowe, krajobrazy kulturowe oraz dobra kultury współczesnej. W ustaleniach ogólnych planu przedstawiono ogólne zapisy odnoszące się do ochrony wartości kulturowych związane z postępowaniem w przypadku odkrycia podczas prac ziemnych na terenie objętym mpzp nieujawnionych relikwów kultury materialnej.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – Wołuszewo

MPZP przyjęty został przez Radę Gminy Aleksandrów Kujawski uchwałą nr XXI/215/13 z dnia 12 lutego 2013 r. i obejmuje obszar położony w obrębie ewidencyjnym Wołuszewo. W zapisach ogólnych planu widnieje zapis ustalający strefę ochrony konserwatorskiej udokumentowanych stanowisk archeologicznych określonych na rysunku planu. Inwestycje realizowane w obrębie tych stanowisk wymagają zapewnienia inwestorskiego nadzoru archeologicznego lub wyprzedzających badań wykopaliskowych.

Strategia Rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2022-2027+

Uchwałą nr XLV/358/22 z dnia 31 maja 2022 roku Rada Gminy Aleksandrów Kujawski przyjęła Strategię Rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2022-2027+. Dokument składa się z 9. rozdziałów, w tym rozdział poświęcony wnioskowi z diagnozy, w którym wskazano w mocnych stronach, że na terenie gminy znajdują się ciekawe zabytki. Wyznaczono cele strategiczne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym. Cele strategiczne:

1. Aktywne i wykształcone społeczeństwo.
2. Ekologiczna i rozwinięta infrastrukturalnie Gmina.
3. Przedsiębiorcza Gmina.

W ramach celu strategicznego nr 2 opracowano 4. cele operacyjne, w tym cel operacyjny nr 1. Rozwój infrastruktury i ochrona dziedzictwa kulturowego.

Wśród kierunków działań wyznaczonych w Strategii znalazły się również te, szeroko związane z dziedzictwem kulturowym, np.:

- 1.3.6 Integracja mieszkańców Gminy poprzez organizację wydarzeń kulturalnych;
- 1.4.4. Utrzymanie Klubu Seniora w Zdunach;
- 1.4.5 Utrzymanie Placówki Wsparcia Dziennego w Plebance;

- 2.1.1. Odnowa zabytków wpisanych do gminnego rejestru zabytków (planuje się odnowić 2 zabytki).

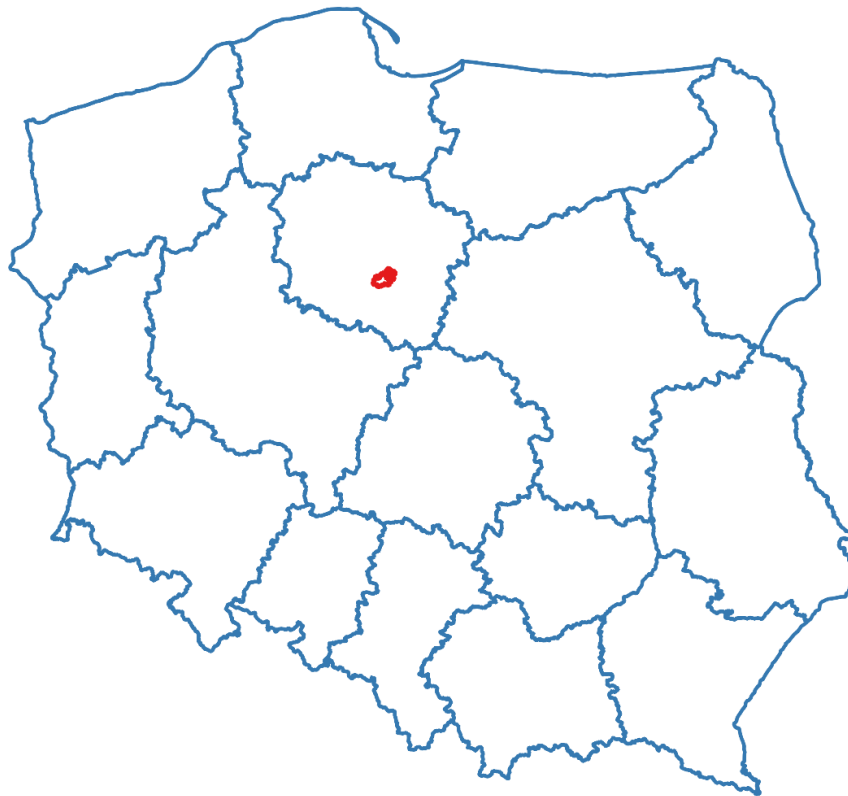
Wypracowana wizja rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski brzmi: „*Gmina Aleksandrów Kujawski w 2027 roku to gmina aktywna społecznie, z dobrze rozwiniętą infrastrukturą obiektów kulturalnych, sportowych oraz rekreacyjnych, a także służących opiece senioralnej, społecznej i zdrowotnej. To gmina atrakcyjna pod względem przestrzennym z licznymi atrakcjami i szlakami turystycznymi, ciekawymi zabytkami dla osób odwiedzających ją, jak również z rozwiniętą infrastrukturą techniczną (wodociąg, kanalizacja, oświetlenie uliczne itp.) służąca mieszkańcom. To także gmina silna gospodarczo z korzystnymi warunkami do prowadzenia działalności gospodarczej oraz atrakcyjnymi terenami inwestycyjnymi, aktywnie działająca w obszarze rozwoju przedsiębiorczości. Gmina Aleksandrów Kujawski w 2027 to gmina, która położona jest w atrakcyjnej lokalizacji, dzięki bliskości autostrady oraz większych miast, z dobrze rozwiniętą infrastrukturą drogową, stwarzająca dobre warunki do życia i rozwoju zawodowego. Wreszcie Gmina Aleksandrów Kujawski w 2027 roku to gmina która, która stawia na aktywne, wykształcone i wysportowane społeczeństwo, ekologię z*

uporządkowaną i nowoczesną infrastrukturą, a także rozwój przedsiębiorczości, umożliwiającą tworzenie warunków inwestycyjnych i aktywizację osób bezrobotnych, która zachęca potencjalnych inwestorów do lokowania swoich inwestycji na jej terenie”.

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina Aleksandrów Kujawski położona jest w centralnej części województwa kujawsko-pomorskiego, w północnej części powiatu aleksandrowskiego. Zajmuje obszar 13 138 ha, co stanowi ok. 27,68% powierzchni powiatu (GUS, 2022).

Ryc. 1. Gmina Aleksandrów Kujawski na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na wschodzie – z Gminą Ciechocinek (powiat aleksandrowski);
- na wschodzie – z Gminą Raciążek (powiat aleksandrowski);
- na południu – z Gminą Koneck (powiat aleksandrowski);
- na południowym-zachodzie – z Gminą Dąbrowa Biskupia (powiat inowrocławski);
- na zachodzie – z Gminą Gniewkowo (powiat inowrocławski);
- na północy – z Gminą Wielka Nieszawka (powiat toruński);
- z miastem Aleksandrów Kujawski, który znajduje się wewnątrz gminy wiejskiej Aleksandrów Kujawski.

Ryc. 2. Gmina Aleksandrów Kujawski na tle gmin powiatu aleksandrowskiego

Źródło: opracowanie własne

Wieś Służewo o współrzędnych geograficznych: 52.85548 (szerokość geograficzna), 18.64856 (długość geograficzna) stanowi historyczne miejsce gminy, będące miejscowością gminną do 1976 r. (www.wspolrzedne-gps.pl). Obecnie siedziba samorządu – Urząd Gminy znajduje się w Aleksandrowie Kujawskim. Służewo położone jest w odległości ok. 18 km na południe od Torunia, ok. 26 km na północny-wschód od Inowrocławia i ok. 36 km na północny-zachód od Włocławka licząc odległości między centralnymi częściami miejscowości (odległość w linii prostej).

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina Aleksandrów Kujawski znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Pojezierza Południowobałtyckie. Północna część gminy znajduje się w makroregionie Pradolina Toruńsko-Eberswaldzka, a w końcowej klasyfikacji w mezoregionie Kotlina Toruńska. Z kolei południowa część gminy mieści się w makroregionie Pojezierze Wielkopolskie i mezoregionie Równina Inowrocławska.

Strukturę osadniczą Gminy Aleksandrów Kujawski tworzy 28 sołectw: Białe Błota, Chrusty, Goszczewo, Grabie, Łazieniec, Nowy Ciechocinek, Odolion, Opoczki, Opoki, Ostrowąs, Ośno, Ośno Drugie, Otłoczyn, Plebanka, Początkowo, Pogdaj, Przybranowo, Przybranówek, Rożno-Parcele, Rudunki, Słońsk Dolny, Słomkowo, Służewo, Stawki, Wilkostowo, Wołuszewo, Wólka, Zduny.

Lp.	Miejscowość	Liczba mieszkańców		
4	Kuczek	133		133
5	Łazieniec	724	9	733
6	Nowa Wieś	81		81
11	Nowy Ciechocinek	291		291
12	Odolion	845	14	859
7	Opoczki	151		151
8	Opoki	239	9	248
9	Ostrowąs	389		389
10	Ośno	454	1	455
11	Ośno Drugie	200		200
12	Otłoczyn	393	2	395
13	Otłoczynek	13		13
14	Pinino	28		28
15	Plebanka	231	1	232
16	Początkowo	192	3	195
17	Podgaj	188	2	190
18	Przybranowo	535	6	541
19	Przybranówek	125	6	131
20	Rożno-Parcele	1195	19	1214
21	Rudunki	383	14	397
22	Słomkowo	284		284
23	Słońsk Dolny	257	5	262
24	Służewo	1108	20	1128
25	Służewo-Pole	127	3	130
26	Stara Wieś	58		58
27	Stare Rożno	60		60
28	Stawki	776	8	784
29	Wilkostowo	205	6	211
30	Wołuszewo	728	6	734
31	Wółka	179	9	188
32	Wygoda	67	1	68
33	Zduny	117		117
34	Zgoda	168	8	176
Razem		11 735	180	11 915

Źródło: dane własne UG Aleksandrów Kujawski, lipiec 2023 r.

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki wynosi 91,3 osoby/km² i jest mniejszy niż w powiecie aleksandrowskim (113,2 osoby/km²), oraz w województwie mazowieckim (111,7 osób/km²), jak i na terenie kraju – 120,8 osób/km².

W ciągu ostatnich dziesięciu lat odnotowuje się niewielki wzrost liczby ludności gminy. W tym czasie liczba ta zarówno malała, jak i zwiększała się. W porównaniu do 2013 r. liczba mieszkańców Gminy Aleksandrów Kujawski zwiększyła się o 374 osoby (wg danych GUS). Oznacza to, że nastąpił wzrost liczby mieszkańców o około 3,2%. Na taki stan rzeczy największy wpływ miało dodatnie saldo migracji, które w ostatnich dziesięciu latach zawsze było powyżej poziomu 0. Nie odnotowuje się wyraźnego trendu w zakresie przyrostu naturalnego, który raz jest na poziomie dodatnim, a raz na ujemnym. W ostatnim dziesięcioleciu najwięcej osób odnotowano w 2022 r. – 11 995, zaś najmniej w 2013 r. – 11 621.

Strukturę demograficzną Gminy Aleksandrów Kujawski tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (20,6%), produkcyjnym (61,2%) oraz poprodukcyjnym (18,3%), (GUS, 2022). Pozytywnie należy interpretować powyższe dane ze względu na większą liczbę osób w wieku przedprodukcyjnym od osób w wieku poprodukcyjnym. Liczba osób w wieku poprodukcyjnym wzrosła w ostatnim 10-leciu w przeciwieństwie do osób w wieku produkcyjnym, których wartość spadała. Odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym utrzymywał się w stagnacji. W związku z powyższym zjawisko starzenia się społeczeństwa jest dostrzegalne na terenie gminy, przy jednoczesnym utrzymaniu poziomu dzietności. W związku z powyższym w następnych latach należy przewidywać niewielkiego wzrostu liczby mieszkańców gminy.

Na terenie gminy udział osób bezrobotnych wyniósł z końcem 2021 r. 6,3% będąc jednocześnie najniższą wartością w ostatnich 10 latach (GUS). W tym czasie sytuacja na rynku pracy była zróżnicowana i do końca 2015 r. procent bezrobotnych osiągał wartości dwucyfrowe. W 2013 r. poziom bezrobocia był najwyższym i wyniósł 15,4%. W ostatniej dekadzie bezrobocie systematycznie spadało z wyjątkiem podbicia w 2020 r., kiedy to wzrosło przez rok o ponad 2%. Sytuacja ta była związana z występującą globalnie pandemią covid-19, która sparaliżowała sektor rynku pracy, głównie w latach 2020-2021.

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski z końcem 2022 r. wg danych GUS odnotowano 1 155 podmiotów gospodarczych, w tym 1 137 które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą - 982, spółki handlowe – 52, spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego – 5, spółdzielnie – 3, fundacje – 4 oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne - 32. Wg sekcji i działów PKD 2007 najwięcej podmiotów ogółem odnotowano w sektorze G – 298 oraz F – 253. Sekcja G to handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, a sekcja F to budownictwo. Powyżej 100 podmiotów odnotowano również w sekcji C (przetwórstwo przemysłowe) – 110. Z roku na rok liczba podmiotów gospodarczych się zwiększa, w latach 2013-2022 ich liczba wzrosła o 291. W tym czasie najwięcej odnotowano ich w 2022 r. – 1 155, a najmniej w 2013 r. – 864. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw na terenie gminy występuje: 3 przedsiębiorstwa zatrudniające od 50 do 249 osób oraz 22 mniejsze firmy zatrudniające od 10 -49 osób. Przeważają małe działalności, w których pracuje nie więcej jak 9 osób – 1 130.

Gmina posiada zdecydowanie charakter rolniczy. Udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni wynosi 73,8% (9 703 ha), z czego 82,6% stanowią grunty rolne (GUS, 2014). Występują tu żyzne gleby wykorzystywane rolniczo, gleby wysokich klas bonitacyjnych II i III zajmują ok. 27% powierzchni gminy.

Zgodnie z danymi GUS, na terenie gminy odnotowuje się 3 turystyczne obiekty noclegowe z łączną liczbą miejsc noclegowych równą 99. W 2022 r. nie odnotowano noclegów udzielonym turystom zagranicznym. Rok wcześniej było to 171 noclegów, a dwa lata wcześniej 665, zaś w 2019 r. aż 1 846. Główną grupą narodowościową byli Niemcy i Ukraińcy oraz w mniejszym stopniu Amerykanie, Brytyjczycy i Włosi.

Przez teren gminy przebiega autostrada A1, droga krajowa nr 91, drogi wojewódzkie nr 266 oraz 250 oraz linia kolejowa nr 18 znaczenia krajowego relacji Kutno-Piła Główna założona w 2 poł. XIX w. ze stacją w Otłoczynie z terenu gminy.

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Potencjał środowiska przyrodniczego wyrazić można m.in. poprzez obszary prawnie chronione, których powierzchnia na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski z końcem 2022 r. wyniosła 3 614,52 ha. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- obszar chronionego krajobrazu „Niziny Ciechocińskiej” – kod PL.ZIPOP.1393.OCHK.45, utworzenie: 01.01.1983 r.;
- obszar Natura 2000 „Ciehocinek” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLH040019.H, utworzenie: 13.02.2009 r.;
- obszar Natura 2000 „Nieszawska Dolina Wisły” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLH040012.H, utworzenie: 13.02.2009 r.;
- obszar Natura 2000 „Dolina Dolnej Wisły” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLB040003.B, utworzenie: 05.11.2004 r.;
- pomnik przyrody -
- pomnik przyrody – PL.ZIPOP.1393.PP.0401042.2, utworzenie: 10.11.1960 r. – dwie lipy stanowiące zabytkowy starodrzew przykościelny w Służewie;
- pomnik przyrody – kod PL.ZIPOP.1393.PP.0401042.7, utworzenie: 10.11.1960 r. – dwa dęby stanowiące starodrzew na cmentarzu parafialnym w Służewie – Goszczewie.

Lesistość gminy wynosi 16,4% powierzchni gminy i jest to ogółem 2 200,57 ha. Grunty leśne publiczne to 1 706,88 ha, zaś grunty leśne prywatne to 493,69 ha. W ostatnich 10 latach powierzchnia gruntów leśnych zmniejszyła się o ok. 25 ha. Zadrzewienia występują głównie w północnej i północno-wschodniej części gminy.

Sieć hydrograficzną gminy tworzy rzeka Wisła wyznaczająca północno-wschodnią granicę. Inne ciekі powierzchniowe to rzeka Tążyna przepływająca przez zachodnią część gminy oraz pozostałe dopływy bez nazw własnych. Na obszarze gminy występuje jezioro Ostrowąs o powierzchni ok. 30 ha. Obok niego znajduje się znacznie mniejsze jezioro Brzeźno Mała o powierzchni 1,5 ha. Ponadto większe zbiorniki wodne występują w Służewie – staw w parku dworskim o pow. ok. 4 ha oraz zespół kilku mniejszych zbiorników pomiędzy miejscowością Pogdaj i Opoki.

Rzeźba terenu gminy ma charakter nizinny. Najniżej położone tereny występują w dolinie Wisły 35-40 m n.p.m., zaś najwyższe wzniesienia nie przekraczają 100 m n.p.m.

5.2.4. Zarys historii gminy

Obszar, na którym obecnie położona jest gmina wiejska Aleksandrów Kujawski, związany jest historycznie z Kujawami, wyodrębnionymi jako dzielnica Polski pod koniec XII wieku, początkowo ze stolicą we Włocławku, następnie w Inowrocławiu. Po rozbiciu dzielnicowym na przełomie XII i XIII wieku ziemie te znalazły się pod panowaniem Władysława Łokietka. W pierwszej połowie XIII wieku tereny obecnej gminy Aleksandrów Kujawski znajdowały się w granicach kasztelani słońskiej, wchodzącej wówczas w skład dzielnicy Konrada Mazowieckiego i jego syna Kazimierza Konradowica. Po śmierci Kazimierza Konradowica w 1267 roku Kujawy podzielone zostały na dwa województwa: inowrocławskie obejmujące Kujawy północne z dwoma powiatami - bydgoskim i inowrocławskim oraz województwo brzesko-kujawskie obejmujące powiaty: brzeski, kowalski, przedecki, radziejowski i kruszwicki.

Wiek XIII i początek wieku XIV to okres rozwoju regionu, a także okres licznych niepokojów wewnętrznych i zewnętrznych w dużym stopniu związanych z osiedlonymi w Ziemi Chełmińskiej Krzyżakami. Konflikty z Krzyżakami doprowadziły do wojny polsko-krzyżackiej w latach 1327-1332, w

wyniku, której doszło do przejściowego opanowania Kujaw przez Krzyżaków, przy jednoczesnym totalnym zniszczeniu całej prowincji. Po opanowaniu dzielnicy brzesko - kujawskiej Krzyżacy utworzyli komturie w Brześciu i Kowalu oraz wójtostwo w Przedczu. Kujawy powróciły do Korony dopiero w wyniku pokoju zawartego w 1343 roku w Kaliszu, przy czym podzielono je wówczas na dwa województwa: inowrocławskie i brzesko - kujawskie. Do 1377 roku obszar kasztelani słońskiej pozostawał w rękach Władysława Białego, następnie wraz z Kujawami inowrocławskimi i ziemią dobrzyńską nadany został Władysławowi Opolczykowi jako lenno, które w 1393 roku zostało odebrane przez Władysława Łokietka, ale bez ziemi dobrzyńskiej. W tym okresie szczególną rolę obronną dla tego terenu stanowiło Służewo z wieżą ufortyfikowaną przez Sędziwoja z Szubina. W dniu 6 sierpnia 1409 roku w czasie umacniania granicy w Służewie przebywał marszałek królestwa Zbigniew z Brzezia, w dniu 24 czerwca 1410 roku załogi zamków kujawskich zebrały się w lesie służewskim i zaatakowały posiadłości krzyżackie w okolicach Torunia. W styczniu 1411 roku w okolicach Służewa przebywał Władysław Jagiełło, a w końcu 1454 roku Kazimierz Jagiellończyk. Ponowna wojna polsko - krzyżacka zakończona została dopiero zawarciem pokoju w Brześciu Kujawskim w dniu 31 grudnia 1435 roku, a ostateczne zakończenie konfliktów z Krzyżakami zagwarantował pokój w Toruniu w 1466 roku.

W XV wieku Służewo było niewielkim miastem, jednym z najmniejszych miast kujawskich. Dowodzi tego wykaz kontyngentów piechoty miejskiej na wyprawę malborską z 1458 roku, w którym Służewo określane jako "oppidum" wystawić miało 2 osoby. W porównaniu z Radziejowem, który miał wystawić 10, Inowrocławiem 20 lub Brześciem 30 zbrojnych, Służewo było jednym z najmniejszych miast kujawskich.

W XVI wieku Służewo nadal było głównym ośrodkiem omawianego obszaru z pałacem, z kościołem z 1560 roku, ze szpitalem z 7 łózkami w 2 izbach. Majątek (klucz) służewski był wówczas największym w województwie inowrocławskim. Następne lata aż do pierwszej połowy XVII wieku były okresem ponownego rozwoju regionu. Kryzys I połowy XVII wieku, na który następnie nałożyły się zniszczenia wojenne przede wszystkim związane ze szwedzkim "potopem", wojny z Zakonem i skutki rozejmu Lubomirskiego, spowodowały zubożenie i wyludnienie Kujaw. Kolejne zniszczenia przyniosły pierwsze lata XVIII wieku związane z przemarszem przez teren Kujaw wojsk polskich, szwedzkich, saskich, rosyjskich, związanych z toczoną wojną północną. W 1707 roku Kozacy zdobyli Włocławek i dokonali spustoszenia okolic.

Znaczne spustoszenie spowodowały również szerzące się w czasie wojen choroby epidemiczne. Po 1710 roku sytuacja polityczna kraju zaczęła się normować i przez 60 lat Kujawy przeżywały względny spokój. Jednak panujący wówczas ogólny brak stabilizacji politycznej kraju i wydarzenia związane z konfederacją barską doprowadziły do wkroczenia na Kujawy wojsk pruskich i I rozbioru. W wyniku II rozbioru omawiane tereny znalazły się w zaborze rosyjskim w guberni warszawskiej w powiecie nieszawskim.

W czasach Księstwa Warszawskiego obszar ten stał się terenem nadgranicznym. Początkowo komora celna zlokalizowana była w Służewie. Wpłynęło to na znaczny rozwój miasta. W latach 50-tych XIX wieku grupa przemysłowców polskich i zagranicznych (niemieckich, belgijskich i innych) rozpoczęła starania o zbudowanie linii kolejowej łączącej Królestwo Polskie z Rosją i Prusami oraz innymi krajami zachodnioeuropejskimi. Nową linię proponowano budować z Łowicza mającego już wówczas połączenie poprzez Skierniewice z Warszawą, przez Kutno, Włocławek, Toruń do Bydgoszczy. Władze rosyjskie odnosiły się początkowo negatywnie do tej inicjatywy i dopiero po wybudowaniu linii kolejowej z Bydgoszczy do Ołtuczyna - ostatniej stacji przed granicą prusko-rosyjską, wyraziły zgodę

na rozpoczęcie budowy kolei "nadwiślańskiej". W tym celu powołano Towarzystwo Kolei Żelaznych, które rozważało różne warianty przebiegu linii kolejowej, m.in. przez Włocławek, Nieszawę, Ciechocinek lub Brześć Kujawski i Służewo. Na budowę stacji granicznej wybrano tereny zaoferowane przez Władysława Trojanowskiego - wieś Białe Błota położoną w odległości 2 km od granicy przebiegającej wzdłuż rzeki Tążyny. Po wybudowaniu linii kolejowej i stacji w Białych Błotach (później nazwanych Trojanowem, a następnie Aleksandrowem) komorę celną przeniesiono ze Służewa do Trojanowa. Spowodowało to upadek miasta, a w konsekwencji w 1867 roku utratę praw miejskich. W 1915 r. Kujawy znalazły się w obrębie Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego. Po zakończeniu I wojny światowej następowały kolejne zmiany w układach administracyjnych kraju, w związku z czym tereny gminy wchodziły kolejno w skład: województwa warszawskiego powiatu nieszawskiego (przy czym w latach 1932 - 1975 roku siedzibą powiatu był Aleksandrów Kujawski), a od 1937 roku w skład województwa poznańskiego, od 1938 roku - województwa pomorskiego. W czasie II wojny światowej tereny gminy włączono do Rzeszy. W 1945 roku omawiane tereny włączono do województwa bydgoskiego, przy czym w 1948 roku zmieniono nazwę powiatu nieszawskiego na aleksandrowski. Od 1975 roku gmina Aleksandrów Kujawski należała do województwa włocławskiego, natomiast od 1999 roku województwa kujawsko-pomorskiego, przy czym Aleksandrów Kujawski ustanowiono siedzibą samorządowego powiatu.

Pod względem administracji kościelnej tereny te związane były zawsze z diecezją włocławską. Gmina Aleksandrów Kujawski powstała 24 czerwca 1976 roku w wyniku nowego podziału administracyjnego kraju z byłej gminy Służewo, oraz części gminy Raciążek. Siedzibą gminy zostało miasto Aleksandrów Kujawski.¹

¹ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2015-2018

Ryc. 4. Obszar Gminy Aleksandrów Kujawski i okolic z 1937 r.

źródło: www.igrek.amzp.pl

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano najważniejsze miejscowości, które odznaczają się zachowanym dziedzictwem materialnym. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki z 1 poł. XX w.

Grabie

Miejscowość nazywana w przeszłości jako: Grabe, Grabow, Neu Grabia. W źródłach pruskich określana jako Ritterurgrut. Wzmiankowana już w 1309 r. W Grabiu spotkał się wtedy Władysław Łokietek z mistrzem Zakonu Krzyżackiego Henrykiem von Plotzke w sprawie zajęcia Pomorza Gdańskiego przez Zakon. W kwietniu 1414 r. Władysław Jagiełło wysunął wobec Krzyżaków roszczenia rewindykacyjne obejmujące m.in. Pomorze Gdańskie czy posiadłości Zakonu na Kujawach. Miejszem spotkań również było Grabie. Miejscowość była siedzibą rodu Pomianów Grabskich, zaś Jan z Grabia był w latach 1394 – 1410 kasztelanem kruszwickim. W latach 1418-1424 wieś zapisywana jako Grabe, Grabye. W 1489 r. nadal we własności rodu Grabskich, w 1557 r. właścicielem był Piotr Grabski. W 1566 r. majątek obejmował 7 łanów z 2 zagrodnikami, 3 komornikami i 11 rzemieślnikami. Z końcem XVI w. wsią oprócz Grabskich gospodarowali również Brańscy. W 1701 r. Grabie należało do Zygmunta Dąbskiego, w 1749 r. do Józefa Antoniego Dąbskiego, a w 1771 r. do Stanisława Dąbskiego. Cztery lata odnotowuje się we wsi 44 domy, a w 1779 roku wieś zamieszkiwało 250 osób, w tym 2 akatolików i 8 Żydów. 3 marca 1794 r. Grabie zakupił od Stanisława Dąbskiego Antoni Dezydery Biesiekierski herbu Pomian. W 1815 r. Grabie weszło w skład państwa pruskiego. W połowie XIX w. wybudowano nowy dwór wybudowany zapewne na miejscu poprzedniego. W tym

czasie wieś przejęli Sumińscy herbu Leszczyc. Spodkobiercą po Janie Kazimierzu Nepomucenie został Aleksander Kryspin, ale już w 1840 r. właścicielką została jego siostra Franciszka Nimfa. W 1862 r. dobra są już we własności Hermana i Salomona Lachmanów. Od 1865 r. Grabie przejmuje Carl von Säuger, później właścicielem jest jego syn Ernst. Jedenaście lat później Panem Grabia zostaje Ernst von Saschen Altenburg zakupując dobra za 1 298 400 marek. Po 1918 r. majątek i dwór ulegają dewastacji. Od 1920 r. miejsce to użytkują Siostry Elżbietanki, otrzymując 39 ha gruntów, dwór, oficynę, stajnię, oborę i stodołę. We wsi zachował się XIV – wieczny kościół, który w 2 poł. XVI w. i w 1725 r. uległ przebudowie. Dobudowano wtedy szczyt zachodni, wieżyczkę na sygnaturkę, a we wnętrzu nastąpiła zmiana łuku tęczowego na koszowy, otwory okienne przerobiono na łuk pełny. Kolejna przebudowa miała miejsce w 1930 r. wg projektu Franciszka Niekrasza, która spowodowała dostawienie od południa nowego korpusu i przekształcenie dotychczasowego prezbiterium w kaplicę.²

We wsi znajduje się 16 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 21 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- zespół kościoła parafialnego z kościołem, plebanią i ogrodzeniem;
- zespół cmentarza parafialnego z cmentarzem i historycznymi nagrobkami, ogrodzeniem, starodrzewem;
- zespół dworsko-parkowy z parkiem, dworem obronnym (nieistniejącym), dawną rządówką i budynkiem gospodarczym;
- dawna karczma;
- figura przydrożna;
- krzyż przydrożny.

Ryc. 5. Grabie w 1909 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Opoczki

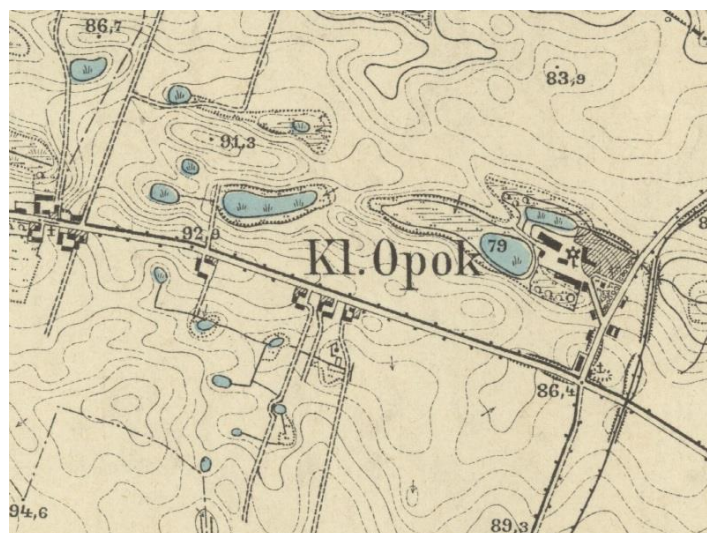
Historyczna miejscowość kościelna, która już w 1203 r. należała do kapituły płockiej. W 1252 r. książę kujawski Kazimierz nadał Opoczkom, podobnie jak pobliskim wsią Sędzinowi i Ostrowąsowi pewne wolności. Miejscowość należała w przeszłości do parafii Brodnia w powiecie inowrocławskim będąca we własności biskupów włocławskich do rozbiorów. Inne źródła podają, że Opoczki z parafii Brodnia

² Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtysiński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtysiński

w 1583 r., jako wieś pod własnością biskupstwa włocławskiego posiadały 3 łany sołtyskie, 4 zagrodników i 2 rzemieślników. Po rozbiorach wieś została przejęta przez rząd pruski i w 1824 r. sprzedana Andreasowi Busse. Po jego śmierci wieś przejęła jego żona Anna. W 1845 r. dobra zakupuje za sumę 17 500 marek Wojciech Szczukowski. Rok później wieś rządowa liczyła 13 domów i 135 mieszkańców, zaś pobliskie Opoki liczyły 27 domów i 246 mieszkańców. W 1869 r. właścicielkom Opoczek jest Franciszka Szczukowska, córka Władysława, a w 1872 r. Albert Szczukowski. Kolejna zmiana właściciela miała miejsce w 1883 r., kiedy to majątek o powierzchni 265 ha był w rękach Ludwika Otto Fritze. Po piętnastu latach Opoczki zakupuje Johannes Kalkbrenner. W 1920 r. opustoszały majątek przejął Skarb Państwa, a w 1935 r. nabył go Izidor Włodarek. W tym czasie gospodarstwo liczyło 82 ha. Kolejnym właścicielem został Mieczysław Staniszewski, bogaty gospodarz z Jurkowa niedaleko Topólki. W 1946 r. folwark z dworem są we własności gminnej, a od 1948 r. przejął je kombinat PGR Kobylniki. Od 1966 r. właścicielami są potomkowie przedwojennego właściciela.³

We wsi znajduje się 5 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 23 stanowiska archeologiczne. We wsi zachowane zostały:

- zespół dworsko-parkowy z dworem i parkiem;
- krzyż przydrożny;
- kapliczka przydrożna.

Ryc. 6. Opoczki w 1909 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Ostrowąs

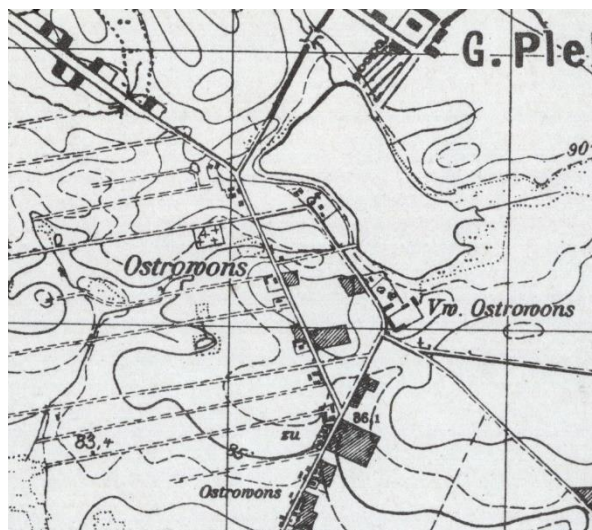
Najstarsza wzmianka o wsi pochodzi z 1120 r. i wymienia stolnika Bolesława Krzywoustego Wojstawa herbu Ogończyk, który jako możnowładca na Kujawach posiadał dobra w Otłoczynie, Brzozie, Ostrowąsie, Seroczkach, Pikutkowie, Strzelnie i Grabinowie. Po nim, ale jeszcze przed 1181 r. wieś posiadał jego wnuk Żyro – wojewoda mazowiecki, który przeznaczył Ostrowąs na uposażenie kościoła norbertanów na podgrodziu płockim, przez co od tego momentu stał się własnością kościelną. Wiadomo, że w 1185 r. we wsi stał już kościół, parafię erygowano w XII w., zaś po raz pierwszy wymieniana jest w 1325 – 1327 r. W XIII w. wieś należy do własności biskupów płockich, podobnie jak Opoki i Sędzin. Książę Kazimierz nadał tym wsiom pewne wolności. W 1353 r. Ostrowąs zostaje

³ Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtyśński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtyśński

przeniesiony na prawo magdeburskie za sprawą księcia kujawskiego i gniewkowskiego Władysława. Wtedy też kmiecie zostali zobowiązani płacić 3 grzywny rocznie i dawać poradlnie. Jedynie Ci, których pola przylegały do kościoła zostali uwolnieni z daniny. Wraz z 1361 r. król Kazimierz Wielki uwolnił Ostrowąs, Dymcze i Kurowo od podatków. W 1583 r. na 20 łanach gospodarowali kmiecie, 3 łany posiadał wójt, zamieszkiwało tu 3 zagrodników i 4 komorników. Po rozbiorach Ostrowąs stał się własnością Skarbu Królestwa Pruskiego i wszedł w skład Ekonomii Raciążek. W czasach napoleońskich wieś oraz cała Ekonomia Raciążek została dana marszałkowi Jeanowi de Dieu Solt. W 1815 r. folwark w Ostrowąsie zamieszkuje hrabia de Toll. Od 1854 r. Ostrowąs z młynem stanowi dobra rządowe. Z Ostrowąsa pochodzi Karol Grodzicki – członek Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim w 1861 r. Jeszcze przed powstaniem listopadowym prawdopodobne jest, że Ostrowąs posiadał niejaki Szuman, zaś inne źródła wskazują, że majorat dalej stanowił hrabia de Toll. Po I wojnie światowej majątek znajduje się we własności Skarbu Państwa Polskiego, zaś w latach 30. XX w. zakupiony zostaje przez Mariana i Marię Deutcher. Z córką Deutcherów ożenił się ojciec obecnej właścicielki (2008 r.) stając się właścicielem dworu i folwarku w latach 60. XX w. We wsi znajduje się kościół wybudowany w latach 1914-1921. Jak wspomniano wcześniej, w Ostrowąsie istniał już kościół w 1185 r. W 1631 r. nowy, drewniany kościół ufundował Wojciech Słupski – prepozyt klasztoru norbertanek. Jego konsekracji dokonał w 1672 r. biskup włocławski Mikołaj Gniewosz. W 1816 r. kościół został rozebrany, a kolejny wybudowano w latach 1863-1864, który rozebrano przed 1914 r. Obecny z pocz. XX w. został konsekrowany w 1925 r. przez włocławskiego biskupa Wojciecha Owczarka. W kościele znajduje się cudowny obraz Matki Bożej Pani Kujaw, pierwotnie umieszczony w kościele z 1631 r. Z tego względu miejsce to stało się sanktuarium maryjnym, a pielgrzymi odwiedzają kościół w Ostrowąsie co najmniej od XVII w.⁴

We wsi znajduje się 16 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 46 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- zespół dworsko parkowy z dworem, parkiem i budynkiem gospodarczym;
- zespół kościoła parafialnego z kościołem, starodrzewiem, ogrodzeniem i plebanią;
- zespół cmentarza parafialnego z cmentarzem i historycznymi nagrobkami, kaplicą, starodrzewiem;
- kapliczka przydrożna;
- domy.

⁴ Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtyśński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtyśński

Ryc. 7. Ostrowqs w 1944 r.źródło: www.maps.mapywig.org**Ośno**

Miejscowość znana od XV w. Właścicielem wsi był wtedy Maciej Figa herbu Pomian. Był on podsędkiem inowrocławskim w 1429 i 1430 r., a w 1434 i 1445 r. sędzią inowrocławskim. Dobra odziedziczył jego syn Mikołaj, który zginął w bitwie pod Chojnicami w 1454 r. W 1435 r. wieś wzmiankowana jako Oszno w regionie brzeskim. W 1489 r. Ośno liczyło 9 łąnów zagospodarnych, 12 opustoszałych, wiatrak i folwark. Właścicielami Ośna w latach 1560-1582 byli bracia Siemikowscy. W 1583 r. dobra braci liczyły łącznie 7 łąnów i 4 zagrodników. W 1775 r. w Ośnie odnotowano 19 domów, a od 1783 r. właścicielem jest niejaki Sikorski herbu Cietrzew. Najprawdopodobniej w 1787 r. dobra w Ośnie i Nową Wieś wykupuje Piotr z Alkantary Sumiński herbu Leszczycza kwotą 153 tys. złotych. Po jego śmierci, w 1801 r. właścicielem Ośna zostaje jego syn Jan Nepomucen Stanisław, również właściciel Grabia już po pruskiej granicy, które w posag wniosła jego żona po ślubie w 1817 r. Po jego śmierci nowym właścicielem zostaje jego syn Aleksander Kryspin. Od 1848 r. nowym władcom zostaje Konstanty Lipski, a od 1857 r. Antoni Weber. W 1881 r. kolejnymi właścicielami zostają spadkobiercy po Weberze, tj. Mieczysław, Władysław, Józef i Wanda Weber. W 1885 r. na dobra Ośno liczące 1234 mórg składały się: folwark Aleksandrów, folwark Aleksandrówek, folwark Stawki obok folwarku Ośno z Kazinem, wsią Ośno, wsiami Odolion, Aleksandrowo i Stawki. Trzydzieści lat później część folwarków zostaje wydzielona – Stawki, Aleksandrowo, Aleksandrówek. W 1891 r. pomniejszony majątek w Ośnie nabył żydowski finansista i przedsiębiorca z Włocławka Józef Goldon. Od 1928 r. w posiadaniu Czaplińskich, m.in. Reginy Czaplińskiej, która to w 1938 r. przekazała własność Henrykowi Czaplińskiemu. Był on światowej sławy skrzypkiem, który zginął w 1943 r. Dwór obecnie znacznie przekształcony należy do własności Gminy Aleksandrów Kujawski.⁵

We wsi znajduje się 6 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 48 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- zespół dworsko-parkowy z dworem i parkiem (pozostałościami);
- aleja klonowa;
- kapliczka na drzewie przy dworze;
- figura przydrożna Chrystusa.

⁵ Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtyński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtyński

Ryc. 8. Ośno w 1944 r.źródło: www.maps.mapywig.org**Otłoczyn**

Pierwotnie wieś pod parafią w Słońsku. Wzmiankowana w 1240 r. jako własność Sasina Januszkowica herbu Ogończyk. Od 1191 r. wieś pod skrzydłem klasztoru norbertanek w Strzelnie. W 1215 r. pod nazwą Otlucino uzgodniona zostaje jako wieś, która zostanie przekazana od 1250 r. biskupstwu we Włocławku. W 1489 r. źródła potwierdzają dalszą przynależność Otłoczyna do biskupstwa. W 1583 r. biskupstwo włocławskie dysponowało we wsi 3 łanami z 1 zagrodnikiem. Od 1615 r. rozpoczął się okres intensywnego osadnictwa Olęderskiego. Z osadnikami przedłużono umowy - kontrakty osadnicze w 1641 r. i 1682 r. W 1788 r. nastąpiło kolejne osadzenie Olędrów za sprawą biskupa Józefa Rybińskiego. W 1807 r. wieś należała do marszałka de Soult. W 1854 r. Otłoczyn wraz z Otłoczynkiem stanowiły dobra rządowe. W 1868 r. liczba mieszkańców wsi wynosiła 291, w tym 161 katolików i 130 ewangelików. W 1930 r. wymienia się Hugo Krúgera jako ziemianina posiadającego 59 ha gruntów. Charakter zabudowy wsi różni się od pozostałych miejscowości w Gminie. Znajduje się tu poewangelicki kościół z 1905 r., pastorówka pełniąca również funkcję szkoły ewangelickiej, szkoła rozbudowana ok. 1900 r., czy dom wybudowany przez kapitana Wojska Polskiego Władysława Bereżyńskiego. Druga część wsi oddalona od części historycznej związana jest z intensywnym rozwojem myśli kolejowej. W 2 poł. XIX w. powstał tu zespół zabudowań kolejowych na potrzeby ówczesnej stacji granicznej Królewskiej Kolei Wschodniej. Budynek samego dworca datuje się na 1863 r., zaś domy pracowników kolei powstawały w latach 1863 – 1908 r.⁶

We wsi znajduje się 39 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 7 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- układ ruralistyczny miejscowości;
- zespół kościoła parafialnego z kościołem, starodrzewem i ogrodzeniem;
- dawna pastorówka;
- 3 cmentarze, w tym 2 ewangelickie;
- zespół dworca kolejowego z dworcem, domami pracowników i starodrzewem;
- dawna poczta;
- domy murowane i drewniane;
- stodoła;
- dawne szkoły z budynkiem gospodarczym obok;
- krzyż przydrożny.

⁶ Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtysiński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtysiński

Ryc. 9. Otłoczyn w 1910 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Przybranowo

Najwcześniejsi właściciele Przybranowa – dawne Przybranowo Wielkie związani są z rodem herbu Pomian. W średniowieczu byli urzędnikami na Kujawach, np. Jarosław z Wielkiego Przybranowa w latach 1384-1404 wzmiankowany był jako chorąży inowrocławski. W latach 1418-1424 wieś występuje pod nazwą Przibranowo lub Przibranowo Magna. Wśród innych osób z Przybranowa wymienia się Borzysławę z Przybranowa, Dietricha z Przybranowa, który był bratem Jarosława z Przybranowa, Jaranda I z Przybranowa i wdowę po nim Katarzynę Jarandową z dziećmi: Mikołajem, Pawłem i Winicjuszem. Z Przybranowem związany jest także Jan z Przybranowa Wielkiego, który zmarł w 1420 r. Jego synami byli Dietrich i Jarosław, który w 1426 r. zakupił połowę Przybranowa. Z początkiem XV w. Przybranowo należało także do rodu Wyszka herbu Drogosław i Katarzyny z Pomianów. W 1489 r. we wsi było 17 łąnów zagospodarowanych, 5 opustoszałych, karczma, wiatrak, 2 folwarki, a właścicielami wsi Przybranowo i Gaj byli Wilkostowscy herbu Pomian. W latach 1557-1566 największy dział gruntów w Przybranowie przypadł do Szymona Grabskiego herbu Pomian. Mniejszą część posiadał niejaki Jemielski. Kolejnym właścicielem Przybranowa był Szymon Grabski posiadający wieś w latach 1560-1582 – najprawdopodobniej był to syna Andrzeja Grabskiego z Grabia. W 1634 r. Przybranowo należało do Grabskiego z 14 domami, obok niego swoje własności posiadał Jemielski. W 1 poł. XVII w. właścicielem był Marcin Grabski, który piastował urząd miecznika brzeskiego. W 1674 r. wieś należy do Biegańskiego, a część wsi do Jemiełskiego. W 1789 r. Przybranowo znajdowało się we władaniu hrabiego Stanisława Dąbskiego herbu Godziemba, wojewody brzesko-kujawskiego. W jego własności były także wsie: Początkowo, Gaj, Przybranówek z wiatrakiem. W 1827 r. wieś liczyła 22 domy i 168 mieszkańców. Z końcem XIX w. dobra Przybranowo składały się z folwarków Przybranowo i Pogdaj o łącznej powierzchni 1388 mórg. W 1845 r. Wójtem Gminy był Kazimierz Szwantonowski, jako dziedzic dóbr Początkowo, zaś w 1853 r. również jako właściciel m.in. Przybranowa. Juliusz Bremer, kolejny właściciel Przybranowa od 1881 r. gospodarował 1370 morgami. Z początkiem XX w. właścicielem był już Leonard Baranowski, zaś w 1930 r. Helena Baranowska, wdowa po Leonardzie, która posiadała 308 ha majątku. Grobowiec Leonarda Baranowskiego z 1917 r. znajduje się na cmentarzu parafialnym w Służewie-Goszczewie.

Ostatnim przedwojennym właścicielem wsi był Stanisław Hałas. We wrześniu 1939 r. osadzony przez wojska niemieckie w Gusen, gdzie zmarł w 1941 r.⁷

We wsi znajduje się 5 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 17 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- zespół dworsko parkowy z dworem i parkiem;
- dwie aleje lipowe.

Ryc. 10. Przybranowo w 1940 r.

www.maps.mapywig.org

Słomkowo

Wieś o historycznych nazwach takich jak: Sloncowo, czy Sluncowo, wzmiankowana po raz pierwszy w latach 1418-1424. Kolejne odwołanie do Słomkowa nastąpiło w 1435 r. w dokumentacji biskupstwa włocławskiego. Od 1481 r. Słomkowo, wielki Świerczyn i Golanki użytkował Mikołaj z Małego Janiszewa, który zakupił Słomkowo w 1490 r. W 1489 r. we wsi było 8 łąnów zagospodarowanych, 8 opuszczonych, 6 łąnów sołtyckich i folwark. W latach 1560-1582 wieś należała do Mierzwińskich herbu Ogończyk, a w 1583 r. Krzysztof Mierzwiński gospodarował na 2 łąnach z 1 zagrodnikiem. Wsią w wielkości 1 łąna gospodarował również Kłobski herbu Pomian. W 1598 r. Mierzwiński w dalszym ciągu był właścicielem Słomkowa. Po 1616 r. Słomkowo należało do Jana Grabskiego herbu Pomian, zaś w XVII w. gospodarzem Słomkowa był też Stanisław Jemielski herbu Nieczuja. W 1803 r. Słomkowo przejmują Lewińscy herbu Brochowicz, którzy w 1823 r. posiadali 16 domów ze 123 mieszkańcami wsi. Kolejnym właścicielem był Adam Lewiński, który ochoczo wspierał działa powstańców w 1863 r. Za swoje działania został aresztowany przez wojska rosyjskie. W 1881 r. jako właściciel wymieniany jest Tadeusz Lewiński gospodarujący na 676 morgach gruntu. Inne źródła podają, że właścicielem był również Bolesław Lewiński. W 1930 r. Słomkowem rządził Marcin Odrowąż Małuja z 330 ha majątku. Przed II wojną światową dobra były w posiadaniu Marii Odrowąż. Pozostałością po ostatnich właścicielach jest dwór z licznymi przekształceniami z lat 50. XX w.⁸

We wsi znajduje się 9 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 4 stanowiska archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- zespół dworsko-parkowy z dworem i parkiem;

⁷ Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtyński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtyński

⁸ Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtyński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtyński

- figury Chrystusa;
- aleje lipowo-robiniove;
- szpaler klonowy;
- dom.

Ryc. 11. Słomkowo w 1944 r.

www.maps.mapywig.org

Służewo

Nazwa wsi pochodzi od słowa Służ, zaś pierwsze wzmianki o Służewie datowane są na 1241 r. gdy ówczesną wieś zapisywano jako Sluszewo. W 1245 r. już pod nazwą Sluszewo, a w 1286 r. pod nazwą Slussow. Inne spotykane nazwy to: Służew, Służow, Sluzovia, Sluzov, Sluszewo, Sluschewo. Już w XII w. okolice Służewa znalazły się w zasięgu własności rodu Pomianów. Związani pierwotnie z Grabiem i Służewem. Nie jest znane kto jako pierwszy założył Służewo. Niemniej, w 1235 r. wymieniony zostaje Chebda (I) ze Służewa. Około połowy XIII w. właścicielem Służewa był Andrzej ze Służewa. W 1332 r. Służewo należało do miejscowości ufortyfikowanych. Umocnienia stanowiły m.in. drewnianą wieżę Jarosława. Był tu najprawdopodobniej gród obronny otoczony murem. W XIII w. Służewo i okolice wchodziły w skład dzielnic mazowieckiej, a od 1230/1231 r. do kujawskiej. W 1267 r. miejscowość należy do księstwa inowrocławskiego na pograniczu z księstwem brzeskim, a od 1392 r. aż do rozbiorów przynależało do województwa inowrocławskiego. W 1286 r. znajdowała się tu komora celna, a w 1339 r. osadę określano jako miasteczko. Pewne informacje o prawach miejskich Służewa datuje się na 1401-1430 r. Aż do 1869 r. było miastem prywatnym. Ostatnim Pomianem w Służewie był Przedpełek ze Służewa. Kolejnym rodem panującym w Służewie byli Oporowscy, którzy mieszkali tu w latach ok. 1403-1411. W 1489 r. Służewo zapisane jest w historycznych dokumentach jako miasto z 6 łanami, na których znajdował się młyn wiatrakowy i jeden folwark. W tym czasie miejscowość należała do Służewskich herbu Sulima, którzy wywodzili się z Oporowskich. Ważnym wydarzeniem w historii miejscowości było przyjęcie w 1526 r. Zygmunta I Starego podczas podróży do Gdańska przez Piotra Służewskiego. Za jego czasów Służewo było główną siedzibą wojewody. On też rozpoczął budowę nowego kościoła, wyposażył szpital dla ubogich. Po jego śmierci w 1580 r. nastąpiła kolejna zmiana właściciela. W tym czasie powstaje kościół z inicjatywy wojewody brzesko-kujawskiego Jana Służewskiego i jego żony Małgorzaty de Stenberg. Konsekracja nastąpiła rok później. Wiadomo, że pierwszy kościół w Służewie istniał już w 1245 r. W 1583 r. Służewem kieruje Małgorzata de Stenberg. Po śmierci Andrzeja Służewskiego dobra służewskie przejęli Potuliccy h.

Grzymała w 1584 r., którzy wybudowali tu zamek – dwór, a kolejnymi właścicielami byli Rozdrażewscy herbu Doliwa. Od 1589 r. Rozdrażewski podjął działania mające na celu wykup działów w mieście i sąsiednich wsiach. W 1598 r. zakupił za 40 tys. złotych dział w Służewie oraz dział w innych wsiach. Tym samym Jan Rozdrażewski stał się jednym z zamożniejszych ziemianinów w Koronie. Kolejnymi właścicielami byli kolejno: Katarzyna – żona Jana, syn Jana Rozdrażewskiego, Hieronim Rozdrażewski. Na pocz. XVII w. Michał Działyński, wojewoda brzesko-kujawski odkupuje część majątku od Służewskich. Jeszcze przed 1639 r. dobra służewskie są we własności Niemojowskich herbu Rola. W tym czasie nastąpiła trzecia przebudowa zamku. 20 września 1685 r. Andrzej z Lubieńca Niemojewski wydał przywilej w Służewie, który utrzymany zostaje na następne lata przez kolejnego dziedzica Józefa – syn Andrzeja. W tym czasie w dobrach swój udział miał także starosta słoński Mikołaj. Po Józefie majątek przejął jego syn Antoni Niemojewski. Ród Niemojowskich posiadał wolne Służewo aż do lat 1733-1735. 15 stycznia 1734 r. pod Służewem spotkały się wojska polskie z wojskami rosyjskimi. W połowie XVIII w. Służewo zamieszkuje mniejszość żydowska, w 1765 r. mieszkało tu 22 Żydów. W 1779 r. stanowili oni już 50% populacji Służewa, znajdowała się tu synagoga przy ul. Brzeskiej 58, która została zniszczona w 1942 r. przez wojska niemieckie. W latach 1775-1779 na dobra służewskie składało się 9 osad: Broniszewo, Chrusty, Stara Wieś, Wólka – Wola Borzewicka, Stare Rożno, Kopanina, Kobielice i Michałowo. W 1789 r. właścicielem Służewa jest Józef Niemojewski, zaś w 1810 r. Antoni Wodziński herbu Jastrzębiec, a później jego najmłodszy syn Wincenty. W wyniku rozbiorów Polski, Służewo początkowo znalazło się w granicach Prus (1793–1807). W tym czasie ulokowano w mieście komorę celną i urząd graniczny na granicy prusko-rosyjskiej. Po przeniesieniu obu placówek do Aleksandrowa Kujawskiego, osada zaczęła podupadać. W latach 1807–1815 znalazła się w granicach Księstwa Warszawskiego, a następnie w Królestwie Polskim w guberni warszawskiej. Wiadomo, że przed 1837 r. ukończono remont nieistniejącego już dzisiaj pałacu. Był to zamek na planie czworokąta z wysokim spadzistym dachem, zaś w wyniku przebudowy zatracił on swój obronny charakter. W czasie powstania styczniowego Leon Wodziński – zięć Wincentego dawał schronienie powstańcom i żandarmom Rządu Narodowego. Wodzińscy posiadają swój grobowiec na cmentarzu w Goszczewie, ale niewykluczone, że ich szczątki spoczywają w kościele służewskim. W 1860 r. Służewo liczyło 37 domów murowanych i 73 drewniane. Działy: garbarnia, 2 wiatraki, olejarnia. Istniał cech szewski, szkoła elementarna. Wśród rzemieślników dominowali: krawcy, stolarze, szewcy, cieśle. W 1869 r. Służewo traci prawa miejskie. W latach 1898-1899 oraz 1900 r. służewski kościół jest przebudowywany i remontowany – powstaje nowe sklepienie, nadbudowano wieżę oraz zmieniono wystrój według projektu Wacława Bębnowskiego. W 1881 r. Leon Wodziński młodszy (syn Leona) wymieniany jest jako właściciel Służewa, który w 1913 r. sprzedał majątek Edwardowi Życkiemu. Życki opuszcza Służewo w 1915 r., kiedy to do miejscowości wkraczają wojska niemieckie. W 1930 r. Życki ponownie wymieniany jest jako właściciel ziemski Służewa z powierzchnią arealu 507 ha. W 1927 r. we wsi wybudowano młyn wraz z budynkami mieszkalnymi i gospodarczymi przy nim. Budowniczym i właścicielem był Brunon Brandt.⁹

We wsi znajdują się ok. 50 zabytków architektury i budownictwa ujętych w GEZ oraz 29 stanowisk archeologicznych. We wsi zachowane zostały:

- układ ruralistyczny miejscowości;
- zespół kościoła parafialnego z kościołem, figurą Chrystusa, plebanią, organistówką, ogrodzeniem z bramą, starodrzewem, oborą ze spichlerzem i stodołą przy plebani;
- liczne domy murowane i murowano-drewniane z budynkami gospodarczymi;

⁹ Na podstawie: Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtyński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtyński oraz <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/282-sluzewo/96-historia-miejscowosci/70031-historia-miejscowosci>

- zespół młyna z młynem, dawnym domem właściciela, dawnym domem pracowników, dawną stajnią i magazynem;
- figury i krzyże przydrożne;
- głaz granitowy pamięci Fryderyka Chopina;
- linia kolejki wąskotorowej;
- szpalery i aleje drzewne;
- park dworski;
- cmentarz parafialny, historyczne nagrobkami, ogrodzenie z bramą oraz starodrzew;
- cmentarz żydowski (niedostrzegalny w krajobrazie wsi).

Ryc. 12. Służewo w 1940 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Gmina Aleksandrów Kujawski posiada miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, w których znajdują się zapisy odwołujące się do dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego, przedstawiono je w podrozdziale 5.1. Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski nie odnotowuje się parku kulturowego.

Osadnictwo i układy przestrzenne

Gmina Aleksandrów Kujawski wg. podziału na typy sieci osadnictwa wiejskiego wg M. Kiełczewskiej-Zalewskiej należy do typu osadnictwa rozproszonego, sieć o najmniejszym stopniu koncentracji z wybitną przewagą osiedli rozproszonych w części północnej gminy oraz skupionego z domieszką osiedli rozproszonych (sieć wsi średniej wielkości skupionych, o układzie węzłowym dróg, starszego pochodzenia, z domieszką osiedli rozproszonych i rzędówek nowszego pochodzenia – XIX i XX w.). Z

kolei wg H. Szulca na terenie gminy znajdują się wsie nieregularne – drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice, rozdrożne, okrągłe i okolnice. Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski kształtowanie się układów przestrzennych większych wsi związane było z przebiegiem dróg oraz umiejscowieniem folwarku, czy też kościołów, które zajmowały centralne miejsca w przestrzeni jednostek wiejskich. Liczne dwory i parki na tutejszych ziemiach stanowiły najważniejszą część miejscowości. Przy nich, ale jednocześnie w wyodrębnionej zazwyczaj części lokalizowane były pozostałe domy mieszkalne, w tym pracowników folwarcznych. Do dzisiaj na terenie gminy przetrwało wiele dworów, np. w Słomkowie, Przybranowie, Zdunach, Opoczkach, Ośnie, Plebance, Ostrowąsie, czy niewielki dworek w Otłoczynie. Budynki mieszkalne usytuowane są kalenicowo, zazwyczaj są murowane, chociaż zdarzają się również drewniane. W większości tynkowane, chociaż występują także domy z elewacjami ceglanymi. Dachy kryte są różnymi materiałami, kryte dachówką dużo bardziej popularne były w dawnym zaborze Pruskim, do dziś są widoczne na historycznych budynkach w Grabiu, Opokach, czy Otłoczynie. Wsie położone w północno-wschodniej części gminy, tuż przy Wiśle charakteryzują się łańcuchowym rozmieszczeniem zagród. Odstępny pomiędzy poszczególnymi zagrodami uwarunkowane są między innymi możliwością posadowienia budynku na solidnym gruncie, który nie będzie „nabierał wody” bądź zaplanowanym karczunkiem drzew. Wsie łańcuchowe, tzw. leśno-łanowe charakteryzują się luźną zabudową wzdłuż osi-drogi. Zagrody znajdują się na początku każdego ładu, są zazwyczaj w różnych odstępach i ciągną się na całej długości wyglądając jak rozrzucone ogniwa łańcucha. Najpierw osadzano osadników w dolnych odcinkach rzek, co znalazło swoje odzwierciedlenie w nazewnictwie miejscowości, stąd należy domniemać, że osadnicy ze Słońska Dolnego byli lokowani wcześniej, niż w Słońsku Górnym. W miejscowościach: Słońsk Dolny, Wołuszewo, czy Otłoczyn zostały zachowane w większości stare układy pasmowe pól. Intensywny rozwój osadnictwa w ostatnich latach ma miejsce w miejscowości Rożno – Parcele, które obecnie jest najliczniejszą miejscowością w gminie. Miejscowość pokryta jest częściowo MPZP, dlatego też rozrost wsi jest zaplanowany. Rożno-Parcele to miejscowość granicząca z Aleksandrowem Kujawskim, dlatego też należy ją utożsamiać jako tzw. sypialnię Aleksandrowa Kujawskiego, czy nawet Torunia. Ponadto w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Aleksandrów Kujawski wskazano, że poza miejscowością Rożno-Parcele intensywny rozwój budownictwa mieszkalnego, jednorodzinnego występuje w miejscowościach: Stawki, Rudunki i Łazieniec. Na terenie pozostałych jednostek znajduje się luźna zabudowa rozproszona z wyjątkiem części zachodniej będącej w dawnym zaborze Pruskim. Miejscowości takie jak: Grabie, Opoki, czy Opoczki charakteryzują się zwartą zabudową. Osobno należy rozpatrywać Służewo, które niegdyś posiadało prawa miejskie, szerszy opis wskazano przy opisie układu przestrzennego wsi. Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Aleksandrów Kujawski Służewo wywodzi się z owalnicy, zaś Przybranowo i Ostrowąs charakteryzują się rozbudowanym układem komunikacyjnym oraz stosunkowo zwartym budownictwem kształtującym rozplanowanie wsi.

Na podstawie obecnych kształtów wsi można rozróżnić ich pierwotne założenia. Poniżej przedstawiono historyczne wsie Gminy Aleksandrów Kujawski, do których dopasowano podstawowe typy układów przestrzennych z pocz. XX w. oraz ich obecne kształty. W nawiasie podano rok pierwszej wzmianki o miejscowości lub orientacyjne założenie wsi:

Goszczewo (1288 r.) – zabudowa luźna, rozproszona, obecnie j.w.;

Grabie (1309 r.) – rzędówka z folwarkiem, obecnie wielodrożnica;

Opoczki (1203 r.) – wieś folwarczna, obecnie z pozostałościami folwarku w kształcie litery „L”;

Opoki (1203 r.) – ulicówka, obecnie j.w.;

Ostrowąs (1185 r.) – wieś o kształcie przypominającym owalnicę, obecnie j.w.

Ośno (1429 r.)- ulicówka z folwarkiem, obecnie pozostałości folwarku z ulicówką oraz druga ulicówka w pobliżu Aleksandrowa Kujawskiego zlokalizowana na północny zachód od pierwotnej;
Otłoczyn (1240 r.) – wieś podwójna, w części północno-zachodniej osada kolejowa, w części wschodniej łańcuchówka, obecnie j.w oraz dodatkowe zabudowania rozproszone;
Plebanka (1802-1803 r.) – wieś folwarczna, obecnie pozostałości folwarku z zabudową luźną, rozproszoną;
Początkowo (1489 r.) – wieś folwarczna z Kolonią Początkowo w formie łańcuchówki, obecnie łańcuchówka w części dawnej Kolonii Początkowo, resztę zabudowań stanowi zabudowa rozproszona;
Przybranowo (1418-1424 r.) – wieś folwarczna z częścią mieszkalną na planie litery „L”, obecnie pozostałości folwarku w układzie wielodrożnicowym;
Słomkowo (1418-1424 r.) – ulicówka z folwarkiem oraz częścią Kolonia Słomkowo na południu, obecnie pozostałości folwarku z ulicówką na ul. Kasztanowej oraz pozostałe, nowe zabudowania w formie rozproszonej;
Służewo (1241 r.) – dawne miasto, wieś gminna, wielodrożnica z folwarkiem, obecnie wielodrożnica;
Zduny (XII w.) – wieś folwarczna z częścią mieszkalną w formie rzędówki, obecnie pozostałości folwarku z zabudową luźną, rozproszoną.

Układy ruralistyczne

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się układy ruralistyczne dla następujących wsi:

- Otłoczyn;
- Służewo.

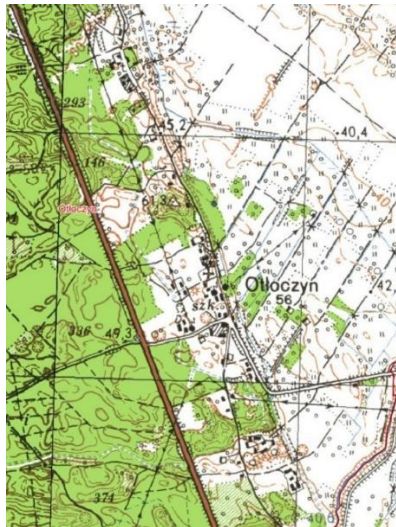
Wg NID najpoważniejszymi zagrożeniami dla zachowania historycznych układów ruralistycznych są:

- wyludnianie wsi, opuszczanie siedlisk;
- urbanizacja;
- wymiana substancji budowlanej na inną, o innej funkcji, innych gabarytach i formie;
- wprowadzanie zabudowy wielorodzinnej i wielogabarytowej (np. magazyny wysokiego składowania);
- zmiana charakteru użytkowania terenów rolnych i zabudowanych;
- likwidacja nieużytkowanych elementów zagospodarowania;
- likwidacja historycznych folwarków (części dawnych układów rezydencjonalnych);
- zmiana funkcji rolnej i leśnej na nierolniczą i nieleśną;
- wyznaczanie nowych tras komunikacyjnych i linii przesyłowych.

Otłoczyn – układ nie posiada wyznaczonych granic, jednak wydaje się, że dotyczy zabudowań zlokalizowanych przy ul. Szlak Bursztynowy, ul. Piaskowej i ul. Ciechocińskiej na północ od rzeki Tążyna. Układ przestrzenny wsi przyjmuje charakter łańcuchówki i jest typowy dla większości wsi w tej części doliny rzeki Wisły. Centralną część Otłoczyna stanowi skrzyżowanie dróg ul. Szlak Bursztynowy z ul. Ciechocińską, przy którym znajduje się zabytkowy krzyż, zaś z drugiej strony przystanek autobusowy. W Otłoczynie występuje zespół kościoła poewangelickiego wraz z budynkiem dawnej pastorówki, cmentarz rzymsko-katolicki oraz ewangelicki w północnej części wsi. Znajdują się tu również domy mieszkalne, głównie murowane z cegły czerwonej, jak i tynkowane. Występują również przykłady budownictwa drewnianego. Dachy naczółkowe lub dwuspadowe, kryte zazwyczaj dachówką czerwoną lub rzadziej eternitem. Łączna długość zabudowy przy ul. Szlak Bursztynowy wynosi ponad 2 km.

Dla układu ruralistycznego zaleca się:

- podjęcie wszelkich możliwych działań dla powstania MPZP;
- zachowanie historycznej panoramy miejscowości, pełna możliwość ekspozycji miejscowości;
- zachowanie historycznego przebiegu i parametrów ulic i placów;
- zachowanie historycznych linii zabudowy ulic i placów;
- wprowadzenie nowej zabudowy głównie jako uzupełnienie zabudowy istniejącej, w gabarytach i formach architektonicznych zharmonizowanych z zabudową historyczną;
- podjęcie działań zmierzających do zaktywizowania właścicieli obiektów zabytkowych do dbałości o stan posiadanych zabytków;
- nie dopuszczenie do wprowadzania w obszar objęty ochroną obiektów współczesnych zakłócających historyczną strukturę i klimat zabudowy.

Ryc. 13. Ruralistyczny układ Otłoczyna

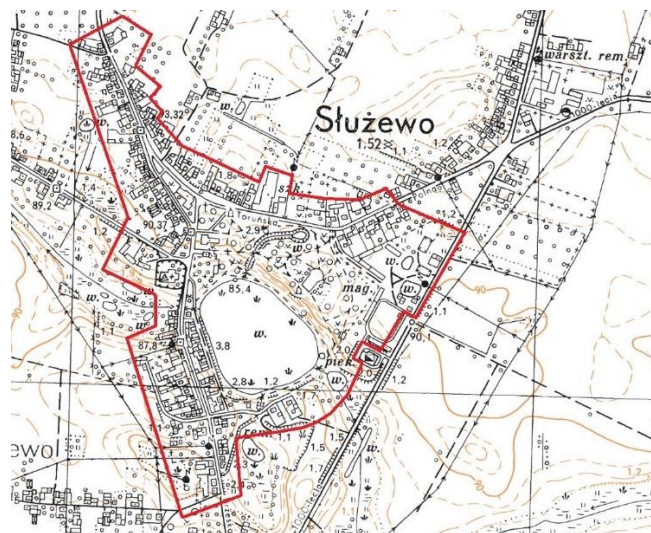
Źródło: karta GEZ

Służewo - układ urbanistyczny Służewa uwarunkowany jest topografią terenu, w tym zlokalizowanym w centralnej części miejscowości jeziorem. Zabudowania zlokalizowane są przy głównych trasach, w tym traktach na linii północ-południe oraz wschód-zachód. Historyczny układ miejscowości kształtem przypomina trójkąt. W części południowo-wschodniej znajduje się duże 5-hektarowe jezioro z parkiem podworskim na północ od jeziora. Dominantę przestrzenną stanowi kościół parafialny wybudowany na wzniesieniu i otoczony murem kamienno-ceglanym. Historyczna zabudowa znajduje się przy ul. Brzeskiej i Toruńskiej oraz częściowo Polnej. Obecnie Służewo nie posiada placu rynkowego. Życie społeczne skupia się głównie wzdłuż ulicy Brzeskiej, gdzie znajduje się kościół, biblioteka oraz drobne punkty usługowe. Na ulicy Brzeskiej i Toruńskiej zabudowa jest zwarta w typie małomiasteczkowej zabudowy ulicowej. Występują tu domy posiadające wspólne elewacje boczne, jak i wolnostojące, głównie jednokondygnacyjne, jak i dwukondygnacyjne. Część z nich to budynki wielorodzinne, część jednorodzinne. Domy są murowane lub murowano-drewniane, w większości otynkowane, usytuowane kalenicowo względem dogi. Kilka posiada charakterystyczne wystawki (facjaty). Dachy głównie dwuspadowe, rzadziej naczółkowe kryte różnym materiałem, najczęściej papą. W granicach historycznego założenia znajduje się także zespół dawnego młyna, który znajduje się w południowej części Służewa.

Dla układu ruralistycznego zaleca się:

- podjęcie wszelkich możliwych działań dla powstania MPZP;

- zachowanie historycznej panoramy miejscowości, pełna możliwość ekspozycji miejscowości z dominantą wieży kościelnej;
- zachowanie historycznego przebiegu i parametrów ulic i placów;
- zachowanie historycznych linii zabudowy ulic i placów;
- wprowadzenie nowej zabudowy głównie jako uzupełnienie zabudowy istniejącej, w gabarytach i formach architektonicznych zharmonizowanych z zabudową historyczną;
- podjęcie działań zmierzających do zaktywizowania właścicieli obiektów zabytkowych do dbałości o stan posiadanych zabytków;
- objęcie szczególną ochroną obszaru sąsiadującego z parkiem podworskim poprzez dołożenie szczególnej dbałości w kształtowaniu lokalizacji, gabarytów i form zabudowy w jego sąsiedztwie;
- nie dopuszczenie do wprowadzania w obszar objęty ochroną obiektów współczesnych zakłócających historyczną strukturę i klimat zabudowy;- dbałość o obszar historycznej zieleni (obszar parku), zachowanie jego historycznych granic i miejsca w krajobrazie miejscowości.

Ryc. 14. Ruralistyczny układ Służewa

Źródło: karta GEZ

5.2.6. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) układami ruralistycznymi,
- b) dziełami architektury i budownictwa,
- c) obiektami techniki,
- d) cmentarzami,
- e) parkami,
- f) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości.

Odnotowano 2 zabytkowe układy ruralistyczne, które znajdują się w GEZ. W Gminie Aleksandrów Kujawski obiekty architektury i budownictwa są bardzo różnorodne i występuje tu pełen przekrój zastosowanych rozwiązań budowlanych. Zaliczyć można do nich także obiekty sakralne, budynki użyteczności publicznej, budynki mieszkalne, w tym dawne dwory, czy budynki gospodarcze. Obiekty techniki na terenie gminy utożsamiać można z zespołem młyna oraz zespołem dworca kolejowego. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze. Odnotowano także kilka zabytkowych parków stanowiący niegdyś przykład zaprojektowanej formy zieleni. Miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne reprezentowane są na terenie gminy poprzez liczne krzyże i kapliczki przydrożne, zaś głaz granitowy w służewskim parku upamiętnia postać Fryderyka Chopina. Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.5.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, nie przedstawiono informacji szczegółowych dla zabytków ruchomych. Są one szczególnie podatne na wszelkiego rodzaju próby włamań, kradzieży, czy aktów wandalizmu, dlatego też wskazuje się ogólną informację, iż zabytki ruchome z terenu Gminy Aleksandrów Kujawski występują w historycznych kościołach (wyposażenia świątyń) oraz na terenie cmentarzy (zabytkowe nagrobki).

Fot. 1. Zabytkowe wnętrze kościoła parafialnego p.w. św. Wacława w Grabiu

Źródło: fotografia własna

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczynia się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

Art. 116. określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo

dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomych i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Zaktualizowana gminna ewidencja zabytków archeologicznych Gminy Aleksandrów Kujawski opracowana została w lipcu 2023 r.

W ewidencji gminnej ujęto 549 stanowiska archeologiczne, dla których opracowano karty adresowe GEZ. Znajdują się w niej zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak i ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gmina Aleksandrów Kujawski posiadała do tej pory gminną ewidencję zabytków archeologicznych z 2014 r., która liczyła 549 kart adresowych. Ewidencja ta została przyjęta po raz ostatni Zarządzeniem Wójta Gminy Aleksandrów Kujawski nr 5/2023 z dnia 17 stycznia 2023 r.

Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe oraz czas jaki minął od ostatniej wersji GEZ (2014 r.), gminna ewidencja zabytków Gminy Aleksandrów Kujawski została zaktualizowana i dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Aleksandrów Kujawski. Wszystkie nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 2.

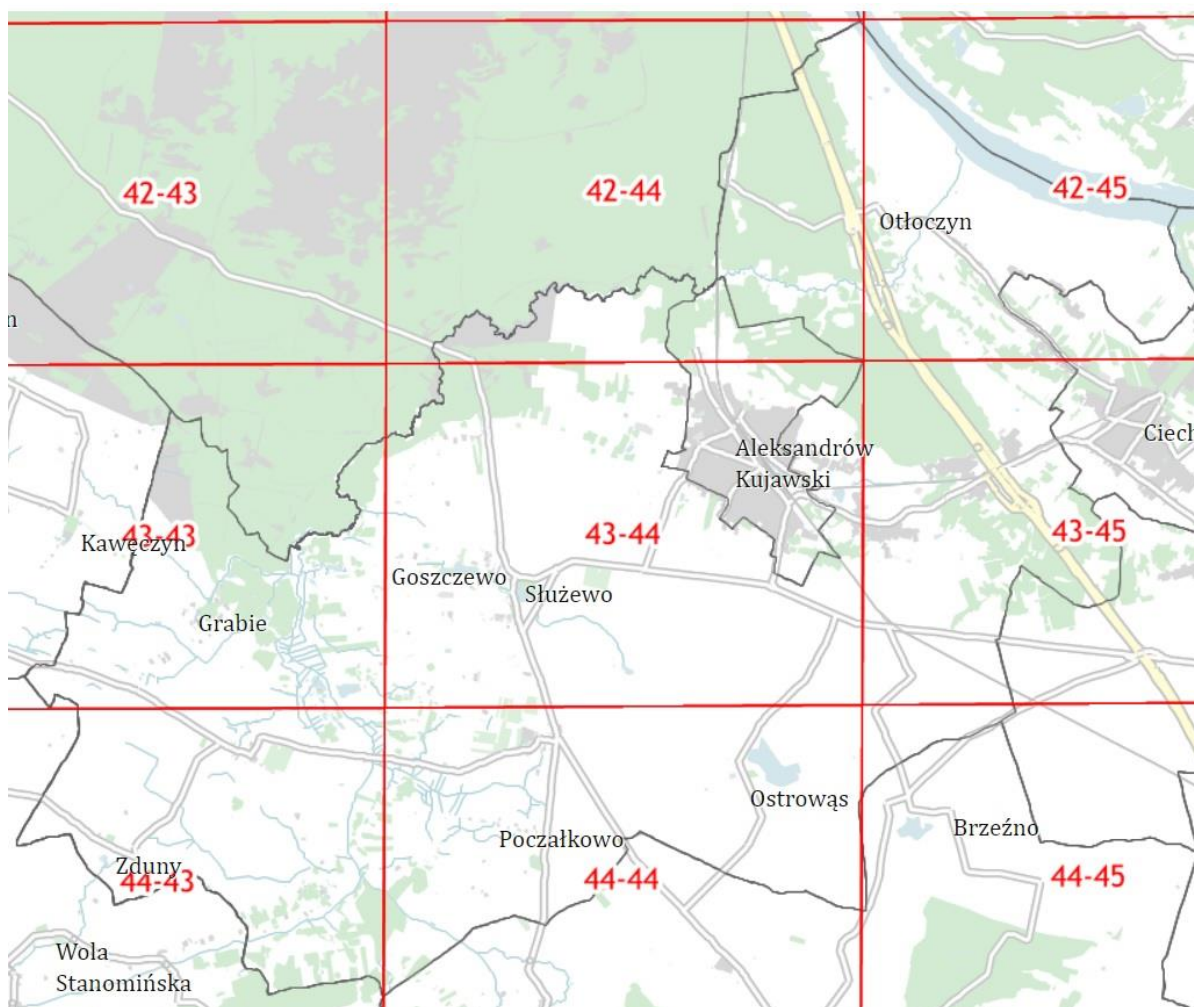
Zmiany jakie zaszły w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych:

1. Dla wszystkich stanowisk opracowano nowe karty GEZ, w których znalazły się nie uwzględnione wcześniej informacje. Dodano nowe elementy takie jak:
 - informacje o znalezionym materiale masowym;
 - rodzaj gleby;
 - rodzaj kamienistości;
 - wielkość stanowiska;
 - gęstość występowania znalezisk;
 - zagrożenia;
 - ocena wartości poznawczej.
2. Zaktualizowano nazwy miejscowości, na których znajduje się rzeczywiście stanowiska archeologiczne, w nawiasie pozostawiając adnotację o wcześniejszym przypisaniu w karcie ewidencyjnej stanowiska do danej miejscowości.
3. W karcie adresowej uzupełniono rubrykę o ustawowe formy ochrony.
4. Dodano 1 stanowisko archeologiczne znajdujące się w Wołuszewie, AZP 42-45, 20 na obszarze, 3 w miejscowości, które nie było uwzględnione we wcześniejszej wersji ewidencji.

5. Usunięto 1 stanowisko archeologiczne przypisane pod miejscowość Straszewo, które w rzeczywistości znajduje się na terenie Gminy Koneck, AZP 44-43, 80 na obszarze, 15 w miejscowości.

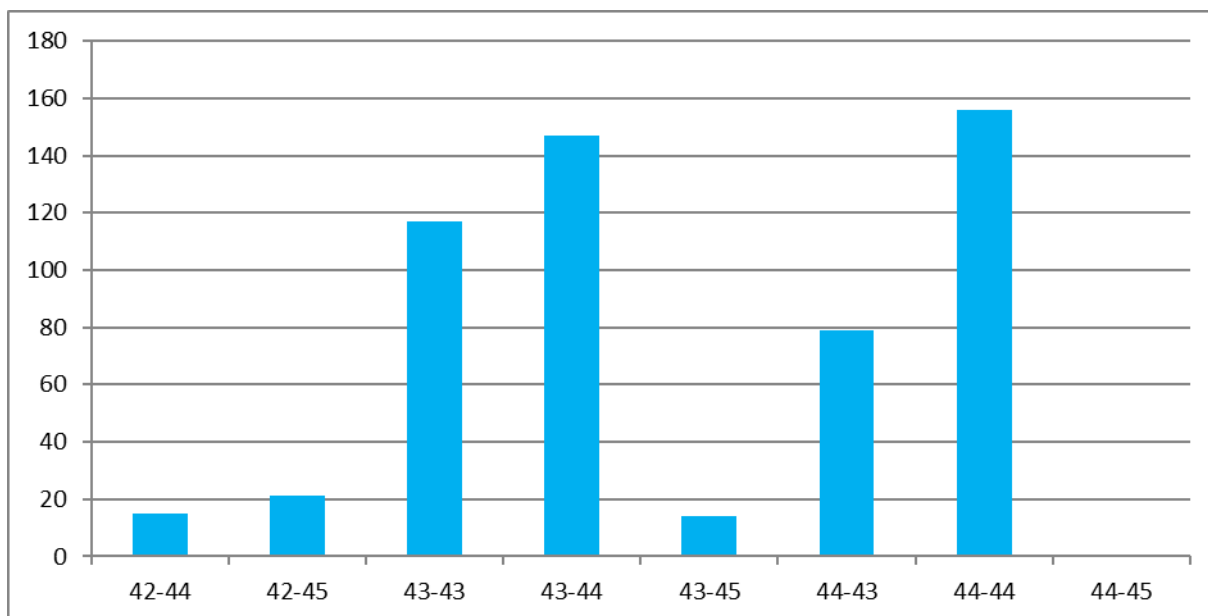
Wśród 549 stanowisk archeologicznych tylko 2 wpisane zostały do rejestru zabytków. Pozostałe ujęto w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 8 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy Aleksandrów Kujawski: 42-44, 42-45, 43-43, 43-44, 43-45, 44-43, 44-44, 44-45. Należy zaznaczyć, że obszar AZP 44-45 tylko w marginalnym stopniu wkracza na teren gminy i nie odnotowuje się na nim udokumentowanych stanowisk archeologicznych. Wobec powyższego, na pozostałych 7 obszarach AZP zaewidencjonowano stanowiska archeologiczne. Obszar AZP 43-44 zajmuje największą powierzchnię na terenie gminy i jego pokrycie jest niemal 100%.

Ryc. 15. Obszary AZP na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

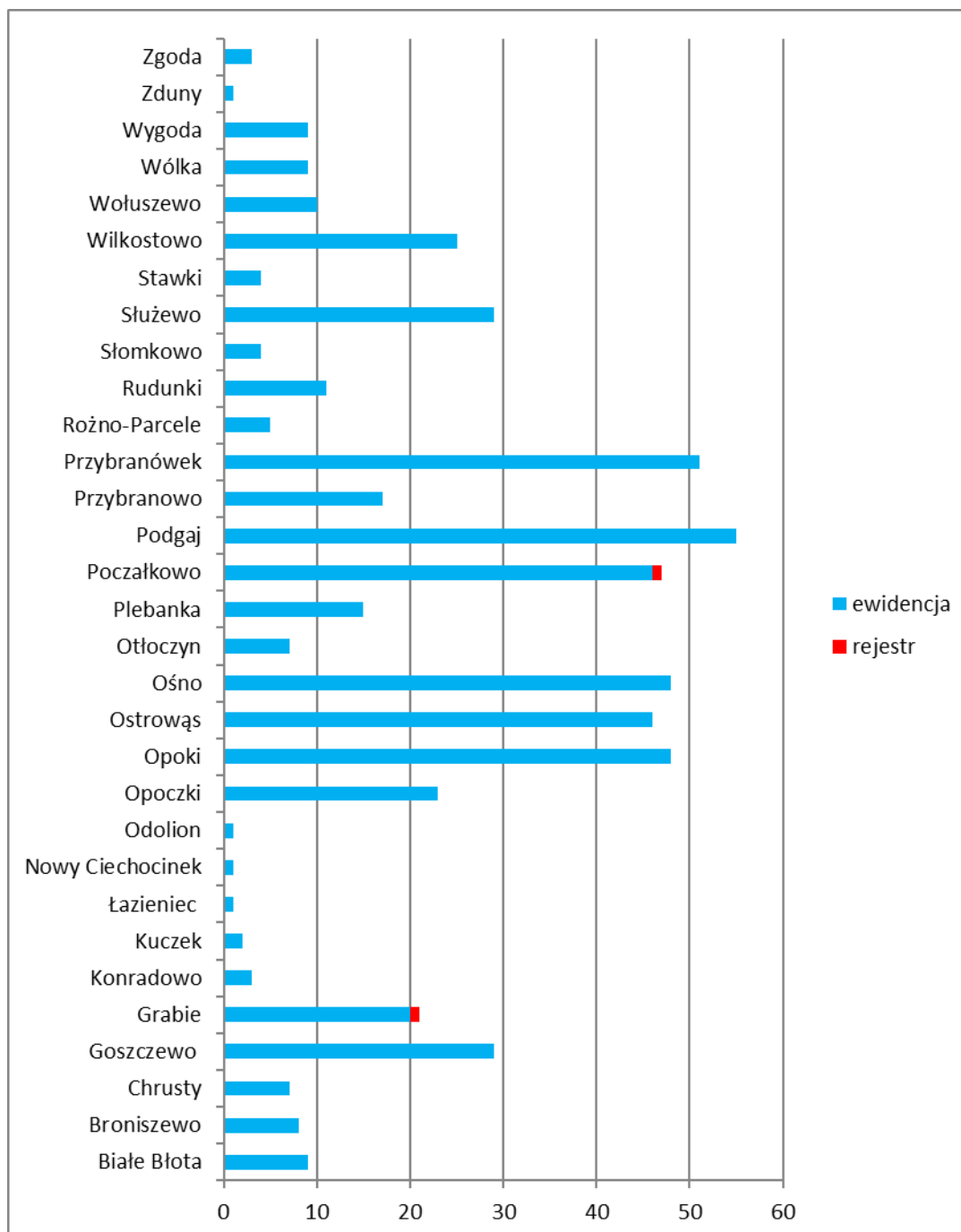
Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano na obszarach: 44-44 (156), 43-44 (147) i 43-43 (117). Jest to ponad 75% wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy. Na obszarze 44-43 zaewidencjonowano niespełna 80 stanowisk, zaś na pozostałych ich liczba nie była nieporównywalnie mniejsza. Lokalizacja stanowisk archeologicznych w gminie Aleksandrów Kujawski związana jest z doliną rzeki Tążyna, która stanowi główną oś osadniczą gminy, a także z terenami zlokalizowanymi w obszarze Dopływu spod Broniszewa w okolicach miejscowości Służewo i Ostrowąs.

Obszar Gminy Aleksandrów Kujawski już w pradziejach był miejscem odwiedzanym przez koczujących osadników i formowania się kultur społeczności zbieracko-łowieckich. Ślady jednego z najstarszych obozowisk paleolitu znajdują się w Wołuszewie, a osadnictwa neolitycznego okresu 5400-3650 lat p.n.e. w Grabiu, Pogdaju oraz Przybranówku. Na terenie gminy występują również znaleziska tzw. kultur pucharów lejkowatych, amfor kulistych i ceramiki sznurowej, a także późniejszej kultury łużyckiej. Umiejętność posługiwania się łukiem, wyrobu naczyń, tkactwa, hodowli zwierząt i uprawy ziemi charakteryzuje przybyłych tu ludzi w początkowej fazie kolonizacji Kujaw. Na obszarze dzisiejszego powiatu odnaleziono liczne ślady z okresu wpływów rzymskich i celtyckich. Otłoczyn znany jest z odkrycia pozostałości pieca warzelnianego o średnicy 290 cm służącego do produkcji soli. Jest to najstarsze tego typu znalezisko w Europie, pochodzące z okresu lateńskiego (II-I w. p.n.e.), związane z wpływami celtyckimi. Do Otłoczyna docierał szlak bursztynowy, który nawet dzisiaj jest wyeksponowany w celach turystycznych (wiodący od Gopła, przez Grabie, Opoki, Służewo) oraz znajdował się punkt przeprawy przez Wisłę. Po okresie wielkich wędrówek ludów (od VII do IX w.) wybudowano tu kompleksy osadnicze zwane opolami. O przepływie pieniądza i wzajemnym handlu świadczą znaleziska monet rzymskich w Otłoczynie, arabskich (z X i IX w.) w Poczłowie i Przybranowie.¹⁰

¹⁰ Na podstawie: Gmina Aleksandrów Kujawski, M. Guślakow, A. Letkiewicz-Sulińska, M. Rolirad, E. Więckowska, Łazieniec 2017 r., wyd. PMF-Print Arkadiusz Mandau

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie 31 miejscowości znajduje się 549 stanowisk archeologicznych, w tym tylko 11 chronionych jest zapisami w MPZP oraz 2 wpisane do rejestru zabytków. Najwięcej stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski znajduje się w miejscowościach: Podgaj (54), Przybranówek (51), Ośno (48), Opoki (48), Poczałkowo (47) i Ostrowąs (46). W ww. 6 miejscowościach znajduje się ponad połowa wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

Znaleziska archeologiczne wskazują, że okolice Podgaju były zasiedlone przez człowieka już w okresie neolitu (5400–3650 p.n.e.), okresie lateńskim i okresie halsztackim. Odkryte narzędzia krzemienne, ceramika, szczątki zwierzęce, ślady obozowisk (w tym cmentarzysko kurhanowe i grobowiec megalityczny) reprezentuje osadnictwo kultur pucharów lejkowatych, amfor kulistych, ceramiki

szeniurowej, ceramiki wstęgowej, kultury prapolskiej, kultury przeworskiej, łużyckiej i trzcinieckiej. W załączniku nr 2 przedstawiono wszystkie stanowiska archeologiczne z terenu gminy.

Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych na obszarze gminy jest zróżnicowane tak samo jak zróżnicowana jest ich funkcja. Wielokrotnie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów chronologicznych. I tak np. w miejscowości Opoki znajdują się 3 stanowiska, które świadczą o ciągłości osadniczej na tych terenach.

Tabela 2. Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Opoki	43-43	5a	73	megalit	k. pucharów lejkowatych
					osada	k. pucharów lejkowatych (faza II)
					cmentarzysko	k. amfor kulistych
					osada	k. amfor kulistych
					osada	k. przeworska (późny okres lateński)
					osada	k. łużycka (halsztat)
					osada	k. prapolska (faza B-E)
					osada	k. staropolska (XIV-XV w.)
2	Opoki	43-43	6	75	ślad osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej
					ślad osadnictwa	k. lendzielska
					ślad osadnictwa	k. pucharów lejkowatych
					osada	k. amfor kulistych
					ślad osadnictwa	k. trzciniecka
					osada	k. łużycka
					osada	k. przeworska (Ha-La)
					ślad osadnictwa	k. prapolska (faza B-C)
					ślad osadnictwa	k. prapolska (faza E)
3	Opoki	44-43	14	17	obozowisko	k. pucharów lejkowatych
					obozowisko	k. amfor kulistych (faza III)
					ślad osadnictwa	k. trzciniecka
					osada	k. łużycka
					osada	k. przeworska
					ślad osadnictwa	k. prapolska (faza B-C)
					osada	k. prapolska (faza D-E)
					osada	k. prapolska (XIII-XV w.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie różnych rodzajów stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z powyższego zestawienia wynika, że zdecydowanie najwięcej odnotowano śladów osadnictwa – 594.

Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	ślad osadnictwa	594
2	osada	391
3	obozowisko	193
4	punkt osadniczy	63
5	cmentarzysko	25

6	grodzisko	2
7	grobowiec	3
8	osada produkcyjna	3
9	kopiec	1
10	cmentarzysko kurhanowe	1
11	kurhan	1
12	megalit	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie gminy występują stanowiska archeologiczne z okresu od epoki kamienia do okresu nowożytnego. W poniższej tabeli przedstawiono datowania poszczególnych znalezisk na stanowiskach archeologicznych. Gwiazdką zaznaczono ogólne datowania, bliżej niedoprecyzowane, np. należy pamiętać że epoka kamienia obejmuje w swoim zakresie paleolit, mezolit i neolit, a w neolicie znajduje się kilkanaście kultur poczynając od kultury ceramiki wstęgowej rytej kończąc na kulturze ceramiki dołkowo-grzebykowej. Niemniej, wydaje się, że najstarszym zaewidencjonowanym stanowiskiem, jest pochodzące ze schyłkowego paleolitu. Stanowisko to znajduje się w miejscowości Wołuszewo i podczas jego eksploracji odkryto 14 krzemieni i 6 wirów. Najwięcej zaobserwowanych faktów przypada na kulturę łużycką (1350-400 r. p.n.e.), kulturę prapolską datowaną na wczesne średniowiecze i popularną na Kujawach kulturę pucharów lejkowatych (3700-1900 r. p.n.e.).

Tabela 4. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na chronologię

Lp.	Chronologia	Ilość
1	epoka kamienia*	18
2	schyłkowy paleolit	1
3	paleolit-mezolit*	1
4	mezolit*	1
5	neolit*	5
6	pradzieje*	2
7	kultura nadniemeńska	3
8	kultura niemeńska	3
9	kultura ceramiki wstęgowej rytej	3
10	kultura ceramiki wstęgowej	16
11	kultura lendzińska	13
12	kultura pucharów lejkowatych	227
13	kultura amfor kulistych	58
14	kultura ceramiki sznurowej	45
15	schyłkowy neolit	59
16	kultura iwieńska	3
17	kultura trzciniecka	11
18	kultura łużycka	303
19	kultura wschodniopomorska	1
20	kultura globów kloszowych	1
21	kultura przeworska	168
22	kultura prapolska	251
23	kultura staropolska	65
24	XIV w.	1
25	kultura polska	6
26	okres nowożytny	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

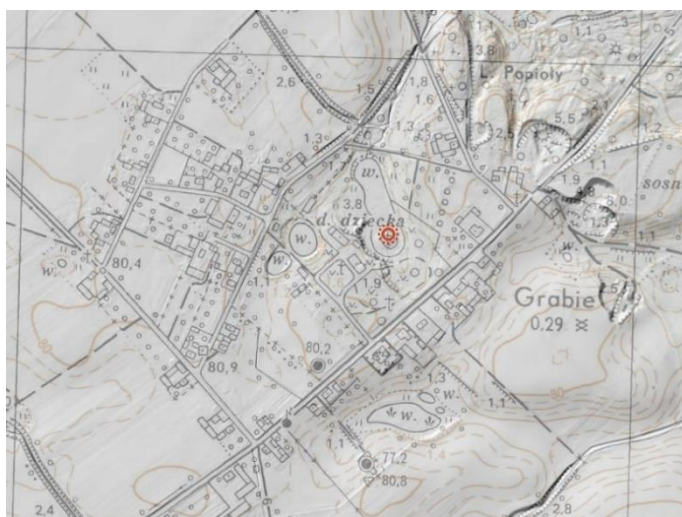
Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski znajdują się 2 stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Ich krótka charakterystyka znajduje się w poniższej tabeli.

Tabela 5. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr AZP	Nr w miejsc.	Nr ewid. dz.	Funkcja obiektu- Kultura/chronologia	Nr rejestru i data wpisu
1	Grabie	43-43	163	17	147/4	grodzisko – XIV w.	C/142 z dnia 30.12.1993 r.
2	Początkowo	44-44	273	48	199/1	grodzisko – kultura nowożytna, ok. XVIII w.	C/145 z dnia 30.12.1993 r.

Źródło: karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych

Grabie - dwór był wielokrotnie przebudowywany, rozbudowywany bądź budowany od nowa. Znajdował się tu dwór wybudowany z cegły czerwonej, 7-osiowy, dwupiętrowy na planie prostokąta, podpiwniczony i pokryty dachem dwuspadowym. W 1929 r. dobudowano kaplicę, zaś w 1962 r. dwór spłonął. Wydaje się, że historyczny (ostatni) dwór znajdował się na miejscu gdzie stoi współczesny budynek – Dom Pomocy Społecznej dla dzieci i młodzieży. Niemniej w karcie stanowiska archeologicznego wskazano ślady osadnictwa na niewielkiej wyspie znajdującej się na północny-wschód od współczesnego budynku nieposiadającego cech zabytkowych.

Ryc. 16. Lokalizacja grodziska w Grabiu

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Fot. 2. Grodzisko w Grabiu

Źródło: fotografia własna

Poczałkowo - Budowę założenia zaczęto najprawdopodobniej po 1674 r. Do dnia dzisiejszego nieznacznie podwyższony teren otacza fosa napełniona wodą. Znajdował się tu zarówno dwór, jak i budynki gospodarcze. Około połowy XIX w. zabudowania wyburzono i wybudowano nowy dwór, który podczas II wojny światowej został spalony przez wojska rosyjskie. Obecnie na powierzchni nie widać żadnych śladów po dawnej budowlu rezydencjonalnej. Jego wymiary szacuje się na 20x40 m. Wejście na teren niewysokiego kopca od strony wschodniej – brak możliwości wjazdu. Długości boków kopca są zróżnicowane. Najdłuższy południowy – 155m, najkrótszy zachodni 80 m. Fosa najszersza w części północnej – 17 m, najwęższa od południa – ok. 7,5 m. W miejscu tym przeprowadzono badania archeologiczne w 1993 r. podczas których pozyskano 110 sztuk fragmentów ceramiki, kafli, dachówek, kuty gwóźdź żelazny oraz kości zwierzęce.

Ryc. 17. Lokalizacja grodziska w Poczałkowie

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Fot. 3. Grodzisko w Poczałkowie

Źródło: fotografia własna

W najbliższym czasie nie są przewidywane roboty budowlane, a także prace inwentaryzacyjne przy stanowiskach archeologicznych.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski nie funkcjonują muzea, w których znajdowałyby się zabytki. Nie odnotowuje się również izb pamięci oraz innych miejsc, gdzie gromadzone byłyby zbiory związane z historią gminy.

Niemniej, w dniu 17.08.2019 r. otworzono w Słońsku Dolnym Muzeum Białych Kujaw. Wydarzenie połączono z piknikiem rodzinnym na zakończenie wakacji. Celem ogólnym budowy Muzeum Białych Kujaw było, stworzenie miejsca dostatniego życia wspólnoty ludzi przedsiębiorczych, skupionych wokół partnerskiej współpracy, posiadających wizję własnego rozwoju w oparciu o zasoby lokalne. Obiekt pt. „Budowa budynku dziedzictwa lokalnego "Muzeum BIAŁYCH KUJAW" wraz z wyposażeniem wybudowano w ramach poddziałania 19.2 „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” z wyłączeniem projektów grantowych oraz operacji w zakresie podejmowania działalności gospodarczej objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Kwota dofinansowania wyniosła 158 443,00 zł, zaś całkowity koszt inwestycji to 400 908,00 zł.

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremoniały lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Aleksandrów Kujawski nie odnotowuje się krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (10 wpisów-stan na sierpień 2023 r.). Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski występuje jednak znaczna liczba przykładów lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Gmina Aleksandrów Kujawski leży na obszarze historycznych Kujaw. Przed rozbiorami obszar ten stanowił część województwa i powiatu inowrocławskiego. Kujawy dzielą się na kilka podgrup. Północno-wschodnia część Gminy Aleksandrów Kujawski znajduje się na obszarze Kujaw nadwiślańskich zwanych także białymi, która charakteryzuje się piaszczystymi terenami oraz dużą lesistością. Pozostała część gminy leży na Kujawach polnych.

Ryc. 18. Podział etnograficzno-geograficzny Kujaw

Źródło: www.dialektologia.uw.edu.pl

Chodzenie z kozą

Z terenu Gminy Aleksandrów Kujawski odnotowuje się wpis na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (83 wpisy-stan na sierpień 2023 r.). Z dniem 30.12.2020 r. na ww. listę trafiło tzw. kujawskie chodzenie z kozą. Jest to tradycja, która przetrwała na terenie gminy, praktykowana jest raz w roku. „Przebierańcom” często towarzyszy muzyka, wcześniej na instrumentach żywych (popularny był akordeon, saksofon, tamburyn, klarnet), obecnie za sprawą nowych technologii korzysta się z bezprzewodowych głośników. Zapustnicy śpiewają znane i taneczne piosenki, niejednokrotnie ubierając je we własne, autorskie słowa. Zwyczajem jest też aby zapustnikom dać „parę groszy” i ugościć ich „swojskimi wyrobami”. W kujawskich domach zawsze się mówiło: „koza idzie”.

Chodzenie z kozą to zwyczaj obchodzenia domów na terenie Kujaw przez grupy przebierańców pod koniec karnawału (od Tłustego Czwartku do wtorku przed Popielcem). Jest to kontynuacja dawnych ludowych praktyk o charakterze magicznym, których celem było zapewnienie urodzaju. Wśród przebierańców dominują postaci zwierzęce: koza, bocian, koń, niedźwiedź, jak również ludzkie figury

“obcych”: Żydzi, Cyganie, oraz różnie nazywane postaci dwoiste: “dziad na babie”, “żywy na umarłym”. W ramach obchodów zapustnych funkcjonuje również zabawa taneczna, zwana podkoziołkiem. Kiedyś miała ona ważną rolę obrzędową (przede wszystkim o charakterze matrymonialnym), obecnie jest potańcówką kończącą okres karnawału. W przypadku niektórych grup zapustnych, nazwa “podkoziołek” przylgnęła również do zwyczaju obchodzenia domów lub stosowana jest zamiennie z nazwą “chodzenie z kozą”.¹¹

Gwara

Na wsiach z terenu gminy część mieszkańców, szczególnie starszych posługuje się gwarą kujawską w codziennym użytkowaniu. Z informacji uzyskanych przez mieszkańców gminy wynika, że posługiwanie się gwarą zanika. Gwara kujawska należy do dialektu wielkopolskiego. Decydują o tym dwie przesłanki: brak mazurzenia i międzywyrazowa fonetyka udźwięczniająca.

Potrawy lokalne

Na Kujawach do potraw tradycyjnych zaliczyć można: żurek kujawski (szczególnie znany w Brześciu Kujawskim), czerninę, czy odświętną pieczoną kaczkę lub gęś. W okresie wielkanocnym piecze się babkę, zaś od tłustego czwartku do wtorku przed środą popielcową spożywa się faworki, na Kujawach zwane chruścikami. Kujawy Białe to region, gdzie kuchnia opierała się na prostych produktach, często pochodzących z pola. Kapusta, groch, ziemniaki, marchew, buraki, mleko to tylko niektóre tradycyjne płody, które spożywano na co dzień. Kaczka lub gęś jadano w święta lub uroczystości rodzinne. W okolicach Aleksandrowa Kujawskiego szczególnie znana jest tzw. Bania w zalewie. Produkt został wpisany na listę produktów tradycyjnych województwa Kujawsko-Pomorskiego 2 marca 2020 r. Jest to dynia w zalewie podawana do mięs, zazwyczaj kaczki. Smak słodko-kwaśny z wyczuwalnym aromatem octowo-korzennym. Przepis na produkt znalazł się także w folderze promocyjnym Gminy Aleksandrów Kujawski (M. Guślakow, A. Letkiewicz-Sulińska, M. Rolirad, E. Więckowska, Łazieniec 2017 r., wyd. PMF-Print Arkadiusz Mandau).

Zespoły śpiewacze

Na terenie gminy funkcjonuje zespół „To i owo”, który funkcjonuje od 2008 r. Zespół posiada w swoim repertuarze pieśni świeckie, kościelne, patriotyczne, ludowe i biesiadne. Występuje na różnych imprezach, festynach, czy świętach kościelnych i krajowych takich jak: Święto Niepodległości, Rocznicą Konstytucji 3-go Maja, Pokazy Stołów Wielkanocnych i Wigilijnych, dożynki, itp.

Kujawiak

Pielęgnowaną tradycją w szkołach z terenu gminy jest regionalny taniec :Kujawiak”. Jest to również jeden z głównych polskich tańców narodowych. Jego nazwa znana jest od 1827 r. Melodia jest spokojna i błoga, często utożsamiana z pieśnią ludową „czerwone jabłuszko”. Charakteryzuje się mocniejszymi przytupami, kołusaniem i obracaniem.

Święta związane z dziedzictwem lokalnym

Dożynki gminne – organizowane zazwyczaj w ostatni weekend sierpnia. Miejszem wydarzenia jest co roku inna wieś. Na dożynkach swoje stoiska mają koła gospodyń wiejskich z regionalnymi produktami i wyrobami. W 2023 r. dożynki odbyły się w Otłoczynie, wystawiły się m.in.: KGW Plebanka, KGW Rożno-Parcele, KGW Słońskie Babeczki, KGW Kujawianka w Stawkach, KGW „Nowinka” Nowy

¹¹ www.niematerialne.nid.pl/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/krajowa-lista-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego

Ciechocinek oraz sołectwa i prywatni wystawcy. Podczas uroczystości swoje występy zaprezentowali m.in. Zespół Pieśni i Tańca „Tatry” z Kanady, czy Gminny Zespół Śpiewaczy „To i Owo”.

Biała lokomotywa – ogólnopolskie spotkania poetów „Biała Lokomotywa” odbywa się co roku w pierwszy weekend września w Łazieńcu, rodzinnej miejscowości Edwarda Stachury. To kameralny festiwal literacki, odbywający się u progu jesieni. Wydarzenie artystyczne organizowane jest pod patronem Edwarda Stachury, a głównym bohaterem jest poezja we wszystkich możliwych przejawach. W programie Spotkań znajdują się zazwyczaj koncerty piosenki autorskiej i poetyckiej, wieczory autorskie, pokazy filmowe, performanse słowno-muzyczne, slam poetycki, spektakle teatralne. Wszystkie te wydarzenia mają miejsce się w Świetlicy Wiejskiej w Łazieńcu oraz przed domem rodzinnym Edwarda Stachury.

Strój ludowy¹²

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski strój ludowy jest zachowany. Zakładany jest podczas ważniejszych uroczystości, np. dożynki, Boże Ciało.

Szczytowy czas rozwoju stroju przyjmuje się na lata 1870-1914, kiedy Kujawiacy po uwłaszczeniu zdążyli się wzbogacić. Do czasów II wojny światowej nie zachował się żaden oryginalny o kompletny ubiór męski, czy żeński, co związane było m.in. z pochówkiem Kujawiaków w tych strojach.

Koła Gospodyń Wiejskich

Strój damski składa się z białego czepca zwanego kopką – nakrycia głowy u mężatki (u dziewcząt szlarka – paski materiału ułożone w harmonijkę i ozdobione sztucznymi kwiatami), który wyszywany był białym haftem, otaczano go dla ozdoby chustkami. Poniżej zakładano koszulę oraz opinając sznurówkę lub gorset, po czym przywdziewano kaftanik (kabat) z ozdobną pelerynką. Panie nosiły jednocześnie 3 spódnice: sukmana (węgierka), spódnica wierzchnia, zapaska (fartuszek). Zapaskę zdobiono zazwyczaj po bokach białym haftem. Dopełnieniem stroju były białe pończochy, obuwie – odświętne sznurowane trzewiki oraz biżuteria – czerwone korale. Całość stroju utrzymywana w kolorystyce niebiesko-czerwono-białej.

Stój męski składał się z nakrycia głowy – rogatywki obszytej barankiem lub kapeluszy o kilku kształtach. Te o szerokim rondzie i niskiej główce były symbolem zamożności. Zakładano białą koszulę oraz jedwabną chusteczkę do wiązania pod szyją. Wierzch stanowi kaftan z długimi rękawami (jaka) z czerwonego sukna, na nią wkładano kamizelkę o krótkim rękawku w kolorze granatowym, zdobioną na piersiach pętlami. Powyżej bioder wiązano na wierzchu czerwony, wełniany pas. Starsi Kujawiacy stosowali także okrycia wierzchnie (kieraja z kapturem, sukmana z peleryną, czamara, płaszcz). Spodnie w kolorze niebieskim wpuszczane były do wysokiego skórzanego obuwia zwanego iskrzokami. Podbijane były podkówkami, z cholewą karbowaną w okolicy kostki.

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski działają liczne Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. To dobrowolne i niezależne organizacje, których celem jest m.in. kontynuacja oraz przekazywanie kolejnym pokoleniom tradycji lokalnych. Dbają o dorobek kulturowy, promują „Małą Ojczyznę” poprzez występy i wystawy na piknikach, festynach, dożynkach i innych imprezach. Koła Gospodyń Wiejskich dbają o tradycję, tożsamość i historię gminy, wspierają lokalne dziedzictwo kulturowe.

¹² Na podstawie: www.polalech.pl/stroj-kujawski-nauka-opis.htm, www.strojeludowe.net/stroje/kujawski/, www.dialektologia.uw.edu.pl

Jednym z ich zadań jest kultywowanie tradycji ludowych. Należy do nich zaliczyć 17 czynnych Kół Gospodyń Wiejskich z terenu gminy.

Pozostałe organizacje związane z dziedzictwem

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski występują również stowarzyszenia i organizacje, które w swojej działalności statutowej realizują zadania związane z dziedzictwem kulturowym, należy do nich zaliczyć:

- Stowarzyszenie Wspólnie dla Ośna Drugiego, Ośno Drugie 15;
- Stowarzyszenie „Aktywni na Wsi”, Wołuszewo 29;
- Stowarzyszenie Przyjaciół Łazieńca „Cudne Manowce”, Łazieniec, ul. Edwarda Stachury 107. Celem Stowarzyszenia jest m.in. podejmowanie i ochrona dziedzictwa narodowego, kultury ludowej, lokalnych tradycji i zwyczajów oraz atrakcji Łazieńca i regionu, czy realizacja projektu dot. promocji miejsca pobytu Edwarda Stachury;
- Towarzystwo Przyjaciół Niziny Ciechocińskiej, Otłoczyn 48. Celem Stowarzyszenia jest m.in. upowszechnianie wiedzy o ich historii i walorach klimatycznych i uzdrowiskowych, rozwijanie i umiłowania swojej małej ojczyzny, podtrzymywania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej, ochrona wartości kulturowych, zabytkowych, urbanistycznych, poszanowania własności prywatnej i obszaru chronionego krajobrazu niziny ciechocińskiej przy współdziałaniu z administracją państwową, samorządową i instytucjami społecznymi oraz prywatnymi, przestrzegając by charakter zabudowy był właściwie wkomponowany w przestrzenny układ z przyrodą wraz z ich otuliną;
- Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski „Stawki Młodym”, Stawki 32. Celem Stowarzyszenia jest m.in. aktywna promocja kultury, czy promocja gminy poprzez działania agroturystyczne;
- Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Aleksandrów Kujawski, Odolion, ul. Piaskowa 12. Celem Stowarzyszenia jest m.in. promocja kultury;
- Stowarzyszenie na Rzecz Wspierania Rozwoju Odolionu, Odolion, ul. Okrężna 44;
- Stowarzyszenie Stawskie Forum Rozwoju, Stawki, ul. Okrężna 12.

Znane postacie

Edward Stachura (używający przydomka Sted) - polski poeta, prozaik, pieśniarz i tłumacz. Urodził się 18 sierpnia 1937 w Charvieu we Francji jako drugie dziecko emigrantów zarobkowych, Jadwigi i Stanisława Stachurów. W 1948 r. Stachurowie wrócili do Polski i osiedliła się w Łazieńcu na Kujawach, gdzie matka przyszłego poety odziedziczyła dom i kawałek ziemi. Edward uczęszczał do szkoły podstawowej w pobliskim miasteczku, Aleksandrowie Kujawskim, później posłano go do liceum ogólnokształcącego w Ciechocinku, lecz naukę na tym szczęblu sfinalizował maturą w Gdyni. Twórczością literacką zainteresował się jako licealista, zachęcony przez kolegę z ciechocińskiego liceum (później znakomitego poetę) Janusza Żernickiego. Zanim faktem stał się jego debiut książkowy, Stachura drukował swoje wiersze w prasie literackiej, między innymi toruńskim piśmie studentów polonistyki "Helikon". W 1957 podjął studia na wydziale romanistyki KUL w Lublinie, skąd jednak przeniósł się do Warszawy, gdzie kontynuował studia na UW, kończąc je w 1965 r. Jego debiutem książkowym jest zbiór opowiadań "Jeden dzień"(1962). Rok później ukazał się tom wierszy i poematów "Dużo ognia". Twórczość Stachury została przychylnie przyjęta przez krytyków i czytelników, którzy uznali ją za oryginalną i ożywczą. Jej bohaterem jest refleksyjny wędrowiec, starający się zrozumieć świat i świadomie przeżywać własną egzystencję, to odszczepieniec

dostrzegający konflikt pomiędzy własną wolnością, a licznymi ograniczeniami, które nakłada nań kultura. Od pierwszych utworów pisarz prowadzi grę z czytelnikiem, wprowadzając i zacierając tropy autobiograficzne. Jego twórczość ma wymiar filozoficzny, podejmuje temat wartości, zadaje pytanie o sens życia i tożsamość i status twórcy. Stachura, podobnie jak bohaterowie jego prozy, wiele podróżował, zarówno po kraju, jak i po świecie. Odwiedził m. in. Węgry, Jugosławię, Francję, Szwajcarię, Norwegię, USA, Kanadę, Meksyk i Syrię. Dużą popularność przyniosły mu piosenki, które traktował jako margines własnego pisarstwa i które wykonywał, akompaniując sobie na gitarze. Część z nich uzyskała później formę książkową ("Piosenki", 1973), a także, po śmierci barda, została udostępniona w formie nagrań dźwiękowych na płytach długogrających ("Piosenki", 1985; "Urodziny", 1986). W latach 60. i 70. XX w. powstają najważniejsze utwory pisarza: powieści "Cała jaskrawość" (1969) i "Siekierzada albo zima leśnych ludzi" (1971); zbiory opowiadań "Falując na wietrze" (1966) i "Się" (1977); poematy: "Po ogrodzie niech hula szarańcza" (1968), "Przystępuję do Ciebie" (1968), "Kropka nad ypsylonem" (1975), "Missa pagana" (1978), "Oto" (1979); zbiór esejów "Wszystko jest poezja" (1975) oraz "Fabula rasa" (1979). Poeta zmarł, popełniając samobójstwo, 24 lipca 1979 r. w Warszawie. Pośmiertnie opublikowano jego tworzony w ostatnich miesiącach życia dziennik "Pogodzić się ze światem" (1990), a dzięki staraniom edytora, Dariusza Pachockiego, wszedł do czytelniczego obiegu tom juveniliów Stachury "Moje wielkie świętowanie" (2007), ponadto dwa obszerne zbiory listów ("Listy do pisarzy", 2006; "Listy do Danuty Pawłowskiej", 2007) oraz dwutomowy wybór dzienników ("Dzienniki. Zeszyty podrózne 1", 2010; "Dzienniki. Zeszyty podrózne 2", 2011). Stachura doczekał się biografii, której autorem jest Marian Buchowski ("Buty Ikara", 2014).¹³

Maria Anna Józefa Nepomucena Wodzińska – ur. 7 stycznia 1819 r. w Warszawie. Jej rodzice Teresa i Wincenty Wodzińscy byli dziedzicami największej kujawskiej fortuny magnackiej. Maria miała pięcioro rodzeństwa i wychowywała się w domu, w którym dużą rolę przykładano do wykształcenia, patriotycznego wychowania i bywania w towarzystwie. Wkraczając na salony piętnastoletnia Marynia była dobrze wykształconą – jak na ówczesne standardy utalentowaną muzycznie i plastycznie młodą panną, której gra na fortepianie zachwycała słuchaczy. Przeszła do historii jako muza Juliusza Słowackiego i Fryderyka Chopina, najwybitniejszego poety i najwybitniejszego muzyka epoki polskiego romantyzmu. „Dopóki ludzi będzie zachwycała poezja Słowackiego, dopóki świat będzie rozmarzała muzyka Chopina, dopóty nie zginie pamięć o Marii Wodzińskiej”.

Legendy

U podstaw kultu Maryjnego w Ostrowąsie leży legenda podająca, że kobieta pilnująca bydła nad brzegiem Jeziora Plebanka zauważyła na drzewie obraz Matki Bożej. Ponieważ kościół w tym czasie był zniszczony, obraz przeniesiono do Brzeźna, miejscowości leżącej po drugiej stronie jeziora. Legenda głosi, że stamtąd obraz „uszedł przez jezioro nocą w aureoli blasku” na pierwotne miejsce, pozostawiając na tafli wody „drogę Matki Bożej”. Od niedawna pielgrzymi mają sposobność podziwiać replikę słynącego łaskami wizerunku Matki Bożej Ostrowąskiej na tafli pobliskiego jeziora. Replika cudownego obrazu została umieszczona na cokole umocowanym w dnie jeziora. Ma ona upamiętniać legendarną wędrówkę obrazu przez wodę. Instalacja kopii obrazu maryjnego na jeziorze stanowi unikat w skali kraju i Europy.¹⁴

¹³ https://gmina-aleksandrowkujawski.pl/atracje/atracja/792/dom_rodzinny_edwarda_stachury

¹⁴ <http://turystykakulturowa.eu/wp/2019/02/matka-boza-pani-kujaw-obraz-na-jeziorze-unikat-w-skali-kraju-i-europy/>

Fot. 4. Matka Boska Ostowska „na wodzie”

Źródło: fotografia własna

Kult Pani Kujaw

Sanktuarium maryjne w Ostrowąsie jest jednym z najbardziej znanych na Kujawach Wschodnich i od wieków stanowi cel licznych pielgrzymek. Wyjątkowość sanktuarium Matki Bożej „Pani Kujaw” wyraża się przez obecność słynącego łaskami barokowego obrazu Najświętszej Maryi Panny z Dzieciątkiem adorowanej przez aniołów, umieszczonego w połowie XVII stulecia w głównym ołtarzu kościoła. Autor obrazu jest nieznany. Ze sposobu przedstawienia Świętych Postaci wnioskować można, że dzieło wzorowane jest na wizerunku „Salus Populi Romani” z rzymskiej bazyliki Santa Maria Maggiore. Przedstawia Matkę Bożą z Dzieciątkiem, siedzącą na tronie i odbierającą hołd Trzech Mędrców, których obecności możemy się domyślać, gdyż nie zostali ujęci w ramach obrazu. Do naszych czasów zachowały się jedynie dane o łaskach otrzymanych w XIX i XX wieku. Najstarsze informacje pochodzą z roku 1881. Przytoczone nieliczne przykłady uzdrowień potwierdzają skuteczność wstawiennictwa Maryi w ostrowskim wizerunku Pani Kujaw. Uzdrawienia dotyczą m.in. chorych na ślepotę, dusznicę uczuleniową, czy kulawych.¹⁵

Herb Gminy

Herby gmin w sposób pośredni nawiązują do dziedzictwa niematerialnego, ukształtowanego historycznie, na terytorium danej gminy. Od 8 marca 1990 r. gminy uzyskały możliwość powołania herbów na mocy ustawy o samorządzie terytorialnym. Są cennym dziedzictwem kulturowym, ukazują zasób dziedzictwa materialnego, jak i niematerialnego, który należy identyfikować z daną jednostką terytorialną. Herb powinien się wyróżniać i być łatwo rozpoznawalny. Ukazanie dziedzictwa kulturowego w herbie Jan Pruszyński definiuje następująco: „to zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi, uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju, oraz przekazania następnym pokoleniom, z uwagi na zrozumiałe akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”. Ponadto herby powinny spełniać szereg określonych kryteriów. Zasady tworzenia herbów, flag, sztandarów i pieczęci jednostek samorządu terytorialnego w Polsce określa Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.

¹⁵ https://gmina-aleksandrowkujawski.pl/atrakcje/atrakcja/930/sanktuarium_maryjne_w_ostrowasie

Gmina Aleksandrów Kujawski nie ma tradycji własnego herbu. Wprawdzie zachowały się projekty herbu miasta z lat 1847 i 1869, przedstawiające trójwieżową budowlę miejską. Jednak zgodnie z opinią polskich heraldyków, wyrażoną podczas I Kolokwium Heraldycznego w Krakowie (1999) herby z okresu zaborów i stanowiące kreację władz zaborczych nie zasługują na uwzględnienie jako podstawa do tworzenia współczesnych herbów samorządowych. Sam motyw użyty do kompozycji tych projektów nie oddaje w sposób jednoznaczny ani charakteru miasta Służewa, ani terytorium współczesnej gminy Aleksandrów Kujawski. Pośród różnych elementów przeszłości lokalnej, które stanowiły podstawę w kreacji nowego herbu samorządowego, istotne miejsce zajmuje przeszłość własnościowa terytorium, którego dotyczy znak. Rzecz nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji, gdy mamy do czynienia z obszarem charakteryzującym się pod tym względem szczególną jednorodnością. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku gminy Aleksandrów Kujawski. Większość jej obszaru od czasu początków pisanych źródeł kujawskich należała do rodu rycerskiego Pomianów, stanowiąc zwarte terytorialnie gniazdo rodowe, z którego wywodzili się aż trzy ważne gałęzie tego rodu: Służewscy, Grabscy i Przybranowscy. Istotnym elementem tradycji lokalnej było lokowanie w początkach XIV w. miasta w Służewie. Dobra służewskie przejęli później przedstawiciele herbu Sulima, zwący się potem Służewskimi. Niestety, źródła nie przekazały informacji o treści ikonograficznej pieczęci miasta Służewa. Nie ulega wątpliwości, że uwzględnienie herbu Pomianów i Sulimów Służewskich jest najbardziej uzasadnione z uwagi na ustawowy wymóg kierowania się lokalną przeszłością. Połączenie w jednej tarczy godeł dwóch różnych herbów szlacheckich ma swoje oparcie w tradycji polskiej heraldyki samorządowej (miejskiej). Herb gminy Aleksandrów Kujawski jest połączeniem elementów godeł herbów Pomian i Sulima. Z pierwszego z nich pochodzi głowa żubrza przebita mieczem srebrnym, z drugiego trzy kamienie złote. Herb Gminy Aleksandrów Kujawski: w polu czerwonym głowa żubrza czarna przebita mieczem srebrnym i trzy kamienie złote - dwa po bokach i trzeci od podstawy tarczy.¹⁶

Ryc. 19. Herb Gminy Aleksandrów Kujawski

Źródło: www.gmina-aleksandrowkujawski.pl

Pozostałe insygnia gminy¹⁷

Flaga - flaga gminy Aleksandrów Kujawski ma postać płata czerwonego (o proporcjach jak 5:8), pośrodku którego nałożone jest godło herbu gminy Aleksandrów Kujawski.

¹⁶ https://gmina-aleksandrowkujawski.pl/cms/19850/insygnia_gminy

¹⁷ https://gmina-aleksandrowkujawski.pl/cms/19850/insygnia_gminy

Pieczęcie - pieczęć Gminy Aleksandrów Kujawski ma kształt okrągły, w polu pieczęci znajduje się godło herbu gminy z majuskulnym napisem otokowym: GMINA ALEKSANDRÓW KUJAWSKI.

Pieczęć Wójta Gminy Aleksandrów Kujawski ma kształt okrągły, w polu pieczęci znajduje się godło herbu gminy z majuskulnym napisem otokowym: WÓJT GMINY ALEKSANDRÓW KUJAWSKI.

Pieczęć Przewodniczącego Rady Gminy Aleksandrów Kujawski ma kształt okrągły, w polu pieczęci znajduje się godło herbu gminy z majuskulnym napisem otokowym: PRZEWODNICZĄCY RADY GMINY W ALEKSANDROWIE KUJAWSKIM.

Pieczęć Rady Gminy Aleksandrów Kujawski ma kształt okrągły, w polu pieczęci znajduje się godło herbu gminy z majuskulnym napisem otokowym: RADA GMINY ALEKSANDRÓW KUJAWSKI.

Sztandar - ceremonia nadania sztandaru odbyła się 11 listopada 2016 r. na terenie Sanktuarium Maryjnego w Ostrowąsie. Płat sztandaru o wymiarach 90x90 cm obszyty złotą frędzlą o długości 8 cm. Strona główna sztandaru (prawa) ma barwę czerwoną z godłem herbu Orzeł Biały zgodnie z obowiązującym obecnie wzorem (zał. 1 do Ustawy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych z dnia 31 stycznia 1980 r. ze zmianami). Strona odwrotna sztandaru (lewa) ma barwę żółtą o jasnym odcieniu. W centralnej części płata znajduje się herb Gminy Aleksandrów Kujawski. Ponad herbem znajduje się napis GMINA oraz napis ALEKSANDRÓW KUJAWSKI czcionką Gill Sans MT Ext Condensed Bold. Litera napisu mają barwę czarną. Skraj strony odwrotnej sztandaru dekorowany jest ornamentem roślinnym wzorowanym na hafcie kujawskim wykonanym nicią srebrną, matową w czarnym konurze. W przydrzewcową stronę płata wszyte są kółeczka (uszka) służące mocowaniu płata do drzewca. Dwuczęściowe drzewce sztandaru, spojone skręcaną tuleją łącznikową o barwie patynowanego srebra, o trzewiku wykonanym w metalu tej samej barwy, zwieńczone jest głowicą o wysokości 22 cm. Głowica ma formę trzech głów żubra złączonych heraldycznymi kamieniami z mieczem pośrodku (sztychem w dół), osadzonych na podstawie w kształcie trójkątnego graniastosłupa o wysokości 8 cm. Poniżej głowicy znajduje się tuleja metalowa przeznaczona do wiązania szarfy sztandaru. Wszystkie elementy głowicy oraz tuleja wykonane są z metalu o barwie patynowanego srebra.

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że dziedzictwo niematerialne gminy jest zachowane. Niemniej, nie przetrwały tradycyjne zawody takie jak: garncarze, kowale, hafciarki, wikliniarze. Pomimo próby reaktywowania zawodu wikliniarza przez Gminny Ośrodek Kultury nie było odzewu wśród mieszkańców gminy. Powyżej wymienione elementy niematerialne należy zachować i pielęgnować wśród obecnego oraz przyszłych pokoleń.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski nie odnotowuje się:

- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art. 9 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Art. 10 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski znajduje się 8 wpisów do rejestru zabytków. Niemniej, decyzje o wpisie obejmują zazwyczaj nie pojedynczy obiekt, a zespół obiektów. Przyjmując powyższą interpretację należy stwierdzić, że na terenie gminy znajduje się 21 pozycji na terenach objętych wpisem do rejestru. W związku z powyższym, w poniższej tabeli przedstawiono wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków na podstawie wykazu otrzymanego od Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu Delegatura we Włocławku. Obiekty rejestrowe datowane są na XIV, XV oraz najliczniej na XIX w. i pocz. XX w. Najstarszym obiektem rejestrowym jest kościół parafialny w Grabiu i Służewie, z kolei najmłodszym – kościół parafialny wraz ze starodrzewem i ogrodzeniem w Ostrowąsie.

Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Lokalizacja	Nr ewid. działki	Datowanie	Wpis do rejestru zabytków
1	Grabie	kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Wacława	10	206	ok. poł. XIV w., przebudowa 2 poł. XVI w., rozbud. 1930	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/461 z dn. 28.01.1930 r.
2	Ostrowąs	zespół dworsko – parkowy		306/2		Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn. 20.10.1987 r.
		dwór	77	306/2	XIX w. 1 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn. 20.10.1987 r.
		park dworski			XVIII w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn. 20.10.1987 r.
		budynek gospodarczy IV		306/2	XIX w. 1 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn.

						20.10.1987 r.
3	Ostrowąs	kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Narodzenia NMP (wraz z terenem przykościelnym w granicach ogrodzenia)		292	1914-1921	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/475 z dn. 23.01.1995 r.
		starodrzew		292	pocz. XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/475 z dn. 23.01.1995 r.
		ogrodzenie		292	pocz. XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/475 z dn. 23.01.1995 r.
4	Otłoczyn	zespół kościoła parafialnego		190		Wpis do rejestru zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
		kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymsko-katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego (wraz z terenem przykościelnym w granicach ogrodzenia)		190	1900-1906	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
		ogrodzenie kościoła		190	XX w. pocz.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
		starodrzew		190	XX w. pocz.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
5	Służewo	kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela		368	1560	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/463 z dn. 16.08.1957 r.
6	Służewo	park dworski			XIX w. pocz.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1536 z dn. 28.07.2009 r.
7	Służewo - Goszczewo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki		93	XIX w. 1 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
		historyczne nagrobki		93		Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
		ogrodzenie z bramą		93	XIX w. k.	Wpis do rejestru zabytków pod nr

						A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
		starodrzew		93	XIX/XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
		zespół dworsko – parkowy				Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1210 z dn. 20.10.1987 r.
8	Zduny	dwór, ob. klub seniora i dom	16	31/11	XIX w. 4 ćw.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1210 z dn. 20.10.1987 r.
		park dworski			XIX w. 2 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1210 z dn. 20.10.1987 r.

Źródło: Rejestr zabytków województwa kujawsko-pomorskiego, GEZ

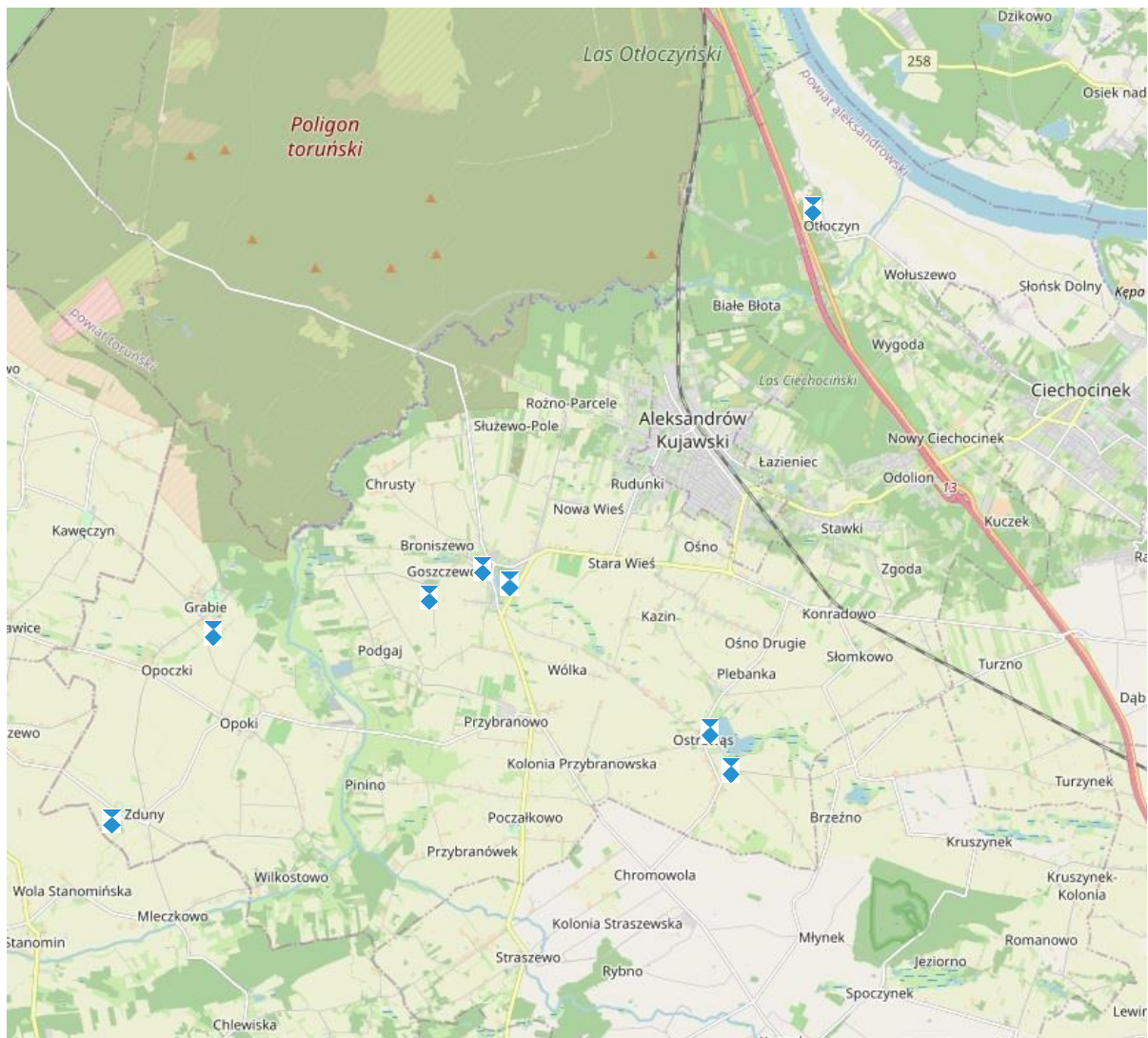
W poniższej tabeli przedstawiono charakterystykę zabytków rejestrowych, w tym najważniejsze zalecenia. Z zestawienia wynika, że stan poszczególnych obiektów jest w większości dobry lub bardzo dobry. Jedynie budynek gospodarczy znajdujący się na obszarze wpisu do rejestru zabytków jest w stanie dostatecznym. Ponadto część zabytkowych nagrobków w Służewie również wymaga interwencji w celach ratowniczych. Dla żadnego z niżej wymienionych obiektów nie zostały ustalone zasady ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Zabytki przedstawione w poniższej tabeli to obiekty ogólnodostępne - sakralne stanowiące własność parafii oraz gminne. Jedynie zespół dworsko-parkowy w Ostrowąsie nie jest dostępny ogólnie i stanowi własność prywatną. Warto również zauważyć, że kościół w Grabiu został wpisany do rejestru zabytków jako pierwszy, jeszcze przed II wojną światową, a dokładnie 28.01.1930 r.

Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Stan zachowania	Najważniejsze zalecenia	Własność
1	Grabie	kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Wacława	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie.	parafialna
2	Ostrowąs	zespół dworsko – parkowy	4 - dobry	Szczegółowe postulaty w kartach dla poszczególnych obiektów.	prywatna
		dwór	4 - dobry	Remonty i naprawy bieżące, usunięcie spękań tynku	
		park dworski	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie. Bieżąca pielęgnacja drzewostanu.	
		budynek gospodarczy IV	3 - dostateczny	Zalecana wymiana eternitu, przeprowadzenie prac tynkarskich impregnacja elementów drewnianych.	
3	Ostrowąs	kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Narodzenia NMP (wraz z terenem przykościelnym w granicach ogrodzenia)	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie. W planach przewiduje się wykonanie odwodnienia murów oraz zakup iluminacji świetlnej.	parafialna
		starodrzew	5 - bardzo	Całość powinna pozostać w	

			dobry	niezmienionym kształcie. Bieżąca pielęgnacja drzewostanu.	
		ogrodzenie	4 - dobry	Zalecane oczyszczenie cegły.	
4	Otłoczyn	zespół kościoła parafialnego	5 - bardzo dobry	Szczegółowe postulaty w kartach dla poszczególnych obiektów.	parafialna
		kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymsko-katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego (wraz z terenem przykościelnym w granicach ogrodu)	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie.	
		ogrodzenie kościoła	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie.	
		starodrzew	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie. Bieżąca pielęgnacja drzewostanu.	
5	Służewo	kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie.	parafialna
6	Służewo	park dworski	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie. Bieżąca pielęgnacja drzewostanu.	gminna
7	Służewo - Goszczewo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie.	parafialna
		historyczne nagrobki	4 - dobry	Restauracja historycznych nagrobków.	
		ogrodzenie z bramą	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie.	
		starodrzew	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie. Bieżąca pielęgnacja drzewostanu.	
8	Zduny	zespół dworsko – parkowy	4 - dobry	Szczegółowe postulaty w kartach dla poszczególnych obiektów.	gminna
		dwór, ob. klub seniora i dom	4 - dobry	Remonty i naprawy bieżące. Zalecane odmalowanie elewacji.	
		park dworski	5 - bardzo dobry	Całość powinna pozostać w niezmienionym kształcie. Bieżąca pielęgnacja drzewostanu.	

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 20. Lokalizacja zabytków wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: opracowanie własne na podkładzie openstreetmap.org

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Z przeprowadzonej inwentaryzacji terenowej w 2023 r. wynika, że znak ten nie jest umieszczony został na następujących obiektach:

- kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Wacława w Grabiu;
- dwór w Ostrowąsie;
- budynek gospodarczy IV w Ostrowąsie (w zespole dworsko-parkowym);
- kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Narodzenia NMP w Ostrowąsie;
- kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymsko-katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Otlóczynie;
- kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela w Służewie;
- ogrodzenie z bramą cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego w Służewie-Gószczewie.

Każdy zabytek rejestrowy powinien być w odpowiedni sposób oznaczony. W tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu i umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.¹⁸

Ryc. 21. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Wójt Gminy Aleksandrów Kujawski prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Aleksandrów Kujawski w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

¹⁸ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/blekitna-tarcza/pl/program-blekitnej-tarczy/znak-blekitnej-tarczy.php>

Gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa Gminy Aleksandrów Kujawski opracowana została w 2015 r. Jej aktualizacja została przeprowadzona w 2019 r. oraz w 2023 r. Ewidencja została przyjęta po raz ostatni Zarządzeniem Wójta Gminy Aleksandrów Kujawski nr 5/2023 z dnia 17 stycznia 2023 r.

W ewidencji gminnej ujęto 193 zabytki, dla których opracowano karty adresowe GEZ. Znajdują się w niej zarówno obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak i ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wyznaczone dodatkowo w 2015 r.:

- budynek mieszkalny, Ostrowąs 80a;
- budynek mieszkalny, Ostrowąs 78;
- kapliczka, Opoki;
- krzyż przydrożny, Grabie
- kapliczka, Grabie.

Niemniej, ww. kapliczki i krzyż w roku 2023 znajdowały się już w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe oraz czas jaki minął od ostatniej wizji terenowej gminna ewidencja zabytków Gminy Aleksandrów Kujawski została zaktualizowana i dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Aleksandrów Kujawski. Wszystkie nieruchomości zabytki ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 1.

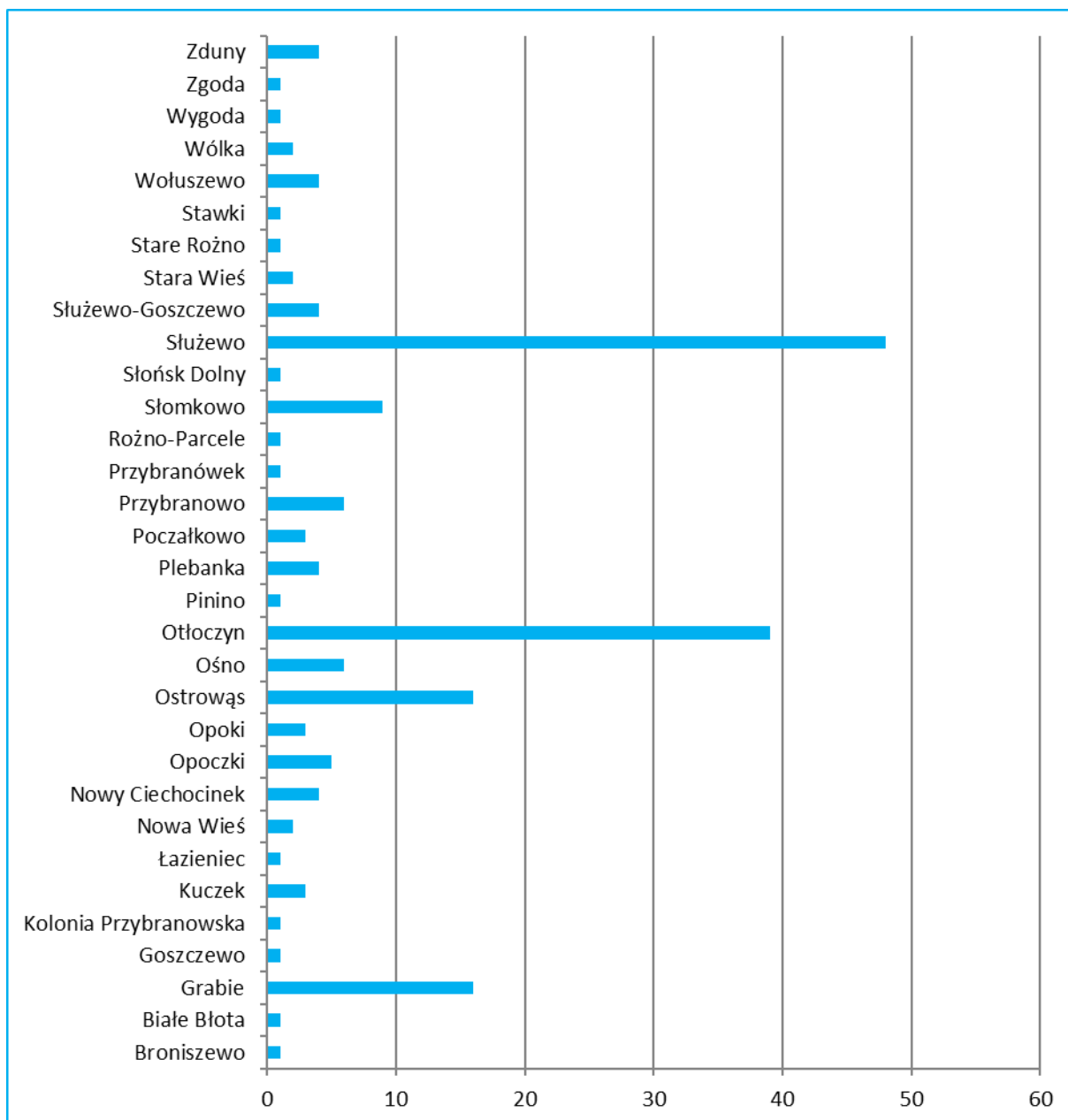
Zmiany jakie zaszły w gminnej ewidencji zabytków:

1. Dla wszystkich zabytków opracowano nowe karty GEZ.
2. W kartach GEZ dodano opisy historyczno-architektoniczne obiektów oraz wyznaczono najważniejsze postulaty konserwatorskie. Ponadto oceniono stan obiektów.
3. Do gminnej ewidencji zabytków dodano obiekty, które w 2019 r. weszły jako nowe obiekty do wojewódzkiej ewidencji zabytków, bądź zostały pominięte we wcześniejszym opracowaniu, tj.:
 - krzyż przydrożny w Broniszewie;
 - dwór obronny Pomianów Grabskich w Grabiu;
 - krzyż przydrożny w Goszczewie;
 - zespół zbiorników magazynujących wodę stacji uzdatniania wody Kuczek wraz z częścią podziemną oraz układem komunikacyjnym w formie schodów w Kuczku;
 - kapliczka przydrożna z figurą Chrystusa w Nowym Ciechocinku;
 - krzyż przydrożny w Opoczkach;
 - figura przydrożna Chrystusa w m. Ośno;
 - kapliczka na drzewie w m. Ośno;
 - krzyż przydrożny w Otłoczynie;
 - krzyż przydrożny w Plebance;
 - krzyż przydrożny w Poczalkowie;
 - krzyż przydrożny w Kolonii Przybranowskiej;
 - krzyż przydrożny w Przybranówku;

- krzyż przydrożny w Słońsku Dolnym;
 - krzyż przydrożny, ul. Księżyzna w Służewie;
 - krzyż przydrożny, ul. Brzeska w Służewie;
 - kapliczka przydrożna w Służewie (Służewo Pole);
 - krzyż przydrożny w Służewie (Służewo/Stara Wieś);
 - krzyż przydrożny w Służewie (dawniej przypisany do m. Rudunki);
 - krzyż przydrożny w m. Stare Rożno;
 - kapliczka przydrożna w Stawkach;
 - krzyż przydrożny 1 w Wołuszewie;
 - krzyż przydrożny 2 w Wołuszewie;
 - krzyż przydrożny 3 w Wołuszewie;
 - figura przydrożna w Wólce;
 - krzyż przydrożny w Zgodzie;
 - krzyż przydrożny w Zdunach.
4. Nie opracowano karty dla obiektu: dom, ul. Toruńska 25 w Służewie – obiekt usunięty z wojewódzkiej ewidencji zabytków (pismo WUOZ z dn. 24.04.2023 r., znak: WUOZ.DW.RDZ.5140.9.2023.MR);
5. Nie opracowano karty dla obiektu: starodrzew przy kościele w Grabiu – podczas inwentaryzacji terenowej nie zaobserwowano żadnych drzew przy kościele;

W związku z powyższym w ramach aktualizacji gminnej ewidencji zabytków dodano 27 zabytków, usunięto 2.

Na wykresie poniżej przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że zdecydowanie najwięcej znajduje się ich w Służewie – 48, przy czym do Służewa zaliczono kapliczkę wcześniej przypisaną pod miejscowością Służewo Pole oraz krzyż przypisany jako Służewo/Stare Pole i krzyż z miejscowości Rudunki. Ww. obiekty znajdują się fizycznie w obrębie Służewo. Liczba ta nie może dziwić z racji faktu, iż Służewo jest miejscowością historyczną, dawnym miastem o rodowodzie szlacheckim, dawną miejscowością gminną. Dużą liczbę zabytków odnotowuje się także w Otłoczynie – 39. Powyżej 10 obiektów odnotowano także w Grabiu – 16 i Ostrowąsie – 10. Duża liczba zabytków ujętych w GEZ na terenie kilkunastu jednostek osadniczych świadczy o zachowanym dziedzictwie materialnym na terenie gminy. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną ze względu na fakt, iż są to zazwyczaj obiekty historyczne lub upamiętniające, a także posiadają wartość artystyczną ze względu na liczne detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa wiejskiego gminy. Większość obiektów znajdująca się w GEZ (bez rejestru zabytków i układów ruralistycznych) powstała z pocz. XX w., bądź rzadziej w XIX w. Najstarszym zabytkiem ewidencyjnym, który nie jest wpisany do rejestru zabytków jest dwór w Ośnie datowany na 2 poł. XVIII w.

Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Aleksandrów Kujawski, zasady ochrony i zagospodarowania uwzględniają:

1. Ochronę obiektów i obszarów architektury, budownictwa i urbanistyki.
2. Monitoring stanu dziedzictwa kulturowego oraz aktualizowania gminnej ewidencji zabytków.
3. Ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez uwzględnienie stref ochrony archeologicznej.
4. Uwzględnienie w rozwoju społeczno-gospodarczym zasobu dziedzictwa kulturowego.

Obiekty należące do własności Gminy Aleksandrów Kujawski oraz prowadzone przy nich prace

Struktura własnościowa obiektów zabytkowych ujętych w GEZ jest niejednokrotnie złożona. Gmina Aleksandrów Kujawski jest właścicielem następujących obiektów:

1. Grabie, krzyż przydrożny, lata 30. XX w., przebud. po 2000 r., dz. nr 170/1;

2. Kuczek, kapliczka przydrożna – krzyż przydrożny (obok alei), 1 poł. XX w., dz. nr 60/9;
3. Kuczek, zespół zbiorników magazynujących wodę stacji uzdatniania Kuczek wraz z częścią podziemną oraz układem komunikacyjnym w formie schodów, XIX/XX w. i pocz. XX w., dz. nr 58/12;
4. Kuczek, aleja dębowa – jesionowa (droga nr 11, zielony szlak turystyczny „Krystyna” do Ciechocinka), 2 poł. XIX w., dz. nr 11;
5. Opoki, szkoła, ob. szkoła i mieszkania nr 43, 1913 r.;
6. Opoki, kapliczka przydrożna, lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w., dz. nr 20;
7. Ośno, zespół dworsko-parkowy;
8. Ośno, dwór, ob. biblioteka i dom, XVIII w. 2 poł.;
9. Ośno, park dworski;
10. Ośno, kapliczka na drzewie, lata 30. XX w., przebud. po 2000 r., dz. nr 174/2;
11. Białe Błota (wcześniej pod miejscowością Otłoczyn), cmentarz ewangelicki, historyczne nagrobki, starodrzew, k. XIX w., dz. nr 39;
12. Otłoczyn II - cmentarz ewangelicki, historyczne nagrobki, starodrzew, k. XIX w., dz. nr 286;
13. Otłoczyn, ul. Szlak Bursztynowy 31, szkoła, ob. biblioteka i dom, ok. 1906 r.;
14. Otłoczyn, ul. Szlak Bursztynowy 31, budynek gospodarczy przy szkole dom, ok. 1906 r.;
15. Plebanka, zespół dworsko-parkowy;
16. Plebanka, dwór nr 13, 1900 r.;
17. Plebanka, park dworski, k. XIX w.;
18. Początkowo, park podworski, 2 poł. XIX w.;
19. Początkowo, dwór szlachecki tzw. grodzisko sarmackie na terenie parku, 2 poł. XVII w. lub przełom XVII i XVIII w. – do poł. XIX w, dz. nr 199/1;
20. Słomkowo, ul. Kasztanowa, zespół dworsko-parkowy;
21. Słomkowo, ul. Kasztanowa, dwór nr 7, k. XIX w.;
22. Słomkowo, figura przydrożna Chrystusa, obok nr 36, pocz. XX w., dz. nr 116, 115/1;
23. Słomkowo, szpaler klonowy, dz. nr 129/2;
24. Słońsk Dolny, krzyż przydrożny, lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w., dz. nr 170;
25. Służewo, park dworski, pocz. XIX w.;
26. Służewo, przydrożna figura Chrystusa, 1945 r., dz. nr 435/2;
27. Służewo, cmentarz żydowski, k. XIX w., dz. nr 330;
28. Służewo, ul. Toruńska 6, dom, pocz. XX w.;
29. Służewo, głaz granitowy pamięci Fryderyka Chopina, 1947 r., dz. nr 435/2;
30. Służewo, Służewo Pole obok nr 2, kapliczka przydrożna, lata 30. XX w., remont po 2009 r., dz. nr 128/1;
31. Zduny, zespół dworsko-parkowy;
32. Zduny, dwór, ob. klub seniora i dom, 4 ćw. XIX w.;
33. Zduny, park dworski, 2 poł. XIX w.

Ponadto Gmina Aleksandrów Kujawski jest współwłaścicielem niżej wymienionych zabytków ujętych w GEZ:

1. Opoczki, zespół dworsko-parkowy;
2. Otłoczyn, ul. Szlak Bursztynowy 30-32, dom, ok. 1900 r.;
3. Otłoczyn, ul. Szlak Bursztynowy 37, szkoła parafialna, ob. dom, 1 ćw. XX w.;
4. Przybranowo, dwór nr 43, 1900 r.;
5. Służewo, ul. Brzeska 39, dom, pocz. XX w.

Dla ww. obiektów prowadzone są sukcesywne prace remontowe, czego efektem jest m.in. przeprowadzenie w ostatnich 4 latach prac remontowych zabytkowego dworu w Zdunach. W 2022 r. zakres prac remontowych obejmował:

- naprawę pęknięcia ściany elewacji tylnej budynku;
- remont krokwi dachowych;
- pokrycie papą termozgrzewalną dachu budynku w zakresie wymiany deskowania zgodnie z kosztorysem ofertowym i dokumentacją projektową – 54,60 m;
- wymianę obróbek blacharskich;
- wymianę rynien i rur spustowych;
- naprawę tynków ganku frontowego oraz posadzki.

Obiekty sakralne

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski znajdują się 4 zabytkowe kościoły. Wszystkie świątynie są obiektami parafialnymi, brak filiałów. Wszystkie są również murowane, jedynie w Ostrowąsie został otynkowany całościowo. Kościoły wybudowane zostały na przestrzeni różnych wieków. Najstarsze znajdują się w Grabiu i Służewie. We wszystkich charakteryzowanych kościołach występuje zabytkowe wyposażenie. Stan wszystkich budynków wskazanych w poniższej tabeli należy ocenić jak bardzo dobry. W ostatnich latach proboszczowie parafii wraz z radami parafialnymi i wiernymi prowadzą szereg działań mających na celu konserwację kościołów. Pozyskiwane są środki zewnętrzne, zbierane są datki własne. Obiekty te opisane zostały szerzej w podrozdziale dotyczącym zabytków o największym znaczeniu.

Tabela 8. Zabytkowe obiekty sakralne

Lp.	Miejscowość	Kościół	Czas powstania	Styl	Materiał	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Grabie	kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Wacława	ok. poł. XIV w., przebudowa 2 poł. XVI w., rozbud. 1930	gotyk	cegła czerwona, tynkowany w nowszej części	bardzo dobry	tak
2	Ostrowąs	kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Narodzenia NMP	1914-1921	neoromantyzm	tynkowany	bardzo dobry	tak
3	Otłoczyn	kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymsko-katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego	1900-1906	neogotyck	cegła czerwona	bardzo dobry	tak
4	Służewo	kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela	1560	gotyk	cegła czerwona	bardzo dobry	tak

Źródło: opracowanie własne

Cmentarze

W gminnej ewidencji zabytków znalazło się 11 zabytkowych cmentarzy. Aż 3 znajdują się w Otłoczynie. Najstarszy jest cmentarz parafialny rzymskokatolicki w Służewie-Goszczewie, datowany

na 1 poł. XIX w. Pozostałe nekropolie zakładano trochę później lecz również w XIX w. Cmentarze znajdujące się na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski wyróżnić można ze względu na przynależność religijną. Odnotowuje się historyczne cmentarze w ilości:

- 2 żydowskie;
- 3 rzymskokatolickie;
- 6 ewangelickich.

Stan cmentarzy jest zróżnicowany. W najgorszym są cmentarze żydowskie, po których nie pozostał żaden ślad na powierzchni ziemi. W Łaziencu ustawiono pamiątkowe tablice. Cmentarze żydowskie są traktowane szczególnie. Macewy w judaizmie przede wszystkim zabezpieczają miejsce spoczynku zwłok i stanowią oznakowanie grobu. Ponadto nagrobek był wyrazem czci okazywanej zmarłemu, troski o jego duszę, a także znakiem dla potomnych. Stawianie nagrobka przyjęto z czasem jako powinność religijną. Dla Żydów to nadal cmentarze, mimo że na powierzchni ziemi brak nagrobków (macew).

Cmentarze ewangelickie prezentują ogólny zły stan. W najgorszym jest cmentarz w Pininie, który jest zarośnięty samosiewami do tego stopnia, że wejście na jego teren nie jest możliwe. Na cmentarzu w Nowym Ciechocinku zachowana jest największa liczba nagrobków. Jedynie cmentarze rzymskokatolickie, które są pod stałą opieką (w przeciwieństwie do pozostałych wyżej wymienionych) prezentują stan bardzo dobry. Dlatego też w sposób szczególny cmentarze ewangelickie wymagają szczególnej opieki. Wszystkie cmentarze znajdują się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, zaś w Służewie-Goszczewie wpisany został do rejestru zabytków.

Postanowieniem nr WRD/3/2023 z 23 stycznia 2023 r., znak:WUOZ.T.WRD.5140.1.6.2023.DH Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków wszczął postępowanie w sprawie wpisania do rejestru zabytków miejsca pamięci po społeczności żydowskiej – cmentarza żydowskiego w Aleksandrowie Kujawskim, obecnie położonego na działce ewidencyjnej nr 1028/19 obręb 0013 Łazieniec w miejscowości Łazieniec, ul. Parkowa. Jednocześnie zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytków.

Tabela 9. Zabytkowe cmentarze

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierz. (ha)	Stan zachowania	Nr ewid. działki	Wpis do rejestru
1	Grabie	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	k. XIX w.	ok. 0,7	dobry	168	nie
2	Łazieniec	cmentarz żydowski	poł. XIX w.	niedoprecyzowana	bardzo dobry (dot. tylko pamiątkowych tablic)	1028/19	nie (wszczęte postępowanie w sprawie wpisania do rejestru)
3	Nowy Ciechocinek	cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	ok. 0,7	dostateczny	58/2	nie
4	Ostrowąs	cmentarz parafialny	k. XIX w.	ok. 0,65	bardzo dobry	221	nie
5	Otłoczyn	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	k. XIX w.	ok. 0,2	bardzo dobry	285	nie

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierz. (ha)	Stan zachowania	Nr ewid. działki	Wpis do rejestru
6	Białe Błota (wcześniej pod m. Otłoczyn)	cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	0,12	zły	39	nie
7	Otłoczyn	cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	0,11	zły	286	nie
8	Otłoczyn	cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	0,35	zły	3298/2	nie
9	Pinino	cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	ok. 1,0	bardzo zły	238	nie
10	Służewo-Goszczewo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	1 poł. XIX w.	ok. 1,5 ha	bardzo dobry	93	tak
11	Służewo	cmentarz żydowski	k. XIX w.	ok. 0,5 ha	bardzo zły	330	nie

Źródło: opracowanie własne

Fot. 5. Cmentarz ewangelicki w Nowym Ciechocinku

Źródło: fotografia własna

Kapliczki, figury, krzyże przydrożne

Obiekty te są najliczniejszą grupą obiektów występujących w gminnej ewidencji zabytków. Odnotowano aż 41 tego typu zabytków. Zabytki te należące do obiektów małej architektury i usytuowane są zazwyczaj przy skrzyżowaniach lub przy drogach głównych. Ich czas powstania szacuje się głównie na 1 poł. XX w., głównie w latach 30. XX w. Ogólny stan ich zachowania należy określić jako dobry. Są żywymi miejscami kultu. Mieszkańcy poszczególnych wsi dbają o ich stan, przy kapliczkach modlą się głównie w maju – miesiącu maryjnym. W najgorszym stanie jest krzyż w Otłoczynie, Kuczku oraz figura NMP w Graniu i kapliczka na drzewie w Ośnie, jak i kapliczka w miejscowości Rożno-Parcele. Żaden z analizowanych obiektów w tej grupie nie jest wpisany do rejestru zabytków. Kapliczki są tynkowane, a krzyże metalowe lub drewniane, figury postawione są na trwałych, różnorodnych postumentach. Jedną z bardziej okazałych kapliczek z terenu gminy jest barokowa kapliczka z 1 poł. XX w. przedstawiona poniżej.

Fot. 6. Kapliczka w Nowej Wsi

Źródło: fotografia własna

Parki

Zabytkowe założenia zieleni zakładane były tuż przy obiektach rezydencjonalnych. Stanowiły odskocznnię od codzienności dla właścicieli majątków, były miejscem ukojenia i osobliwym spotkaniem z przyrodą. Założenia te projektowane były przez specjalistów, często musiały być wkomponowane w lokalną topografię, np. cieków wodne, wzniesienia, zbiorniki wodne, ciągi komunikacyjne. Częścią parków były aleje i szpalery wysadzone przy drogach prowadzących do dworu.

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski odnotowano 10 parków dworskich. Ich ogólny stan ocenić należy jako dobry. Ogólnodostępne parki występują w Służewie i Zdunach, Plebance, Początkowie i Przybranowie. W Ośnie występują pojedyncze drzewa – park chroniony jest zapisami MPZP, zaś w Przybranowie drzewostan skumulowany jest na niewielkiej powierzchni i jest to obecnie najmniejszy park (pozostałości). Największym i najbardziej okazałym założeniem jest park w Służewie, w którym znajduje się kilka innych zabytków, np. kapliczka, czy pomnik poświęcony Fryderykowi Chopinowi. Parki powstały głównie w XIX w., jedynie w Ostrowasie geneza parku sięga wieku XVIII. Trzy z dziesięciu parków znajdują się w rejestrze zabytków.

Tabela 10. Parki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie	Stan zachowania	Powierzchnia	Wpis do rejestru
1	Grabie	park dworski	XIX w. poł.	bardzo dobry	ok. 5,5	nie
2	Opoczki	park dworski	XIX w. k.	dostateczny	ok. 2,5	nie
3	Ostrowąs	park dworski	XVIII w.	bardzo dobry	ok. 1	tak
4	Ośno	park dworski	XIX w. pocz.	dostateczny	ok. 1,5	nie
5	Plebanka	park dworski	XIX w. k.	bardzo dobry	ok. 1	nie
6	Początkowo	park podworski	XIX w. 2 poł.	bardzo dobry	ok. 3	nie
7	Przybranowo	park dworski	XIX w. k.	bardzo dobry	ok. 0,5	nie
8	Słomkowo	park podworski	XIX w. k.	dostateczny	ok. 1,5	nie
9	Służewo	park dworski	XIX w. pocz.	bardzo dobry	ok. 6,7	tak
10	Zduny	park dworski	XIX w. 2 poł.	bardzo dobry	ok. 2,5	tak

Źródło: opracowanie własne

Fot. 7. Park w Przybranowie

Źródło: fotografia własna

Dwory

Dwory nierozzerwalnie związane są z majątkami, dobrami oraz pozostałymi obiektami wokół nich. Otaczane były parkami krajobrazowymi oraz stanowiły funkcje reprezentatywne. Przy nich stawiano gospodarcze budynki folwarczne, dalej domy pracownicze. Były jednocześnie miejscem zamieszkania, miejscem towarzyskim na bale i przyjęcia, a także miejscem przyjmowania ważnych gości i osobistości, w tym w celach biznesowych. Wielkość i wygląd świadczyły o sytuacji materialnej gospodarzy.

Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski znajduje się 8 zachowanych dworów. Są to skromne obiekty rezydencjonalne o randze lokalnej. Okazałą budowlą o znacznie większych rozmiarach był pałac w Służewie, który spłonął w 1945 r. i nie ma obecnie po nim żadnego śladu. Charakteryzowane obiekty to budynki murowane i otynkowane, powstały głównie na pocz. XX w. lub w XIX w. Jedynie dwór w Ośnie ma starszą genezę. Ogólny stan dawnych obiektów pańskich należy ocenić jako dostateczny/dobry. W najgorszym stanie jest dwór w Opoczkach, który wymaga kompleksowych działań naprawczych. Jedynie dwór w Ośnie chroniony jest zapisami MPZP. Ponadto dwór w Ostrowasie wybudowany w stylu klasycystycznym oraz dwór w Zdunach wpisane zostały do rejestru zabytków.

Tabela 11. Dwory

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Stan zachowania	Materiał
1	Opoczki	dwór	23	1914	zły	tynkowany
2	Ostrowąs	dwór	77	XIX w. 1 poł.	dobry	tynkowany
3	Ośno	dwór, ob. biblioteka i dom		XVIII w. 2 poł.	dostateczny	tynkowany
4	Otłoczyn	dom, d. dwór	ul. Szlak Bursztynowy 15-17	1932	dobry	tynkowany
5	Plebanka	dwór	13	1900	dostateczny	tynkowany
6	Przybranowo	dwór	43	1900	dobry	tynkowany
7	Słomkowo	dwór	ul. Kasztanowa 7	XIX w. k.	bardzo dobry	tynkowany
8	Zduny	dwór, ob. klub seniora i dom	16	XIX w. 4 ćw.	dobry	tynkowany

Źródło: opracowanie własne

Fot. 8. Dwór w Plebance

Źródło: fotografia własna

Szkoły

Obiektami historycznymi, które należy zachować dla przyszłych pokoleń są niewątpliwie dawne placówki edukacyjne. Do nich uczęszczali przodkowie współczesnych mieszkańców gminy, były miejscem nauki, ale również spotkań i integracji. Funkcja charakteryzowanych obiektów zmieniła się w zdecydowanej większości na mieszkalną. Jedynie w szkole w Opokach zachowano ciągłość edukacyjną i znajduje się tu obecnie szkoła w części parterowej, a powyżej są mieszkania. Obiekty te powinny być darzone szacunkiem, a zatem i odpowiednio chronione. Ogólny stan obiektów należy ocenić jako dobry, posiadają stały nadzór. Placówki edukacyjne zaadaptowane zostały na cele mieszkalne, a w Otłoczynie również częściowo na bibliotekę. Są to budynki jednokondygnacyjne z użytkowym poddaszem, jedynie szkoła w Opokach jest dwukondygnacyjna z poddaszem użytkowym i jest jednocześnie największym kubaturowo obiektem. Analizowane zabytki powstały na pocz. XX w i są obiektami murowanymi, z cegły czerwonej. Żaden budynek dawnej szkoły nie został wpisany do rejestru zabytków.

Tabela 12. Zabytkowe szkoły

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Stan zachowania	Materiał
1	Grabie	rządcówka, szkoła, ob. budynek mieszkalny	34	1936 r.	dostateczny	cegła czerwona
2	Opoki	szkoła, ob. szkoła i mieszkania	43	1913 r.	dobry	cegła czerwona
3	Otłoczyn	szkoła, ob. biblioteka i dom	ul. Szlak Bursztynowy 31	ok. 1906 r.	bardzo dobry	cegła czerwona
4	Otłoczyn	szkoła parafialna, ob. dom	ul. Szlak Bursztynowy 37	1 ćw. XX w.	dobry	cegła czerwona

Źródło: opracowanie własne

Fot. 9. Szkoła w Opokach

Źródło: fotografia własna

Budynki mieszkalne

Budynki mieszkalne stanowią pod względem ilościowym podobny zasób co kapliczki, krzyże i figury przydrożne. Są w sposób szczególny narażone na wszelkiego rodzaju przekształcenia, co związane jest z różną świadomością ich właścicieli w nawiązaniu do zachowania dziedzictwa materialnego, jakim są właśnie zabytkowe domy. Należy do nich zaliczyć m.in. zewnętrzne ocieplenie ścian, niewłaściwą wymianę stolarki okiennej i drzwiowej poprzez zastosowanie niepierwotnych rozmiarów oraz materiału, zakrywanie detali architektonicznych, rozbudowanie budynków – dodawanie nowych kondygnacji, przybudówki, nieumiejętne zmiany pokrycia dachowego, itp. Wszystkie budynki mieszkalne znajdują się w GEZ w porównaniu do 2019 r. zachowały swój zabytkowy charakter. Na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski budynki mieszkalne ustawione są kalenicowo do drogi przechodzącej przez wieś, brak przykładów ustawienia szczytowego. Zdecydowana większość domów znajduje się w Otłoczynie i Służewie. Są to obiekty głównie murowane, rzadziej murowano-drewniane, występują pojedyncze przykłady budownictwa drewnianego, np. w Otłoczynie, Nowym Ciechocinku. Większość obiektów jest tynkowana, część domów w Otłoczynie, a w szczególności w zespole dworca kolejowego zachowała historyczną cegłę na wierzchu. Niektóre charakteryzują się skromnym detalem architektonicznym, pojedyncze obiekty o bogatym detalu, np. w Służewie. W Służewie znajdują się również zabytkowe budynki wielorodzinne, niewystępujące w innych wsiach. Podsumowując, należy stwierdzić, że domy z terenu Gminy Aleksandrów Kujawski budowane były z różnych materiałów, stosowane były różnorodne rodzaje rozwiązań architektoniczno-budowlanych. Powyższe związane było również z przynależnością do różnych zaborców – część zachodnia do Prus, część wschodnia gminy do Rosji.

Fot. 10. Przykład budownictwa o bogatym detalu w Służewie

Źródło: fotografia własna

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączone, jak i włączane nowe obiekty.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale 5.5. wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi są obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w regionie, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej krótko scharakteryzowano najważniejsze obiekty zabytkowe (zabytki rejestrowe) z terenu gminy oraz przedstawiono ich fotografie.

Grabie – kościół

Świątynia została zbudowana w 1320 r. w stylu gotyckim w cegle. Przebudowa z 1597 r. nadała jej cech nowożytnych, czego świadectwem jest okazały szczyt nad wejściem głównym, składający się z pasów belkowania, spływów wolutowych, podwójnych arkadowych blend i trójkątnego tympanonu. XX-wieczna przebudowa, wykonana wg projektu Franciszka Niekrasza, spowodowała dostawienie od południa nowego korpusu i przekształcenie dotychczasowego prezbiterium w kaplicę. Świątynia jest jednym z najważniejszych zabytków gminy ze względu na swoją wartość historyczną. Kubatura budynku wynosi 3 000 m³, a powierzchnia 500 m². Po 2019 r. przeprowadzono remont elewacji, malowanie.

Fot. 11. Kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Wacława w Grabiu

Źródło: fotografia własna

Ostrowąs - dwór

Budynek mieszkalny jednokondygnacyjny z poddaszem, 9-osiowy od strony fasady, wolnostojący, symetryczny, otynkowany, ustawiony w północnej części podwórza. Obiekt wzniesiony na niewysokiej podmurówce, dach dwuspadowy, widoczne dwa tynkowane kominy. W osiach 4-6 ryzalit poprzedzony 4-kolumnowym portykiem. Stolarka drzwiowa w ryzalicie, dwuskrzydłowa, drewniana, ramowo-płycinowa. Stolarka okienna z zachowaną rytmiką rozmieszczenia, drewniana, ośmiopolowa z zachowanym wymiarem i kształtem. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można pilastry, opaski okienne, zdobienia na brzegach tympanonu, rozeta w formie ośmiolistnego kwiatu. Na obiekcie zawieszony znak zabytku rejestrowego. W średniowieczu Ostrowąs należał do klasztoru Norbertanek z Płocka. Po sekularyzacji dobra przejmuje marszałek Soult z Raciążka – 1796 r., a następnie generał de Toll, który w 1880 r. posiadał 490 mórg ziemi. Po I wojnie światowej dobra należą do skarbu państwa. Od lat 30. XX w. we własności prywatnej. Dwór wybudowany został w stylu klasycystycznym. Kubatura budynku wynosi 750 m³, a powierzchnia 240 m². Od 2019 r. w obiekcie nie zaszły większe zmiany.

Fot. 12. Dwór w Ostrowąsie

Źródło: fotografia własna

Ostrowąs - kościół

To trójnawowa bazylika z transeptem. Nad rozczłonkowaną bryłą świątyni góruje okazała wieża, do której przylega klatka schodowa. Na skrzyżowaniu nawy głównej i transeptu znajduje się sygnaturka. Świątynia jest niejednoznaczna stylowo, posiada jednak cechy architektoniczne nawiązujące do neoromanizmu. Ze względu na walory kulturowe (mieszczące się w niej sanktuarium maryjne) i dobry stan zachowania stanowi jeden z najważniejszych zabytków gminy Aleksandrów Kujawski (źródło: Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2019-2022).

Kubatura budynku wynosi 3 500 m³, a powierzchnia 495 m².

Fot. 13. Kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. Narodzenia NMP w Ostrowie

Źródło: fotografia własna

Otłoczyn - kościół

Kościół ceglany z kamienną podmurówką wzniesiony został na oryginalnym planie: do korpusu przeciętego pseudotranseptem przylega narożna kruchta. Bryłę budowli akcentuje strzelista wieża dostawiona do jednego z dłuższych boków korpusu. Świątynię zdobią ostrołukowe tynkowane blendy. Architektura kościoła prezentuje styl neogotycki.

Fot. 14. Kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymsko-katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Otłoczynie

Źródło: fotografia własna

Służewo – kościół

Kościół parafialny rzymskokatolicki pw. św. Jana Chrzciela w Służewie wybudowany w roku 1560 w cegle; jego monumentalna bryła składa się z krótkiego korpusu i rozbudowanego prezbiterium oraz górującej wieży na planie kwadratu, do której prowadzą wyodrębnione klatki schodowe. Budowla łączy średniowieczne i nowożytnie elementy stylowe: przypory, łuki ostre i architektoniczne szczyty i jest bardzo wartościowym zabytkiem ze względu na walory historyczne i artystyczne. Wokół świątyni zachowały się także: plebania, organistówka, ogrodzenie i starodrzew. Kubatura budynku wynosi 7 200 m³, a powierzchnia 360 m².

Fot. 15. Kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela w Służewie

Źródło: fotografia własna

Służewo – park

Obecny XIX – wieczny park posiada genezę XVII wieczną. Po II wojnie światowej dwór, który znajdował się na terenie parku zburzona, a przydworski park przekształcono na wiejski, ogólnodostępny. Powierzchnia parku krajobrazowego to ok. 6,7 ha. W części południowej jezioro o pow. 4,5 ha. W części północnej zachowane dwa ceglane słupki bramne. Ponadto na terenie parku znajduje się:

- kapliczka – przydrożna figura Chrystusa ujęta w ewidencji zabytków;
- głaz granitowy pamięci Fryderyka Chopina ujęty w ewidencji zabytków;
- pomnik poświęcony Fryderykowi Chopinowi z 1966 r.;
- scena artystyczna;
- obiekty małej architektury takie jak: ławeczki, kosze na śmieci, latarnie;
- tablice edukacyjne – historyczne i przyrodnicze;
- miejsce upamiętnienia przemarszu w dn. 26-27.01.1945 r. 6 Dywizji Piechoty wchodzącej w skład 1 Armii Wojska Polskiego – tablica z 9.05.1975 r.

Park w bieżącej pielęgnacji, jeden z większych i lepiej zadbanych parków na terenie gminy. W parku najliczniej występują jesiony, klony, lipy, kasztanowce, robinie akacjowe.

Od 2019 r. nie zaszyły większe zmiany, postawiono znak „zakaz wjazdu”.

Fot. 16. Park dworski w Służewie

Źródło: fotografia własna

Służewo-Goszczewo – cmentarz wraz z historycznymi nagrobkami, starodrzewem i bramą z ogrodzeniem

Cmentarz założony na planie wydłużonego trapezu o powierzchni 1,5 ha. Jest jednocześnie największym cmentarzem na terenie gminy. Układ czytelny, cmentarz czynny, otoczony siatką od zachodu, od północy i południa ogrodzeniem betonowym, od wschodu ogrodzenie historyczne z cegły czerwonej wraz z zabytkową bramą, ciągi piesze utwardzone częściowo. Na cmentarzu występują liczne historyczne nagrobki oraz okazały starodrzew – szczegóły w osobnych kartach GEZ. Ponadto jest tu miejsce pamięci narodowej, tj. zbiorowa mogiła poległych żołnierzy z 1939 r. Znajduje się tu również kamień pamiątkowy z tablicą w hołdzie wszystkim strażakom niosącym pomoc społeczności Służewa z 14.05.2006 r.

Historyczne ogrodzenie cmentarza od strony wschodniej z cegły czerwonej w formie ażurowo-zastrzałowej z równomiernie umieszczonymi słupkami z daszkami kopertowymi. W tej części zabytkowa, symetryczna brama wybudowana z cegły czerwonej o wążku krzyżowym i miejscami wendyjskim. Daszki blaszane, bramę wieńczy wieżyczka z niszą nad którą góruje krzyż. Być może był w niej kiedyś umieszczony dzwon na co wskazuje forma wieżyczki. Po bokach dwie mniejsze wieżyczki. Otwór bramny w formie łuku ostrego, po bokach dwa mniejsze otwory. Brama dwuskrzydłowa żeliwna, po bokach dwie furtki. W części zachodniej ogrodzenie w formie siatki, w części północnej i południowej współczesne ogrodzenie betonowe. Na bramie cmentarza zawieszona tabliczka zabytku rejestrowego.

Starodrzew na cmentarzu bardzo liczny znajdujący się zarówno w alei głównej, jak i w pozostałych alejach. Jest to najbardziej okazały starodrzew na terenie gminy.

Na terenie cmentarza znajdują się 2 pomniki przyrody:

- dąb – quercus sp., pierśnica: 99 cm, obwód: 311 cm, wysokość: 26 m;
- dąb – quercus sp., pierśnica: 32 cm, obwód: 415 cm, wysokość: 27 m.

Oba drzewa uznane zostały za pomnik przyrody z dn. 1960-11-10.

Historyczne nagrobki na cmentarzu w Służewie to:

- nagrobek Krysi Cygańskiej po 1941 r.;
- grób rodziny Baranowskich po 1917 r.
- nagrobek małżeństwa Ciupków ok. 1883 r. - nie odnaleziono podczas inwentaryzacji;
- nagrobek Władysława Donajskiego po 1891 r.;
- nagrobek Jadwigi Hełmniak po 1935 r. - nie odnaleziono podczas inwentaryzacji;
- nagrobek Jarantowskich po 1918 r.;
- nagrobek Kowalskich lata 30. XX w.;
- nagrobek Marjanny Lewandowskiej po 1925 r.;
- nagrobek Wandy Majewskiej po 1885 r. - nie odnaleziono podczas inwentaryzacji;
- nagrobek Różańskich 2 poł. XIX w. - nie odnaleziono podczas inwentaryzacji;
- nagrobek Zosi Rutkowskiej po 1887 r.;
- płyty nagrobne księży – Sobieskiego i Wyborskiego pocz. XX w.;
- krzyż nagrobkowy Trojanowskich 2 poł. XIX w. - nie odnaleziono podczas inwentaryzacji;
- nagrobek ks. Wawrzyńca Waszaka po 1925 r. - nie odnaleziono podczas inwentaryzacji;
- nagrobek małżeństwa Waszaków pocz. XX w.;
- obejście grobowe Wodzińskich ok. 1844 r.

Ponadto cechy historycznego grobu posiadają także nagrobki:

- Jan Hermanowski 1892 r.;
- Maryjanna Pietrykowska 1930 r.;
- Leon Kuczkowski ?

- Franciszek i Katarzyna Białkowscy 1930 r.
- nagrobek rodziny Klemp 1890 r.
- nagrobek rodziny Malinowskich i Kowalskich – lata 40. XX w.

Fot. 17. Grobowiec Wodzińskich na cmentarzu w Służewie-Goszczewie

Źródło: fotografia własna

Zduny - dwór

Budynek dwukondygnacyjny, 4-osiowy od strony fasady (strona wschodnia), wolnostojący, asymetryczny, otynkowany. Obiekt wzniesiony na wyodrębnionej, otynkowanej podmurówce, podpiwniczony z niewielkimi okienkami w tej części budynku, dach dwuspadowy o małym kącie nachylenia. W osi trzeciej i czwartej ryzalit z wysuniętym portykiem z dwiema kolumnami, powyżej gzyms i płycina z ośmiobocznymi elementami zdobionymi, balkon w kondygnacji drugiej. Stolarka drzwiowa drewniana, dwuskrzydłowa z prześwitem. Stolarka okienna pcv, wtórna, głównie czteropolowa. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można gzymsy podokienne, gzyms cokołowy, gzyms międzykondygnacyjny. W okresie międzywojennym należał do rodziny Podleszewskich. Po II wojnie światowej dwór został zniszczony. W latach 80. XX w. znajdował się tu klub, sklep i mieszkania dla lekarzy, obecnie we własności Gminy Aleksandrów Kujawski. Znajdują się tu mieszkania i klub seniora. Kubatura budynku wynosi 700 m³, a powierzchnia 150 m².

Fot. 18. Dwór w Zdunach

Źródło: fotografia własna

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Aleksandrów Kujawski przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, inwentaryzacji terenowej oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy Aleksandrów Kujawski. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela 13. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
1. Możliwość pozyskania środków europejskich z nowej perspektywy finansowej 2021-2027. 2. Możliwość finansowania prac konserwatorskich ze środków budżetu państwa, w tym tzw. program „Polski Ład”. 3. Potencjał obiektów zabytkowych, w sposób szczególny zabytkowych kościołów. 4. Edukacja społeczna na rzecz właścicieli obiektów zabytkowych pozwalająca zrozumieć tematykę dziedzictwa kulturowego. 5. Przystąpienie do prac remontowych i konserwatorskich mających na celu polepszenie stanu zabytków. 6. Zwiększenie ochrony najważniejszych zabytków poprzez nowe wpisy do rejestru zabytków. 7. Konsekwentna i długofalowa polityka na rzecz ochrony zabytków oparta na opracowanej dokumentacji. 8. Corocznie organizowane konkursy na szczeblu powiatu w sprawie dotacji na zabytki. 9. Zapoczątkowane zmiany w systemie planowania przestrzennego. 10. Poprawa integracji mieszkańców oraz zwiększenie świadomości na temat dziedzictwa poprzez organizowanie imprez i festynów nawiązujących do lokalnych tradycji. 11. Lokalni inwestorzy wspierający dziedzictwo kulturowe gminy. 12. Rosnące zainteresowanie historią, zabytkami i turystyką lokalną.	1. Powolna degradacja części obiektów zabytkowych występujących na terenie gminy, np. młyn w Służewie. 2. Brak przyjętego programu opieki nad zabytkami na szczeblu krajowym w perspektywie 2023-2026. 3. Kończąca się perspektywa finansowa 2014-2020 (zasada n+3) 4. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały. 5. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja. 6. Zagrożenie dla stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę, nielegalnych poszukiwaczy. 7. Kosztowne i rosnące wydatki na prace przy obiektach zabytkowych. 8. Zawężony rynek specjalistów zajmujących się pracami remontowymi przy zabytkach. 9. Niechęć właścicieli obiektów zabytkowych do służb ochrony konserwatorskiej oraz do obowiązujących przepisów względem zabytków. 10. Samowolne działania przy zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich. 11. Brak dokumentacji strategicznej odwołującej się do ochrony zabytków na poziomie powiatu. 12. Ograniczona pula środków na utrzymanie placówek w Zdunach i Plebance znajdujących się w obiektach zabytkowych. 13. Zanikająca gwara kujawska na terenie gminy.
Mocne strony	Słabe strony
1. Opracowana i zaktualizowana gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa oraz gminna ewidencja zabytków archeologicznych. 2. Uwzględnienie ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. 3. Występujące zabytki wpisane do rejestru zabytków, w tym zabytkowe kościoły. 4. Bardzo dobry stan zabytkowych kościołów. 5. Zachowany w niemal niezmiennym stanie zespół stacji kolejowej w Otłoczynie. 6. Duża liczba zabytkowych kapliczek, krzyży i figur	1. Brak zagwarantowanej ochrony obiektom zabytkowym poprzez zapisy w MPZP. 2. Zły stan części obiektów zabytkowych. 3. Przekształcone założenia folwarczne oraz dworsko-parkowe. 4. Niewystarczające środki finansowe właścicieli zabytków na prace konserwatorskie i remontowe. 5. Znikoma liczba organizowanych imprez kulturalnych krzewiących postawy lokalne. 6. Brak twórców ludowych. 7. Brak chęci społeczeństwa do zaangażowania się w projekt związany z przywróceniem ginących

przydrożnych. 7. Zaadaptowane zabytkowe dwory w Plebance i Zdunach na cele społeczne. 8. Występujące cenne zabytki ruchome. 9. Zachowane i czytelne układy ruralistyczne Otłoczyna i Służewa. 10. Licznie zachowane przykłady dziedzictwa niematerialnego, np. chodzenie z kozą, potrawy lokalne, itp. 11. Licznie działające KGW na rzecz dziedzictwa kulturowego. 12. Zamieszczone informacje o historii gminy i jej zabytkach na stronie internetowej gminy. 13. Liczne publikacje książkowe na temat historii gminy. 14. Duży potencjał turystyczny, korzystna lokalizacja. 15. Występujące szlaki turystyczne, np. Szlak Fryderyka Chopina, Szlak Bursztynowy. 16. Bardzo bogata historia gminy oraz postaci z nią związanych, np. Maria Wodzińska, Edward Stachura. 17. W większości oznakowane zabytki rejestrowe niebiesko-białą tablicą. 18. Przydzielane dotacje na remonty i konserwację zabytków rejestrowych przez Gminę Aleksandrów Kujawski. 19. Duża aktywność gminy w jej promocji, w tym obiektów zabytkowych.	zawodów. 8. Brak opieki nad cmentarzami ewangelickimi i żydowskimi.
---	--

Źródło: opracowanie własne

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Na kierunki działań składają się z kolei zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gmin oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, a także doświadczeń wypracowanych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026 uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

- 1. Bieżące działania dla dziedzictwa kulturowego.**
- 2. Poprawa stanu zabytków własnych gminy.**
- 3. Kształtowanie krajobrazu kulturowego.**
- 4. Dziedzictwo i zabytki dla mieszkańców.**
- 5. Zwiększenie atrakcyjności zabytków i ich promocja.**

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Mając na uwadze ciągłość wyznaczonych działań, celów i kierunków, które sformułowano w Gminny Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2019-2022, a także wypracowanych i odnoszących sukces metod i zakresów działań na rzecz dziedzictwa, wyznaczono następujące kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026, które korespondują z wcześniejszymi:

- 1.1. Trwałe zachowanie poprzez działania organizacyjne i prawne.**
- 1.2. Przeciwdziałanie sytuacjom kryzysowym.**
 - 2.1 Przeciwdziałanie degradacji zabytków.**
 - 2.2 Działania wspomagające.**
 - 2.3 Współpraca z właścicielami zabytków.**
 - 2.4 Doszkalanie pracowników urzędu w dziedzinie ochrony zabytków.**

3.1 Zachowanie dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego.**3.2 Poprawa ładu przestrzennego.****4.1. Wzrost świadomości mieszkańców o dziedzictwie kulturowym.****4.2. Włączenie mieszkańców poprzez wspólną integrację.****4.3. Zabytki dla dzieci i młodzieży.****5.1. Korzystanie z technologii informatycznych****5.2. Promocja****7.3 Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami**

W ramach wyznaczonych kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026. Zgodnie z art. 87 ust 5 z realizacji programu wójt sporządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je radzie gminy. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielone na 2 etapy. Pierwszy na lata 2023-2024, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2025 r. oraz drugi przypadający na lata 2025-2026. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2025-2026.

Zadania w okresie 2023-2024 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2025-2026. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współudziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz Gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

Kierunki działań	Zadania	2023-2024	2025-2026	Realizator
Priorytet 1. Bieżące działania dla dziedzictwa kulturowego				
1.1 Trwałe zachowanie poprzez działania organizacyjne i prawne	1. Przyjęcie uchwałą Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski na lata 2023-2026			UG
	2. Opracowanie sprawozdania z realizacji GPOnZ			UG
	3. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jej systematyczna aktualizacja			UG
	4. Bieżąca współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz pozostałymi podmiotami związanymi z ochroną zabytków			UG
	5. Zwiększenie roli zabytków w systemie organizacji pracy Urzędu Gminy			UG
1.2. Przeciwdziałanie sytuacjom kryzysowym	1. Prowadzenie kontroli stanu technicznego oraz stanu zachowania obiektów będących we własności gminy			UG
	2. Okresowe przeglądy kontrolne systemów antywłamaniowych, przeciwpożarowych, itp.			UG, W
	3. Ocena stanu pomników przyrody w zabytkowych założeniach zieleni zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa			UG, W
Priorytet 2. Poprawa stanu zabytków własnych gminy				
2.1. Przeciwdziałanie degradacji zabytków	1. Prowadzenie dalszych prac remontowo-konserwatorskich przy dworze w Zdunach			UG
	2. Odnowienie kapliczek i krzyży przydrożnych			UG
	3. Przeprowadzenie kwesty na rzecz ratowania historycznych nagrobków na terenie zabytkowych cmentarzy			UG, O
2.2. Działania wspomagające	1. Utrzymanie funkcjonujących placówek w zabytkowych dworach w Zdunach i Plebance.			UG
	2. Umieszczenie tabliczki znak zabytku na dworze w Zdunach			UG
2.3. Współpraca z właścicielami zabytków	1. Omówienie zasad udostępniania najważniejszych i najbardziej wartościowych zabytków			UG, W
	2. Organizacja/współorganizacja szkoleń i prelekcji w zakresie praktycznych rozwiązań budowlanych w obiektach zabytkowych			UG, O
	3. Informowanie właścicieli zabytków o możliwościach finansowania prac przy zabytkach			UG
	4. Wprowadzenie ulg podatkowych dla właścicieli zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków			UG
2.4. Doszkalanie pracowników urzędu w dziedzinie ochrony zabytków	1. Uczestnictwo w konferencjach i seminariach dotyczących ochrony zabytków i rewaloryzacji			UG
	2. Organizacja spacerów studyjnych z ekspertami z dziedziny ochrony zabytków			UG
	3. Dofinansowanie na rzecz edukacji zabytkoznawczej, np. studia podyplomowe, kursy, szkolenia.			UG
Priorytet 3. Kształtowanie krajobrazu kulturowego				
3.1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego	1. Prowadzenie prac porządkowo-pielęgnacyjnych w parkach			UG
	2. Usunięcie samosiewów na obszarze zapomnianych cmentarzy			UG
	3. Oznakowanie zabytkowych alei i szpalerów drzewnych			UG
	4. Umieszczenie znaku zabytku rejestrowego na tablicach informacyjno-historycznych w zabytkowych parkach i cmentarzach.			UG
3.2. Poprawa ładu	1. Opracowanie nowych MPZP uwzględniających obiekty będące w gminnej ewidencji zabytków			UG

przestrzennego	2. Zachowanie charakteru zabudowy oraz kompozycji przestrzennej w układach ruralistycznych Służewa i Otłoczyna			UG, W
	3. Zachowanie charakteru zabudowy zespołu dworca w Otłoczynie			UG, W
Priorytet 4. Dziedzictwo i zabytki dla mieszkańców				
4.1. Wzrost świadomości mieszkańców o dziedzictwie kulturowym	1. Zwiększenie liczby organizowanych imprez i festynów nawiązujących do dziedzictwa kulturowego gminy			UG
	2. Wsparcie na rzecz gospodarstw agroturystycznych			UG
	3. Realizacja spotkań, prelekcji, szkoleń na temat dziedzictwa kulturowego gminy			UG
	4. Organizacja spotkań autorskich z pisarzami lokalnymi zajmującymi się historią regionu			UG, GOK
4.2. Włączenie mieszkańców poprzez wspólną integrację	1. Organizacja konkursów, przegląd kapel ludowych, poetów, pisarzy o tematyce gminy i jej walorów kulturowych			UG, GOK
	2. Współpraca i wsparcie na rzecz KGW, Stowarzyszeń związanych z dziedzictwem kulturowym, itp.			UG
4.3. Zabytki dla dzieci i młodzieży	1. Organizacja wycieczek do miejsc ciekawych turystycznie			UG, S
	2. Włączenie tematyki historii gminy do zajęć w szkołach			UG, S
	3. Organizacja konkursów plastycznych, fotograficznych, muzycznych związanych z lokalną kulturą			UG, S
	4. Przeprowadzenie wizji lokalnej z przewodnikiem po zabytkach gminnych			UG, S
	5. Organizacja wycieczek rowerowych szlakami historycznymi, np. Fryderyka Chopina, Szlaku Bursztynowego			UG, S
Priorytet 5. Zwiększenie atrakcyjności zabytków i ich promocja				
5.1. Korzystanie z technologii informatycznych	1. Dygitalizacja materiałów, np. pocztówki, historyczne zdjęcia.			UG
	2. Publikacja na stronie internetowej gminy informacji o zabytkach, np. historia kościołów, remonty dworów, itp.			UG
	3. Stworzenie zakładki na stronie internetowej gminy, w której znajdowałyby się wszystkie poprzednie wersje gminnych programów opieki nad zabytkami, uchwał przyznających dotację na zabytki, czy zarządzeń zmieniających gminną ewidencję zabytków.			UG
5.2. Promocja	1. Promocja najważniejszych zabytków znajdujących się na terenie gminy poprzez środki masowego przekazu, np. telewizja, radio, internet.			UG
	2. Promocja dziedzictwa niematerialnego, np. lokalne potrawy, legendy, zwyczaje i tradycje na ziemi aleksandrowskiej poprzez wydanie folderu, publikacji.			UG
	3. Opracowanie szlaku turystycznego kapliczek i krzyży w Gminie Aleksandrów Kujawski oraz ich promocja poprzez wydanie materiałów promocyjnych, broszur, ulotek z krótkim opisem historyczno-architektonicznym			UG

Źródło: opracowanie własne

Realizatorzy, wykaz skrótów:

GOK – Gminny Ośrodek Kultury;

O – Organizacje pozarządowe, stowarzyszenia;

P – Parafia;

S - Szkoły

UG – Urząd Gminy;

W – Właściciele.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie gminnego programu opieki nad zabytkami, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wpis do rejestru zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, czy stosowanie ulg podatkowych);
3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, parafiami, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);
4. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2027-2030).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Wójt Gminy Aleksandrów Kujawski sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Aleksandrów Kujawski przyjmuje Rada Gminy Aleksandrów Kujawski, po uzyskaniu opinii Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Aleksandrów Kujawski Wójt Gminy Aleksandrów Kujawski sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Aleksandrów Kujawski.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- b) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu **1. *Bieżące działania dla dziedzictwa kulturowego:***

- liczba pracowników w Urzędzie Gminy zajmujących się zabytkami i dziedzictwem kulturowym;
- liczba spotkań, rozmów, korespondencji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i innymi podmiotami związanymi z ochroną zabytków;
- liczba włączeń/wyłączeń pozycji do/z gminnej ewidencji zabytków.

W ramach priorytetu **2. *Bieżące działania dla dziedzictwa kulturowego:***

- liczba odnowionych kapliczek/ krzyży przydrożnych;
- liczba obiektów ogółem poddanych pracom remontowym i konserwatorskim;
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich;
- wartość zebranych środków na rzecz ratowania historycznych nagrobków na terenie zabytkowych cmentarzy;
- liczb osób uczęszczająca do placówek w zabytkowych dworach w Zdunach i Plebance;
- liczba spotkań z właścicielami zabytków;
- wartość ulg podatkowych dla właścicieli zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

W ramach priorytetu **3. *Kształtowanie krajobrazu kulturowego:***

- liczba osób biorąca udział w pracach porządkowo-pielęgnacyjnych w parkach;
- liczba osób biorąca udział w oczyszczaniu zapomnianych cmentarzy;
- liczba oznakowanych alei i szpalerów drzewnych;
- liczba znaków zabytku rejestrowego na tablicach informacyjno-historycznych w zabytkowych parkach i cmentarzach.

W ramach priorytetu **4. *Kształtowanie krajobrazu kulturowego***

- liczba KGW, Stowarzyszeń związanych z dziedzictwem kulturowym, itp., którym udzielono wsparcia;
- liczba gospodarstw agroturystycznych, którym udzielono wsparcia;
- liczba zorganizowanych spotkań, prelekcji, szkoleń na temat dziedzictwa kulturowego gminy;
- liczba spotkań autorskich z pisarzami lokalnymi zajmującymi się historią regionu;
- liczby zorganizowanych imprez i festynów nawiązujących do dziedzictwa kulturowego gminy;
- liczba wycieczek do miejsc ciekawych turystycznie;
- liczba dzieci i młodzieży, która brała udział w wycieczkach;
- liczba zorganizowanych konkursów plastycznych, fotograficznych, muzycznych związanych z lokalną kulturą;
- liczba wycieczek rowerowych szlakami historycznymi;
- liczba spotkań z przewodnikiem.

W ramach priorytetu **5. *Zwiększenie atrakcyjności zabytków i ich promocja***

- liczba zdygitalizowanych materiałów;
- liczba odwiedzin strony internetowej gminy w zakładce poświęconej zabytkom;
- liczba emisji materiałów promujących gminę i jej dziedzictwo w środkach masowego przekazu;
- liczba wydanych folderów, publikacji związanych z dziedzictwem kulturowym gminy.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorządy konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-financingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;
- programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe:

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe.

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. Wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są środki z administracyjnych kar pieniężnych, orzekanych od 1 stycznia 2018 r. na podstawie art. 107a-107d ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w trybie działu IVa Kodeksu postępowania administracyjnego. Wpływami do Funduszu są ponadto nawiązki zasądzane przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wpłaty na Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków będą dokonywane na rachunek bankowy prowadzony przez Bank Gospodarstwa Krajowego. W latach 2018-2020 udzielono 56 dotacji na łączną kwotę 10 mln 440 tys. 400 zł.

Programy MKiDN 2023-

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Osoby fizyczne nie są uprawnione do składania wniosków poza jednym programem – Ochrona zabytków. W 2021 roku przyznano ponad 240 mln zł dotacji na cele kulturalne w ramach 33 programów Ministra. Na rok 2023 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;
- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraj - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne;
- ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków ma na celu odbudować blask zabytków w całej Polsce. Program realizowany jest poprzez promesy inwestycyjne udzielane przez BGK. Program skierowany

jest do jednostek samorządu terytorialnego na bezzwrotne dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. W ramach ogłoszonego Naboru, Wnioskodawcy przysługuje prawo do złożenia maksymalnie dziesięciu wniosków o dofinansowanie, w limicie dofinansowania nieprzekraczającym dla każdego z wniosków 3 500 000 zł. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

Wnioski o dofinansowanie składane są w formie elektronicznej przez aplikację BGK zamieszczoną na stronie internetowej www.bgk.pl. Z dniem 16.08.2023 r. zakończony został nabór wniosków w ramach drugiego naboru.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Oferta finansowania NFOŚiGW jest bardzo różnorodna, gdyż możliwość uzyskania dofinansowania obejmuje:

- środki krajowe;
- środki unijne;
- środki norweskie i EOG;
- System Zielonych Inwestycji – GIS;
- państwowe jednostki budżetowe;
- pomoc publiczną;
- wsparcie NFOŚiGW
- pomoc dla sektorów energochłonnych.

W ostatnich latach NFOŚiGW dofinansowywał prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczyły poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych. Dofinansowania otrzymywały również projekty związane z rewaloryzacją cennych, zabytkowych założeń parkowych. Obecnie nie są prowadzone nabory, niemniej należy bacznie obserwować stronę internetową NFOŚiGW czy nabory się nie pojawiły. W najbliższym czasie należy spodziewać się nowych konkursów ze względu na priorytetowe działania w obszarze zmian klimatycznych oraz nowych polityk energetycznych.

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków przyjął Zarządzenie nr 14/2022 z dnia 10.11.2022r. w sprawie zasad udzielania przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w roku 2023 dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Szczegółowe ustalenia precyzują „Zasady” będące załącznikiem do Zarządzenia. W nich wskazano, że dotacja celowa na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może być udzielona po złożeniu wniosku o udzielenie dotacji celowej, zwanego dalej „wnioskiem”, przez osobę fizyczną, jednostkę samorządu terytorialnego lub inną jednostkę organizacyjną, będącą właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadającą zabytek w trwałym zarządzie. Obowiązujące terminy naboru wniosków:

- 1) 30 listopada roku poprzedzającego przeprowadzenie prac przy zabytku wpisanym do rejestru.

2) 30 czerwca roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Wnioski rozpatruje komisja powołana przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków odrębnym zarządzeniem i otrzymać mogą maksymalnie 60 punktów. Minimum uprawniające do otrzymania dotacji to 30 punktów.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2023 nie powinna przekraczać 200.000,00 zł.

W projekcie ustawy budżetowej na rok 2023 zaplanowano 11.000.000,00 zł. Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2023 r. następujących zadań:

1. Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo;
2. Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczane będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Z budżetu Województwa Kujawsko-Pomorskiego mogą być udzielane dotacje na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Zgodnie z Zasadami udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Kujawsko-Pomorskiego stanowiącymi załącznik do uchwały Nr XXXV/508/21 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 30 sierpnia 2021 r. określono następujące rozdziały:

1. Cel i rodzaj zadań.
2. Wnioskodawcy.
3. Pomoc de minimis i pomoc de minimis w rolnictwie lub rybołówstwie.
4. Wysokość dotacji.
5. Termin i tryb przyznawania dotacji.
6. Przekazanie i rozliczanie dotacji.

Wnioski o udzielenie dotacji jednorocznej i wieloletniej składa się do 15 grudnia roku poprzedzającego rok, w którym planowane jest rozpoczęcie prac określonych we wniosku. W przypadku niewykorzystania całości środków przeznaczonych w budżecie województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach lub ich zwiększenia, mogą być składane wnioski o dotację jednoroczną w drugim terminie, tj. do dnia 15 kwietnia roku, w którym dotacja jednoroczna ma być wykorzystana.

Starostwo Powiatowe w Aleksandrowie Kujawskim

Zgodnie z Uchwałą nr IV/74/2015 Rady Powiatu w Aleksandrowie Kujawskim z dnia 27 marca 2015 r. w sprawie przyjęcia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Powiatu Aleksandrowskiego Starostwo Powiatowe w Aleksandrowie Kujawskim udziela corocznie od 2017 r. dotacji na zabytki. Z budżetu Powiatu Aleksandrowskiego może być udzielona dotacja celowa na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Powiatu Aleksandrowskiego, ustalone na podstawie pozwolenia Kujawsko – Pomorskiego Konserwatora Zabytków, jeżeli zabytek ten łącznie spełnia następujące kryteria:

- znajduje się na terenie Powiatu Aleksandrowskiego;
- jest wpisany do rejestru zabytków;
- znajduje się w złym stanie technicznym;
- posiada istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe dla mieszkańców Powiatu;
- jest dostępny publicznie.

Wysokość środków finansowych przeznaczonych na dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach w danym roku budżetowym określa każdorazowo uchwała budżetowa. W ostatnich 4 latach żaden zabytek z terenu Gminy Aleksandrów Kujawski nie otrzymał takiego wsparcia.

Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza 2021-2027

W ramach celu szczegółowego 4(vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych wspierana będzie ochrona dziedzictwa kulturowego, obiekty zabytkowe i o znaczeniu historycznym, a także rozwój instytucji kultury z uwzględnieniem funkcji aktywizujących społeczność regionalną. Środki zostaną skierowane w szczególności na restaurację i konserwację obiektów o znaczeniu regionalnym wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze WK-P w tym obiektów unikatowych, wyróżniających region na tle kraju. Projekty w ramach cs wybierane będą w trybie konkurencyjnym oraz niekonkurencyjnym. Grupę docelową stanowią mieszkańcy województwa kujawsko-pomorskiego, turyści. Potencjalni beneficjenci wsparcia to: jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia oraz samorządowe jednostki organizacyjne, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, przedsiębiorstwa społeczne. Opracowane zostały wskaźniki produktu, tj. przewiduje się udzielenie wsparcie 527 obiektom kulturalnym i turystycznym. Szacuje się, że liczba osób odwiedzających obiekty kulturalne i turystyczne objęte wsparciem to do końca 2029 r. 16 079 006 osób. W ramach kodu 166 - Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury przeznaczona kwota na dotację została ustalona na 80 002 857 zł.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Niniejszy Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FENIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł.

Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowić będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej.

W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;
- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;
- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;
- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” to konkurs o wieloletniej tradycji, już od 1975 r. promuje właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych, którzy w sposób wzorowy prowadzą prace budowlane, konserwatorskie, rewaloryzacyjne i adaptacyjne, a także działają systematycznie na rzecz właściwego utrzymania zabytków zgodnie z najwyższymi standardami badawczymi i wykonawczymi. Ma na celu promocję właściwej opieki nad zabytkami – prowadzonych wzorowo prac badawczych, konserwatorskich, rewaloryzacyjnych i adaptacyjnych, a także systematycznych działań na rzecz właściwego utrzymania zabytków. Nadzór nad Konkursem w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Procedury konkursowe prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs ma charakter otwarty i nieodpłatny, adresowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych. Zgłoszeń obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych mogą dokonywać ich właściciele, posiadacze i zarządcy, a także Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków lub konserwatorzy samorządowi oraz kierownicy delegatur Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków. Nagrodzenie i wyróżnieni otrzymują dyplomy Generalnego Konserwatora Zabytków i tablice „Zabytku Zadbanego” do oznakowania obiektów. Nagrodzone zabytki są prezentowane w dedykowanych wydawnictwach Narodowego Instytutu

Dziedzictwa, przekazywanych właścicielom zabytków i przedstawicielom ogólnopolskiego środowiska konserwatorskiego. Rozstrzygnięcie edycji 2023 r. miało miejsce w czerwcu.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Gminy niniejszego Programu do końca 2026 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania inwestycyjne dotyczące ochrony zabytków (zabytków będących we własności gminy) powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

Art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Aleksandrów Kujawski posiada Uchwałę Nr LXI/500/23 Rady Gminy Aleksandrów Kujawski z dnia 29 sierpnia 2023 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Szacuje się, że w ramach zadań własnych Gminy coroczna kwota na finansowanie zadań wskazanych w GPOnZ wyniesie ok. 30 000,00 zł brutto.

Zadania określone w Programie realizowane będą w zdecydowanej większości przez Urząd Gminy oraz w mniejszym stopniu w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do który w sposób szczególny zaliczyć należy:

- Gminny Ośrodek Kultury w Służewie;
- parafie z terenu gminy;
- organizacje pozarządowe i stowarzyszenia z terenu gminy;
- szkoły podstawowe z terenu gminy;
- Starostwo Powiatowe w Aleksandrowie Kujawskim ;
- Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu;
- właścicieli obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W tym miejscu należy wskazać, że Gmina Aleksandrów Kujawski w ostatnich latach współfinansowała prace przy zabytkowych kościołach na terenie gminy. Prace remontowe wykonywane były przez parafię, gmina częściowo udzieliła dotacji.

Poniżej przedstawiono szczegółowe dane.

- 1) Kościół w Otłóczynie- Parafia Rzymskokatolicka p.w. Najśw. Serca Pana Jezusa z/s Otłóczyn, ul. Szlak Bursztynowy 49, 87-700 Aleksandrów Kujawski (prace remontowe w 2019 r.).
Kontynuacja prac związanych z oczyszczeniem zabrudzeń elewacji oraz uzupełnienie ubytków wieży kościoła poprzez
 - a) czyszczenie elewacji;
 - b) wymiana cementowych spoin;
 - c) odgrzybienie ścian;
 - d) naprawa pęknięć, wymiana cegieł;
 - e) scalanie kolorystyczne cegieł;
 - f) hydrofobizacja powierzchni muru;
- 2) Kościół w Grabiu- parafia rzymsko-Katolicka p.w. św. Wacława w Grabiu (prace remontowe w 2022 r.)
Kompleksowa konserwacja fragmentu XVII wiecznego ołtarza pw. Św Jana Nepomucena z kościoła parafialnego w Grabiu. Zakres prac:
 - a) pełna konserwacja polichromowanego i złoconego zabytku oraz malarstwa na desce.
- 3) Kościół w Otłóczynie- Parafia Rzymskokatolicka p.w. Najśw. Serca Pana Jezusa z/s Otłóczyn, ul. Szlak Bursztynowy 49, 87-700 Aleksandrów Kujawski (prace remontowe w 2022 r.)
Remont konserwatorski ścian kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Otłóczynie-etap IV
Zakres prac:
 - a) czyszczenie elewacji;
 - b) wymiana cementowych spoin;
 - c) odgrzybienie ścian;
 - d) naprawa pęknięć;
 - e) scalanie kolorystyczne cegieł;
 - f) hydrofobizacja powierzchni muru;
 - g) częściowa wymiana cegieł;
 - h) odgrzybianie ścian;
 - i) nałożenie tynków zewnętrznych.

Priorytetowym zadaniem w najbliższych 4 latach będzie kontynuacja prowadzenia prac remontowych przy zabytkowym dworcu w Zdunach. Zakres prac będzie obejmował m.in.:

- przeprowadzenie prac remontowych tynków ganku frontowego;
- przeprowadzenie prac remontowych schodów wejścia frontowego;
- usunięcie betonowej opaski biegnącej wokół elewacji budynku i wykonanie opaski żwirowej.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gminy oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których będzie podejmowana tematyka dziedzictwa kulturowego.

12. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Świadectwa historii powiatu aleksandrowskiego, Z. P. Sołtysiński, Aleksandrów Kujawski, 2021, Wyd. Z. P. Sołtysiński,
2. Gmina Aleksandrów Kujawski, M. Guślakow, A. Letkiewicz-Sulińska, M. Rolirad, E. Więckowska, Łazieniec 2017 r., wyd. PMF-Print Arkadiusz Mandau.
3. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
4. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
5. Mały słownik terminów plastycznych, K. Zwolińska, Z. Malicki, 1993 r., Warszawa, Wyd. Wiedza Powszechna.

Strony internetowe:

www.dane.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.mapy.amzp.pl
www.maps.arcanum.com
www.gminy.pl
www.ongeo.pl
www.rejestr.io
www.mapio.net
www.polskaniezwykla.pl
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.samorząd.nid.pl
www.maps.mapywig.org
www.niematerialne.nid.pl
www.openstreetmap.org
www.sztetl.org.pl
www.dialektologia.uw.edu.pl
www.strojeludowe.net
www.polalech.pl
www.turystykakulturowa.eu
www.aleksandrowski.e-mapa.net
www.gmina-aleksandrowkujawski.pl

13. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy Aleksandrów Kujawski z podziałem na miejscowości.....	
Tabela 2. Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe.....	
Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje.....	
Tabela 4. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na chronologię.....	
Tabela 5. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	
Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków.....	
Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków	
Tabela 8. Zabytkowe obiekty sakralne.....	
Tabela 9. Zabytkowe cmentarze	
Tabela 10. Parki	
Tabela 11. Dwory	

Tabela 12. Zabytkowe szkoły.....	
Tabela 13. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy.....	

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Gmina Aleksandrów Kujawski na tle kraju.....	
Ryc. 2. Gmina Aleksandrów Kujawski na tle gmin powiatu aleksandrowskiego.....	
Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Aleksandrów Kujawski	
Ryc. 4. Obszar Gminy Aleksandrów Kujawski i okolic z 1937 r.....	
Ryc. 5. Grabie w 1909 r.	
Ryc. 6. Opoczki w 1909 r.	
Ryc. 7. Ostrowąs w 1944 r.	
Ryc. 8. Ośno w 1944 r.....	
Ryc. 9. Otłoczyn w 1910 r.....	
Ryc. 10. Przybranowo w 1940 r.....	
Ryc. 11. Słomkowo w 1944 r.	
Ryc. 12. Służewo w 1940 r.....	
Ryc. 13. Ruralistyczny układ Otłoczyna	
Ryc. 14. Ruralistyczny układ Służewa	
Ryc. 15. Obszary AZP na terenie Gminy Aleksandrów Kujawski	
Ryc. 16. Lokalizacja grodziska w Grabiu	
Ryc. 17. Lokalizacja grodziska w Poczalkowie	
Ryc. 18. Podział etnograficzno-geograficzny Kujaw	
Ryc. 19. Herb Gminy Aleksandrów Kujawski.....	
Ryc. 20. Lokalizacja zabytków wpisanych do rejestru zabytków	
Ryc. 21. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....	

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP	
Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości	
Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości	

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Zabytkowe wnętrze kościoła parafialnego p.w. św. Wacława w Grabiu	
Fot. 2. Grodzisko w Grabiu	
Fot. 3. Grodzisko w Poczalkowie	
Fot. 4. Matka Boska Ostowąska „na wodzie”	
Fot. 5. Cmentarz ewangelicki w Nowym Ciechocinku.....	
Fot. 6. Kapliczka w Nowej Wsi.....	
Fot. 7. Park w Przybranowie.....	
Fot. 8. Dwór w Plebance	
Fot. 9. Szkoła w Opokach	
Fot. 10. Przykład budownictwa o bogatym detalu w Służewie.....	
Fot. 11. Kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Wacława w Grabiu.....	
Fot. 12. Dwór w Ostrowąsie	
Fot. 13. Kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. Narodzenia NMP w Ostrowąsie	
Fot. 14. Kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymsko-katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Otłoczynie.....	
Fot. 15. Kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela w Służewie.....	
Fot. 16. Park dworski w Służewie	
Fot. 17. Grobowiec Wodzińskich na cmentarzu w Służewie-Goszczewie.....	
Fot. 18. Dwór w Zdunach	

14 ANEKSY

Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres (lokalizacja)	Datowanie	Uwagi
1	Broniszewo	krzyż przydrożny		I. 30. XX w., przeb. po 2000 r.	
2	Grabie	zespół kościoła parafialnego		ok. poł. XIV w.	
3	Grabie	kościół parafialny rzymsko- katolicki p.w. św. Wacława	10	ok. poł. XIV w., przebudowa 2 poł. XVI w. , rozbud. 1930	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/461 z dn. 28.01.1930 r.
4	Grabie	plebania	4	XIX w. 2 poł.	
5	Grabie	ogrodzenie		k. XIX w.	
6	Grabie	zespół cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego		k. XIX w.	
7	Grabie	cmentarz parafialny i historyczne nagrobki		k. XIX w.	
8	Grabie	ogrodzenie murowano – żelazne		k. XIX w.	
9	Grabie	starodrzew		XIX/XX w.	
10	Grabie	zespół dworsko – parkowy	34		
11	Grabie	rządcówka, szkoła, ob. budynek mieszkalny	34	1936	
12	Grabie	budynek gospodarczy szachulcowy przy szkole		1936	
13	Grabie	park dworski		XIX w. poł.	
14	Grabie	dwór obronny Pomianów Grabskich	2A	ok. 14000 - k. XIV - do poł. XV w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr C/142 z dn. 30.12.1993 r.
15	Grabie	karczma, ob. dom	obok nr 21	XIX w. 4 ćw.	
16	Grabie	figura przydrożna		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
17	Grabie	krzyż przydrożny	obok nr 22	lata 30. XX w., przebud. po 2000 r.	
18	Goszczewo	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
19	Kolonia Przybranowska	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
20	Kuczek	kapliczka przydrożna - krzyż przydrożny (obok alei)		1 poł. XX w.	
21	Kuczek	zespół zbiorników magazynujących wodę stacji uzdatniania Kuczek wraz z częścią podziemną oraz układem komunikacyjnym w formie		XIX/XX w. i pocz. XX w.	

		schodów			
22	Kuczek	aleja dębowa – jesionowa (droga nr 11, zielony szlak turystyczny „Krystyna” do Ciechocinka)		2 poł. XIX w.	
23	Łazieniec	cmentarz żydowski	7	XIX w. poł.	
24	Nowa Wieś (Rudunki)	dom	11	1929	
25	Nowa Wieś (Rudunki)	kapliczka przydrożna		1 poł. XX w.	
26	Nowy Ciechocinek	dom drewniany	6 (d.17)	1850 ok.	
27	Nowy Ciechocinek	kapliczka przydrożna z figurą NMP		ok. poł. XX w., 1994	
28	Nowy Ciechocinek	kapliczka przydrożna z figurą Chrystusa		lata 30. XX w., przebud. po 2000 r.	
29	Wygoda	mogiła zbiorowa z okresu II wojny światowej z pamiątkowym głazem		1939 - 1945	wcześniej pod miejscowością Odolion
30	Nowy Ciechocinek	cmentarz ewangelicki historyczne nagrobki, brama, starodrzew		XIX w. k.	wcześniej pod miejscowością Odolion
31	Opoczki	zespół dworsko – parkowy			
32	Opoczki	dwór	23	1914	
33	Opoczki	park dworski		XIX w. k.	
34	Opoczki	kapliczka przydrożna z figurą Matki Boskiej	obok nr 4	lata 30. XX w., przebud. po 2000 r.	
35	Opoczki	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. po 2000 r.	
36	Opoki	szkoła, ob. szkoła i mieszkania	43	1913	
37	Opoki	kapliczka przydrożna		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
38	Opoki	kapliczka przydrożna z figurą Matki Boskiej	22	lata 30. XX w., odbud. 1946 r., po 2000 r.	
39	Ostrowąs	zespół dworsko – parkowy			Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn. 20.10.1987 r.
40	Ostrowąs	dwór	77	XIX w. 1 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn. 20.10.1987 r.
41	Ostrowąs	park dworski		XVIII w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn. 20.10.1987 r.
42	Ostrowąs	budynek gospodarczy IV		XIX w. 1 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1486 z dn.

					20.10.1987 r.
43	Ostrowąs	zespół kościoła parafialnego			
44	Ostrowąs	kościół parafialny rzymsko-katolicki pw. Narodzenia NMP (wraz z terenem przykościelnym w granicach ogrodzenia)		1914-1921	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/475 z dn. 23.01.1995 r.
45	Ostrowąs	starodrzew		pocz. XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/475 z dn. 23.01.1995 r.
46	Ostrowąs	ogrodzenie		pocz. XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/475 z dn. 23.01.1995 r.
47	Ostrowąs	plebania	80	XX w. 1 poł.	
48	Ostrowąs	zespół cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego			
49	Ostrowąs	cmentarz parafialny i historyczne nagrobki		XIX w. k.	
50	Ostrowąs	kaplica		pocz. XX w.	
51	Ostrowąs	starodrzew		pocz. XX w.	
52	Ostrowąs	kapliczka przydrożna z figurą Matki Boskiej		1946	
53	Ostrowąs	dom	78		
54	Ostrowąs	dom	80a		
55	Ośno	zespół dworsko – parkowy			
56	Ośno	dwór, ob. biblioteka i dom		XVIII w. 2 poł.	
57	Ośno	park dworski		XIX w. pocz.	
58	Ośno	aleja klonowa			
59	Ośno	figura przydrożna Chrystusa		lata 30. XX w., odbud. 1945 r., przebud. lata 70. XX w., nowa figura 2012 r.	
60	Ośno	kapliczka na drzewie		lata 30. XX w., przebud. po 2000 r.	
61	Otłoczyn	układ ruralistyczny miejscowości			
62	Otłoczyn	zespół kościoła parafialnego			Wpis do rejestru zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
63	Otłoczyn	kościół ewangelicki, ob. parafialny rzymsko-katolicki p.w. Najświętszego Serca Jezusowego (wraz z terenem przykościelnym w granicach ogrodzenia)		1900-1906	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
64	Otłoczyn	ogrodzenie kościoła		XX w. pocz.	Wpis do rejestru

					zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
65	Otłoczyn	starodrzew		XX w. pocz.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/478 z dn. 23.01.1995 r.
66	Otłoczyn	pastorówka	ul. Szlak Bursztynowy 36	1900 ok.	
67	Otłoczyn	cmentarz parafialny rzymskokatolicki historyczne nagrobki, starodrzew		XIX w. k.	
68	Białe Błota	cmentarz ewangelicki historyczne nagrobki, starodrzew		XIX w. k.	wcześniej pod miejscowością Otłoczyn
69	Otłoczyn II	cmentarz ewangelicki historyczne nagrobki, starodrzew		XIX w. k.	
70	Otłoczyn III	cmentarz ewangelicki historyczne nagrobki, starodrzew		XIX w. k.	
71	Otłoczyn	zespół dworca kolejowego			
72	Otłoczyn	dworzec, ob.. budynek mieszkalny	ul. Toruńska 1	XIX w. k.	
73	Otłoczyn	dom dróżnika – nastawnia kolejowa		1900 ok.	
74	Otłoczyn	dom pracowników kolei	ul. Toruńska 12	1900-1908	
75	Otłoczyn	dom pracowników kolei z budynkiem gospodarczym	ul. Toruńska 10	1900-1908	
76	Otłoczyn	dom pracowników kolei z budynkiem gospodarczym	ul. Toruńska 8	1900-1908	
77	Otłoczyn	dom pracowników kolei z budynkiem gospodarczym	ul. Pocztowa 1	1900-1908	
78	Otłoczyn	dom pracowników kolei z budynkiem gospodarczym	ul. Pocztowa 4	1900-1908	
79	Otłoczyn	dom pracowników kolei	ul. Toruńska 4	1900-1908	
80	Otłoczyn	dom pracowników kolei	ul. Toruńska 2	1900-1908	
81	Otłoczyn	dom	ul. Toruńska 6	1900 – 1908	
82	Otłoczyn	dom z częścią magazynową	ul. Drzewna 2	1900 – 1908	
83	Otłoczyn	starodrzew		XX w. pocz.	
84	Otłoczyn	dom murowano – drewniany	ul. Piaskowa 1	1 ćw. XX w.	
85	Otłoczyn	poczta, ob. budynek mieszkalny	ul. Pocztowa 2	1900 ok.	
86	Otłoczyn	dom	ul. Szlak Bursztynowy 3	1900 ok.	
87	Otłoczyn	dom	ul. Szlak Bursztynowy 5	lata 30-te XX w.	
88	Otłoczyn	dom drewniany	ul. Ciechocińska 8	XIX w. 4 ćw.	
89	Otłoczyn	dom drewniany	ul. Szlak Bursztynowy 13	1900 ok.	
90	Otłoczyn	dom, d. dwór	ul. Szlak Bursztynowy 15-17	1932	
91	Otłoczyn	dom	ul. Szlak Bursztynowy 21	1932	

92	Otłoczyn	dom drewniany	ul. Ciechocińska 27	1900 ok.	
93	Otłoczyn	stodoła	ul. Ciechocińska 27	1944	
94	Otłoczyn	dom	ul. Ciechocińska 2/4	1936	
95	Otłoczyn	dom	ul. Szlak Bursztynowy 30-32	1900 ok.	
96	Otłoczyn	szkoła, ob. biblioteka i dom	ul. Szlak Bursztynowy 31	1906 ok.	
97	Otłoczyn	budynek gospodarczy przy szkole	ul. Szlak Bursztynowy 31	1 ćw. XX w.	
98	Otłoczyn	szkoła parafialna, ob. dom	ul. Szlak Bursztynowy 37	XX w. 1 ćw.	
99	Otłoczyn	dom murowano–drewniany	ul. Wierzbowa 4	XX w. pocz.	
100	Otłoczyn	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. lata 80. XX w.	
101	Pinino	cmentarz ewangelicki historyczne nagrobki, starodrzew		XIX w. k.	
102	Plebanka	zespół dworsko – parkowy			
103	Plebanka	dwór	13	1900	
104	Plebanka	park dworski		XIX w. k.	
105	Plebanka	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
106	Początkowo	park podworski		XIX w. 2 poł.	
107	Początkowo	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
108	Początkowo	dwór szlachecki tzw. grodzisko sarmackie na terenie parku		2 poł. XVII w. lub przełom XVII i XVIII w. – do poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr C/145 z dn. 30.12.1993 r.
109	Przybranowo	zespół dworsko – parkowy			
110	Przybranowo	dwór	43	1900	
111	Przybranowo	park dworski		XIX w. k.	
112	Przybranowo	aleja lipowa			
113	Przybranowo	aleja lipowa			
114	Przybranowo	figura przydrożna NMP		lata 30. XX w., odbud. w 1945 r., przebud. po 2000 r.	
115	Przybranówek	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., odbud. w 1945 r., przebud. lata 70. XX w.	
116	Rożno - Parcele	kapliczka przydrożna		lata 30. XX w., odbud. w 1945 r.	
117	Słomkowo	zespół dworsko – parkowy	ul. Kasztanowa		
118	Słomkowo	dwór	ul. Kasztanowa 7	XIX w. k.	
119	Słomkowo	park podworski	ul. Kasztanowa	XIX w. k.	
120	Słomkowo	dom	ul. Kasztanowa 8 (d.	pocz. XX w.	

			26)		
121	Słomkowo	figura przydrożna Chrystusa	obok nr 36	XX w. pocz	
122	Słomkowo	figura przydrożna Chrystusa niosącego krzyż		1946	
123	Słomkowo	aleja lipowo – robiniowa			
124	Słomkowo	aleja lipowo – robiniowa			
125	Słomkowo	szpaler klonowy			
126	Słońsk Dolny	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
127	Służewo	układ ruralistyczny miejscowości		XIII – XIX w.	
128	Służewo	zespół kościoła parafialnego			
129	Służewo	kościół parafialny rzymsko-katolicki p.w. św. Jana Chrzciciela		1560	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/463 z dn. 16.08.1957 r.
130	Służewo	figura Chrystusa niosącego krzyż na ogrodzeniu kościoła		1 ćw. XX w.	
131	Służewo	plebania	ul. Brzeska 16	1900 ok.	
132	Służewo	organistówka	ul. Brzeska 12A	XIX k.	
133	Służewo	ogrodzenie z bramą	ul. Brzeska 16	1900 ok.	
134	Służewo	starodrzew			
135	Służewo	obora ze spichlerzem przy plebanii		1 ćw. XX w.	
136	Służewo	stodoła przy plebanii		2 ćw. XX w.	
137	Służewo	park dworski		XIX w. pocz.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1536 z dn. 28.07.2009 r.
138	Służewo	przydrożna figura Chrystusa		1945	
139	Służewo - Goszczewo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki		XIX w. 1 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
140	Służewo - Goszczewo	historyczne nagrobki			Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
141	Służewo - Goszczewo	ogrodzenie z bramą		XIX w. k.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
142	Służewo - Goszczewo	starodrzew		XIX/XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1309 z dn. 09.08.1990 r.
143	Służewo	cmentarz żydowski		XIX w. k.	
144	Służewo	dom	ul. Brzeska 2		
145	Służewo	dom	ul. Brzeska 4		
146	Służewo	dom	ul. Brzeska 6		
147	Służewo	dom	ul. Brzeska 23		

148	Służewo	dom	ul. Brzeska 36	XIX/XX w.	
149	Służewo	dom	ul. Brzeska 38	1 ćw. XX w.	
150	Służewo	dom	ul. Brzeska 39	pocz. XX w.	
151	Służewo	dom	ul. Brzeska 52	1898	
152	Służewo	dom	ul. Toruńska 6	pocz. XX w.	
153	Służewo	dom drewniano - murowany	ul. Toruńska 13	1 ćw. XX w.	
154	Służewo	dom	ul. Toruńska 16	pocz. XX w.	
155	Służewo	dom	ul. Toruńska 17	pocz. XX w.	
156	Służewo	dom	ul. Toruńska 20	po 1900	
157	Służewo	dom	ul. Toruńska 27	k. XIX w.	
158	Służewo	budynek gospodarczy	ul. Toruńska 29	2 ćw. XX w.	
159	Służewo	dom drewniano-murowany	ul. Toruńska 60	XIX w. poł. ok.	
160	Służewo	dom drewniano-murowany	ul. Toruńska 64	pocz. XX w.	
161	Służewo	dom	ul. Toruńska 65	XIX w. poł. po	
162	Służewo	zespół młyna		pocz. XX w.	
163	Służewo	młyn gazowy, ob. elektryczny	ul. Brzeska	1927	
164	Służewo	dom właściciela, ob. mieszkalny	ul. Brzeska 72	1912	
165	Służewo	dom pracowników, ob. mieszkalny	ul. Brzeska 70	1927	
166	Służewo	stajnia, ob. sklep	ul. Brzeska 74	1927	
167	Służewo	magazyn	ul. Brzeska 74	1922	
168	Służewo	figura św. Józefa z Dzieciątkiem	ul. Toruńska	1945	
169	Służewo	figura Matki Boskiej		1919	
170	Służewo	krzyż przydrożny	ul. Księżyzna	lata 30. XX w., remont lata 70. XX w.	
171	Służewo	krzyż przydrożny	ul. Brzeska	lata 30. XX w., remont po 2000 r.	
172	Służewo	głaz granitowy pamięci Fryderyka Chopina		1947	
173	Służewo	szpaler klonów			
174	Służewo	aleja jesionowa			
175	Służewo	linia kolejki wąskotorowej			
176	Służewo	kapliczka przydrożna	Służewo Pole, obok nr 2	lata 30. XX w., remont po 2009 r.	
177	Służewo	krzyż przydrożny	Służewo/Stare Pole	lata 30. XX w., remont po 2000 r.	
178	Rudunki	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., przebud. lata 70. XX w.	
179	Stara Wieś	aleja klonowo – jesionowa			
180	Stara Wieś	aleja lipowo – klonowa			
181	Stare Rożno	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., remont po 2000 r.	
182	Stawki	kapliczka przydrożna		lata 30. XX w., remont po 2000 r.	

183	Wołuszewo	dom	28	I. 20-te XX w.	
184	Wołuszewo	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., remont lata 70. XX w.	
185	Wołuszewo	krzyż przydrożny	obok nr 81	lata 30. XX w., remont lata 70. XX w.	
186	Wołuszewo	krzyż przydrożny	obok nr 67	lata 30. XX w., remont po 2000 r.	
187	Wólka	aleja lipowa			
188	Wólka	figura przydrożna Chrystusa	obok nr 11	lata 30. XX w., odbud. 1945, przebud. po 2000 r.	
189	Zgoda	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., remont po 2000 r.	
190	Zduny	krzyż przydrożny		lata 30. XX w., remont lata 70. XX w.	
191	Zduny	zespół dworsko – parkowy			Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1210 z dn. 20.10.1987 r.
192	Zduny	dwór, ob. klub seniora i dom	16	XIX w. 4 ćw.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1210 z dn. 20.10.1987 r.
193	Zduny	park dworski		XIX w. 2 poł.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A/1210 z dn. 20.10.1987 r.

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Nr miej .	AZ P	Nr AZ P	Funkcja	Kultura	Blіszsza chronologia
1	Otłoczyn	1	42 - 44	1	osada	k. przeworska	późny okres lateński/OR C
					cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński-OR B2/C1
2	Otłoczyn	2	42 - 44	2	cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński
					cmentarzysko	k. prapolska	XII-XIII w.
3	Otłoczyn	3	42 - 44	3	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
4	Otłoczyn	4	42 - 44	4	osada	k. przeworska	OR faza B-C
5	Otłoczyn	7	42 - 44	5	śląd osadnictwa		mezolit
6	Otłoczyn	6	42 - 44	6	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
7	Białe Błota	1	42 - 44	7	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
8	Białe Błota	2	42 - 44	8	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
9	Białe Błota	3	42 - 44	9	obozowisko		epoka kamienia
10	Białe Błota	4	42 - 44	10	śląd osadnictwa		epoka kamienia
11	Białe Błota	5	42 - 44	11	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
12	Białe Błota	6	42 - 44	12	śląd osadnictwa		epoka kamienia
13	Białe Błota	7	42 - 44	13	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
14	Białe Błota	8	42 - 44	14	śląd osadnictwa		epoka kamienia
15	Rożno-Parcele (d. Rożen)	6	42 - 44	15	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
16	Otłoczyn	5	42	1	osada	k. łużycka	

			- 45		osada	k. przeworska	OR
					osada	k. prapolska	faza E-F
					osada	k. polska	XIV-XV w.
17	Wygoda	8	42 - 45	2	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					?	?	
18	Wygoda	1	42 - 45	3	obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	XIII-XV w.
19	Wygoda	2	42 - 45	4	śląd osadnictwa		epoka kamienia
20	Wygoda	9	42 - 45	5	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
21	Wygoda	3	42 - 45	6	śląd osadnictwa		epoka kamienia
22	Wygoda	7	42 - 45	7	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	faza III
23	Wygoda	6	42 - 45	8	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
24	Wygoda	4	42 - 45	9	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
25	Wygoda	5	42 - 45	10	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
26	Wołuszewo	10	42 - 45	11	obozowisko		schyłkowy paleolit
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
27	Wołuszewo	9	42 - 45	12	śląd osadnictwa		epoka kamienia
28	Wołuszewo	4	42 - 45	13	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					obozowisko	k. łużycka	
29	Wołuszewo	5	42 - 45	14	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
30	Wołuszewo	6	42 - 45	15	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
31	Wołuszewo	2	42 - 45	16	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	

					obozowisko	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
32	Wołuszewo	7	42 - 45	17	osada	k. łużycka	Ha-La
33	Wołuszewo	1	42 - 45	18	śląd osadnictwa	k. prapolska	XIII-XV w.
34	Wołuszewo	8	42 - 45	19	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
35	Białe Błota	9	42 - 45	22	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					śląd osadnictwa		nowożytny
36	Grabie (d. Kawęczyn)	1	43 - 43	14	śląd osadnictwa	k. przeworska	
37	Opoczki	5	43 - 43	45	osada	k. ceramiki wstęgowej	
					śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					osada	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza B-C
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
38	Opoczki	5a	43 - 43	46	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza B-C
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
39	Opoczki	2	43 - 43	47	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
40	Opoczki	3	43 - 43	48	śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
41	Opoczki	3a	43 - 43	49	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E

42	Opoczki	4	43 - 43	50	osada	k. przeworska	faza B-C
43	Opoczki	6	43 - 43	51	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	III-IV okres epoki brązu
					osada	k. przeworska	
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
44	Opoczki	6a	43 - 43	52	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	?	?
45	Opoczki	7	43 - 43	53	śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza III-IV
					obozowisko	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E
46	Opoczki	9	43 - 43	54	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
47	Opoczki	10	43 - 43	55	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
48	Opoczki	11	43 - 43	56	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	?	
49	Opoczki	8	43 - 43	57	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
50	Opoczki	12	43 - 43	58	osada	k. łużycka	
51	Opoczki	13	43 -	59	śląd osadnictwa	k. łużycka	

			43		śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
52	Opoczki	14	43 - 43	60	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					cmentarzysko	?	?
53	Opoczki	15	43 - 43	61	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	?	
54	Opoczki	16	43 - 43	62	śląd osadnictwa	k. łużycka	
55	Opoczki	17	43 - 43	63	śląd osadnictwa	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. prapolska	faza E
56	Opoczki	18	43 - 43	64	osada	k. przeworska	późny okres lateński
57	Opoczki	19	43 - 43	65	osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. prapolska	faza E
58	Opoczki	20	43 - 43	66	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
59	Opoczki	21	43 - 43	67	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
60	Opoki	2	43 - 43	68	osada	k. pucharów lejkowatych	faza III c
					osada	k. amfor kulistych	
					cmentarzysko	k. amfor kulistych	faza III b-c
					śląd osadnictwa	?	schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	
					cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
61	Opoki	3	43 - 43	69	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. łużycka	
					cmentarzysko	k. przeworska	późny okres

							lateński-OR B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
62	Opoki	4	43 - 43	70	śląd osadnictwa	k. pucharów lejgowatych	
					obozowisko	k. amfor kulistych	faza III c
					cmentarzysko	k. łużcka	III-IV okres epoki brązu
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
63	Opoki	4a	43 - 43	71	śląd osadnictwa	k. pucharów lejgowatych	
					osada	k. łużcka	
					osada produkcyjna	k. staropolska	XIV-XV w.
64	Opoki	5	43 - 43	72	obozowisko	k. pucharów lejgowatych	
					osada	k. łużcka	Ha-La
					osada	k. przeworska	faza C
					osada	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
65	Opoki	5a	43 - 43	73	megalit	k. pucharów lejgowatych	
					osada	k. pucharów lejgowatych	faza II
					cmentarzysko	k. amfor kulistych	
					osada	k. amfor kulistych	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. łużcka	halsztat
					osada	k. prapolska	faza B-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
66	Opoki	5b	43 - 43	74	obozowisko	k. pucharów lejgowatych	
					obozowisko	k. amfor kulistych	faza III b-c
					osada	k. łużcka	
					cmentarzysko	k. przeworska	faza C-D
					osada	k. prapolska	faza E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
67	Opoki	6	43 - 43	75	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					śląd osadnictwa	k. pucharów lejgowatych	

					osada	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					osada	k. łużycka	Ha-La
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza B-C
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
68	Opoki	7	43 - 43	76	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. amfor kulistych	
					cmentarzysko	k. iwieńska	
					cmentarzysko	k. grobów kloszowych	
					cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński-OR D
					osada	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
69	Opoki	8	43 - 43	77	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. prapolska	faza D-E
70	Opoki	9	43 - 43	78	osada	k. łużycka	Ha-La
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
71	Opoki	10	43 - 43	79	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza III
					śląd osadnictwa	k. iwieńska	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
72	Opoki	19	43 - 43	80	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	?	?
73	Opoki	18	43 - 43	81	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd	k. łużycka	

					osadnictwa		
					osada	k. przeworska	faza B-C
					osada	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
74	Opoki	39	43 - 43	82	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza IV
					obozowisko	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza C-D
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
75	Opoki	40	43 - 43	83	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
76	Opoki	41	43 - 43	84	osada	k. prapolska	faza D-E
77	Opoki	42	43 - 43	85	osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E
78	Opoki	43	43 - 43	86	osada	k. łużycka	Ha-La
79	Opoki	44	43 - 43	87	osada	k. łużycka	
80	Opoki	45	43 - 43	88	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
81	Opoki	46	43 - 43	89	osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
82	Grabie	1	43 - 43	90	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
83	Grabie	2	43 - 43	91	śląd osadnictwa		neolit
					śląd osadnictwa	k. przeworska	późny okres lateński
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
84	Grabie	3	43 - 43	92	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.

85	Grabie	4	43 - 43	93	ślad osadnictwa	k. lendzielska	
					ślad osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					ślad osadnictwa	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	V okres epoki brązu/halsztat C
					osada	k. przeworska	faza B2-D
					osada	k. prapolska	faza C-E
					ślad osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
86	Grabie	5	43 - 43	94	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					ślad osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
87	Grabie	8	43 - 43	95	osada	k. staropolska	XIV-XV w.
88	Grabie	6	43 - 43	96	ślad osadnictwa	k. amfor kulistych	
					ślad osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza B2-D
					osada	k. prapolska	faza E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
89	Grabie	6a	43 - 43	97	osada	k. łużycka	
90	Grabie	6b	43 - 43	98	ślad osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
91	Grabie	6c	43 - 43	99	ślad osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					ślad osadnictwa	k. łużycka	
92	Grabie	7	43 - 43	10 0	osada	k. łużycka	
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
93	Grabie	9	43 - 43	10 1	osada	k. prapolska	faza B-E
					obozowisko	k. staropolska	XIV-XV w.
94	Grabie	13	43 - 43	10 2	ślad osadnictwa	k. łużycka	
					ślad osadnictwa	k. prapolska	
95	Grabie	14	43 - 43	10 3	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					ślad osadnictwa	k. amfor kulistych	
					ślad osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					cmentarzysko	k. łużycka	

					śląd osadnictwa	k. przeworska	
96	Grabie	15	43 - 43	10 4	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
97	Grabie	16	43 - 43	10 5	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
98	Grabie	10	43 - 43	10 6	śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
99	Grabie	11	43 - 43	10 7	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
100	Grabie	12	43 - 43	10 8	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	?	?
101	Chrusty	4	43 - 43	10 9	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	Ha-La
102	Chrusty	6	43 - 43	11 0	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
103	Goszczewo	11	43 - 43	11 1	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
					osada	k. prapolska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
104	Goszczewo	12	43 - 43	11 2	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
105	Goszczewo	13	43 - 43	11 3	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
106	Goszczewo	14	43 -	11 4	osada	k. łużycka	III-IV okres epoki brązu

			43		śląd osadnictwa	k. przeworska	
107	Goszczewo	15	43 - 43	11 5	obozowisko	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
108	Goszczewo	16	43 - 43	11 6	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	faza III
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
109	Goszczewo	17	43 - 43	11 7	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. nadniemeńska	
					osada	k. łużycka	III-IV okres epoki brązu
110	Goszczewo	19	43 - 43	11 8	śląd osadnictwa	k. łużycka	
111	Goszczewo	20	43 - 43	11 9	śląd osadnictwa	k. iwieńska	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza B-C
					osada	k. prapolska	faza E
112	Goszczewo	21	43 - 43	12 0	obozowisko		schyłkowy neolit
113	Goszczewo	22	43 - 43	12 1	śląd osadnictwa	k. łużycka	
114	Goszczewo	23	43 - 43	12 2	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	faza V
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
115	Goszczewo	24	43 - 43	12 3	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	faza V
					obozowisko		schyłkowy neolit
116	Goszczewo	25	43 - 43	12 4	obozowisko		schyłkowy neolit
117	Goszczewo	26	43 - 43	12 5	obozowisko		schyłkowy neolit
118	Goszczewo	27	43 - 43	12 6	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
119	Goszczewo	28	43 -	12 7	osada	k. pucharów lejkowatych	

			43		osada	k. łużycka	
120	Podgaj	1	43 - 43	12 8	obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
121	Podgaj	47	43 - 43	12 9	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza III
122	Podgaj	2	43 - 43	13 0	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza I-II
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
123	Podgaj	2a	43 - 43	13 1	osada	k. pucharów lejkowatych	
124	Podgaj	43	43 - 43	13 2	śląd osadnictwa	k. łużycka	
125	Podgaj	3	43 - 43	13 3	osada	k. przeworska	
126	Podgaj	44	43 - 43	13 4	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					obozowisko	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
127	Podgaj	4	43 - 43	13 5	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
128	Podgaj	5	43 - 43	13 6	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. amfor kulistych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	Ha-La
					osada	k. przeworska	faza C-D
					osada	k. prapolska	faza A-B
					osada	k. prapolska	faza D-E
129	Podgaj	6	43 - 43	13 7	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd	k. prapolska	faza B-C

					osadnictwa		
130	Podgaj	6a	43 - 43	13 8	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
131	Podgaj	6b	43 - 43	13 9	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
132	Podgaj	6c	43 - 43	14 0	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
133	Podgaj	7	43 - 43	14 1	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
134	Podgaj	7a	43 - 43	14 2	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
135	Podgaj	8	43 - 43	14 3	osada	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. przeworska	
136	Podgaj	9	43 - 43	14 4	osada	k. pucharów lejkowatych	faza III c
137	Podgaj	10	43 - 43	14 5	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
138	Podgaj	48	43 - 43	14 6	śląd osadnictwa		neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
139	Podgaj	22	43 - 43	14 7	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
140	Podgaj	22a	43 - 43	14 8	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
141	Podgaj	24	43 - 43	14 9	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. łużycka	
142	Podgaj	38	43 - 43	15 0	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	

143	Podgaj	39	43 - 43	15 1	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
144	Podgaj	40	43 - 43	15 2	obozowisko		schyłkowy neolit
145	Podgaj	41	43 - 43	15 3	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	faza III b-c
					obozowisko		schyłkowy neolit
146	Podgaj	42	43 - 43	15 4	obozowisko		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
147	Podgaj	26	43 - 43	15 5	osada	k. pucharów lejkowatych	
148	Podgaj	27	43 - 43	15 6	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
149	Podgaj	28	43 - 43	15 7	śląd osadnictwa	k. łożyczka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
150	Podgaj	45	43 - 43	15 8	śląd osadnictwa		epoka kamienia
151	Podgaj	46	43 - 43	15 9	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
152	Grabie	17	43 - 43	16 3	grodzisko		XIV w.
153	Rożno-Parcele (d. Rożen)	3	43 - 44	1	obozowisko		epoka kamienia
154	Rożno-Parcele (d. Rożen)	4	43 - 44	2	śląd osadnictwa		epoka kamienia
155	Rożno-Parcele (d. Rożen)	5	43 - 44	3	śląd osadnictwa		epoka kamienia
156	Rożno-Parcele (d. Rożen)	7	43 - 44	4	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					osada		schyłkowy neolit
157	Służewo (d. Rożen)	1	43 - 44	5	osada	k. staropolska	XIV-XV w.
158	Służewo (d. Rożen)	2	43 - 44	6	osada	k. staropolska	XIV-XV w.
159	Chrasty	7	43 - 44	7	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
160	Chrasty	5	43 -	8	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	

			44		obozowisko	k. łużycka	Ha-La
161	Chrusty	1	43 - 44	9	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
162	Chrusty	2	43 - 44	10	osada	k. staropolska	XIV-XV w.
163	Chrusty	3	43 - 44	11	osada	k. staropolska	XIV-XV w.
164	Goszczewo	18	43 - 44	12	osada	k. staropolska	XIV-XV w.
165	Goszczewo	1	43 - 44	13	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	XIII-XV w.
166	Goszczewo	3	43 - 44	14	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
167	Goszczewo	2	43 - 44	15	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
168	Goszczewo	4	43 - 44	16	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
					osada	k. prapolska	faza D-E
169	Goszczewo	5	43 - 44	17	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
170	Goszczewo	6	43 - 44	18	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
171	Goszczewo	7	43 - 44	19	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
172	Goszczewo	8	43 - 44	20	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
173	Goszczewo	9	43 - 44	21	osada	k. prapolska	faza E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
174	Goszczewo	10	43 - 44	22	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza D
175	Goszczewo	3	43	23	osada	k. łużycka	

			- 44		śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					obozowisko	k. staropolska	XIV-XV w.
176	Broniszewo	1	43 - 44	24	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza C-D
					osada	k. prapolska	faza A-B
					osada	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
177	Broniszewo	2	43 - 44	25	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza C-D
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
178	Broniszewo	4	43 - 44	26	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
179	Broniszewo	5	43 - 44	27	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza III-IV
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	faza III
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					obozowisko	k. łużycka	
180	Broniszewo	6	43 - 44	28	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
181	Broniszewo	7	43 - 44	29	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
182	Broniszewo	8	43 - 44	30	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
183	Broniszewo	9	43 - 44	31	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
184	Służewo	1	43 - 44	32	osada	k. staropolska	XIV-XV w.
185	Służewo	2	43 - 44	33	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd	k. prapolska	faza A-B

					osadnictwa		
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
186	Służewo	3	43 - 44	34	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	
187	Służewo	4	43 - 44	35	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
188	Służewo	5	43 - 44	36	osada	k. łużycka	halsztat
					osada	k. przeworska	faza C-D
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
189	Służewo	6	43 - 44	37	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza C-D
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
190	Służewo	7	43 - 44	38	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
191	Służewo	8	43 - 44	39	śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
192	Służewo	9	43 - 44	40	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
193	Służewo	10	43 - 44	41	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
194	Służewo	11	43 - 44	42	śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					osada	k. przeworska	faza B-C
195	Służewo	12	43 - 44	43	osada	k. prapolska	późny okres lateński
196	Służewo	13	43	44	śląd	k. łużycka	

			- 44		osadnictwa		
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
197	Służewo	14	43 - 44	45	śląd osadnictwa	k. łużycka	
198	Służewo	15	43 - 44	46	śląd osadnictwa	k. łużycka	Ha-La
					osada	k. prapolska	faza C-D
199	Służewo	16	43 - 44	47	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
200	Służewo	17	43 - 44	48	osada	k. łużycka	Ha-La
					osada	k. prapolska	
201	Służewo	18	43 - 44	49	osada	k. łużycka	
202	Służewo	19	43 - 44	50	osada	k. przeworska	
203	Służewo	20	43 - 44	51	śląd osadnictwa	k. łużycka	
204	Służewo	21	43 - 44	52	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
205	Służewo	22	43 - 44	53	śląd osadnictwa	k. prapolska	
206	Służewo	23	43 - 44	54	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
207	Służewo	24	43 - 44	55	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
208	Służewo	25	43 - 44	56	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza C-D
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-C
209	Służewo	26	43 - 44	57	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					osada	k. prapolska	faza E-F
210	Służewo	27	43 -	58	śląd osadnictwa	k. lendzielska	

			44		śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza B-C
					osada	k. prapolska	faza E-F
211	Wólka	1	43 - 44	59	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
212	Wólka	2	43 - 44	60	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
213	Wólka	3	43 - 44	61	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
214	Wólka	4	43 - 44	62	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	Ha-La
215	Wólka	9	43 - 44	63	śląd osadnictwa	k. łużycka	
216	Wólka	5	43 - 44	64	osada	k. łużycka	
217	Wólka	6	43 - 44	65	śląd osadnictwa	k. lendzielska	faza IIb-III
					osada	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza F
218	Wólka	7	43 - 44	66	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
219	Wólka	8	43 - 44	67	osada	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
220	Podgaj	18	43 - 44	68	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					osada	k. łużycka	
221	Podgaj	20	43 - 44	69	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki	

						snurowej	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
222	Podgaj	23	43 - 44	70	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
223	Podgaj	25	43 - 44	71	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki snurowej	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	faza III
224	Podgaj	35	43 - 44	72	cmentarzysko kurhanowe	k. pucharów lejkowatych	
225	Podgaj	36	43 - 44	73	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
226	Rudunki	1	43 - 44	74	śląd osadnictwa	k. łużycka	
227	Rudunki	2	43 - 44	75	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
228	Rudunki	3	43 - 44	76	osada	k. łużycka	Ha-La
229	Rudunki	4	43 - 44	77	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
230	Rudunki	5	43 - 44	78	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
231	Rudunki	6	43 - 44	79	osada	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
232	Rudunki	7	43 - 44	80	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
233	Rudunki	8	43 - 44	81	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
234	Rudunki	9	43 - 44	82	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
235	Rudunki	10	43 - 44	83	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	

					osada	k. prapolska	faza E-F
236	Rudunki	11	43 - 44	84	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					osada	k. prapolska	faza E
237	Łazieniec (d. Aleksandrów Kuj-Aleksandrówek)	2	43 - 44	87	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
238	Stawki	2	43 - 44	89	obozowisko		paleolit-mezolit
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
239	Stawki	5	43 - 44	90	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
					obozowisko	?	
240	Ośno	3	43 - 44	91	osada	k. łużycka	
241	Ośno	4	43 - 44	92	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
242	Ośno	5	43 - 44	93	osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	
243	Ośno	6	43 - 44	94	osada	k. ceramiki wstęgowej rytej	
					śląd osadnictwa	k. lendzielska	faza IIb-III
					osada	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza C-D
					osada	k. prapolska	faza E-F
244	Ośno	7	43 - 44	95	śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
245	Ośno	8	43 - 44	96	osada	k. prapolska	faza E
246	Ośno	9	43 - 44	97	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	halsztat
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
247	Ośno	10	43	98	osada	k. pucharów	faza III-IV

			- 44			lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. łużycka	faza E-F
248	Ośno	11	43 - 44	99	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
249	Ośno	12	43 - 44	10 0	osada	k. prapolska	faza E-F
250	Ośno	13	43 - 44	10 1	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
251	Ośno	14	43 - 44	10 2	osada	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
252	Ośno	15	43 - 44	10 3	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
253	Ośno	16	43 - 44	10 4	śląd osadnictwa	k. łużycka	
254	Ośno	17	43 - 44	10 5	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
255	Ośno	18	43 - 44	10 6	śląd osadnictwa	k. łużycka	
256	Ośno	19	43 - 44	10 7	śląd osadnictwa	k. łużycka	
257	Ośno	20	43 - 44	10 8	śląd osadnictwa	k. łużycka	
258	Ośno	21	43 - 44	10 9	osada	k. prapolska	faza A-C
259	Ośno	22	43 - 44	11 0	cmentarzysko	k. łużycka	Ha-La
					osada	k. łużycka	
					cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. prapolska	faza D-E
					kurhan	?	
260	Ośno	23	43 - 44	11 1	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					śląd	k. prapolska	faza E-F

					osadnictwa		
261	Ośno	24	43 - 44	11 2	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
262	Ośno	25	43 - 44	11 3	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
263	Ośno	26	43 - 44	11 4	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
264	Ośno	27	43 - 44	11 5	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej rytej	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
265	Ośno	28	43 - 44	11 6	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
266	Ośno	29	43 - 44	11 7	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
267	Ośno	30	43 - 44	11 8	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza F
268	Ośno	31	43 - 44	11 9	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
269	Ośno	32	43 - 44	12 0	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
270	Ośno	33	43 - 44	12 1	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
271	Ośno	34	43 - 44	12 2	osada	k. pucharów lejkowatych	faza II
272	Ośno	35	43 - 44	12 3	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
273	Ośno	36	43 - 44	12 4	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza F
274	Ośno	37	43 - 44	12 5	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
275	Ośno	38	43 - 44	12 6	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
276	Ośno	39	43 - 44	12 7	osada	k. lendzielska	faza IIb-III
					śląd osadnictwa	k. łużycka	

					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
277	Ośno	40	43 - 44	12 8	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
278	Ośno	41	43 - 44	12 9	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	okres lateński
279	Ośno	42	43 - 44	13 0	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
					osada	k. prapolska	faza E-F
280	Ośno	43	43 - 44	13 1	osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
281	Ośno	44	43 - 44	13 2	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza D-F
282	Ośno	45	43 - 44	13 3	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza C-D
					osada	k. prapolska	
283	Ośno	46	43 - 44	13 4	osada	k. prapolska	faza E-F
284	Ośno	47	43 - 44	13 5	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
285	Ośno	48	43 - 44	13 6	osada	k. przeworska	faza C-D
286	Ośno	49	43 - 44	13 7	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
287	Ośno	50	43 - 44	13 8	śląd osadnictwa	k. łużycka	okres lateński
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
288	Plebanka	1	43 - 44	13 9	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	
					cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński
					śląd	k. prapolska	faza E-F

					osadnictwa		
289	Plebanka	2	43 - 44	14 0	osada	k. łużycka	
290	Plebanka	3	43 - 44	14 1	osada	k. łużycka	Ha-La
					osada	k. prapolska	faza E-F
291	Plebanka	4	43 - 44	14 2	osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
292	Plebanka	5	43 - 44	14 3	osada	k. łużycka	
293	Plebanka	6	43 - 44	14 4	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza B-C
					osada	k. prapolska	faza F
294	Plebanka	7	43 - 44	14 5	śląd osadnictwa	k. łużycka	
295	Plebanka	8	43 - 44	14 6	osada	k. prapolska	faza E-F
296	Plebanka	9	43 - 44	14 7	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
297	Ostrowąs	3	43 - 44	14 8	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
298	Ostrowąs	4	43 - 44	14 9	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza F
299	Ostrowąs	5	43 - 44	15 0	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
300	Konradowo	1	43 - 45	1	osada	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
301	Konradowo	2	43 - 45	2	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	neolit
302	Kuczek	1	43 - 45	4	osada	k. polska	XIV-XVII w.
303	Zgoda	1	43 - 45	9	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
304	Zgoda	2	43 -	10	osada	k. polska	XIII-XV w.

			45				
305	Konradowo	3	43 - 45	11	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
					osada	k. polska	XV-XVII w.
306	Zgoda	3	43 - 45	12	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
307	Kuczek	2	43 - 45	13	osada	k. pucharów lejkowatych	neolit
308	Nowy Ciecchinek	1	43 - 45	14	śląd osadnictwa		pradzieje
309	Odolion	1	43 - 45	29	?		pradzieje
310	Stawki	1	43 - 45	30	osada	k. polska	XIV-XVI w.
311	Stawki	2	43 - 45	31	?	k. wchodniopomo rska	halsztat
312	Słomkowo	2	43 - 45	32	osada	k. polska	XV-XVI w.
313	Słomkowo	1	43 - 45	40	osada		neolit
314	Opoki	1	44 - 43	1	osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
315	Opoki	36	44 - 43	2	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					?	?	?
316	Opoki	37	44 - 43	3	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
					?	?	?
317	Opoki	38	44 - 43	4	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada produkcyjna	?	?
318	Opoki	24	44 - 43	5	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	XIII-XV w.
					?	?	?
319	Opoki	23	44 - 43	6	obozowisko		schyłkowy neolit
320	Opoki	22	44 - 43	7	osada	k. łużycka	

321	Opoki	35	44 - 43	8	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
322	Opoki	25	44 - 43	9	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
323	Opoki	11	44 - 43	10	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	XIV-XV w.
324	Opoki	20	44 - 43	11	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
325	Opoki	21	44 - 43	12	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
326	Opoki	12	44 - 43	13	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	
					osada produkcyjna	?	?
327	Opoki	13	44 - 43	14	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza F
328	Opoki	26	44 - 43	15	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
329	Opoki	27	44 - 43	16	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					osada	k. łużycka	halsztat
					osada	k. prapolska	faza A-B
					osada	k. prapolska	faza E-F
330	Opoki	14	44 - 43	17	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. amfor kulistych	faza III
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	

					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza B-C
					osada	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. prapolska	XIII-XV w.
331	Opoki	28	44 - 43	18	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza I-II
332	Opoki	30	44 - 43	19	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
333	Opoki	29	44 - 43	20	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
334	Opoki	31	44 - 43	21	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
335	Opoki	32	44 - 43	22	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
336	Opoki	33	44 - 43	23	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
337	Opoki	34	44 - 43	24	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
338	Opoki	17	44 - 43	25	osada	k. prapolska	XIV-XV w.
339	Opoki	15	44 - 43	26	osada	k. pucharów lejkowatych	faza II-III
					cmentarzysko	k. łużycka	halsztat
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza C
					śląd osadnictwa	k. prapolska	XIII-XV w.
340	Podgaj	21	44 - 43	27	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
341	Podgaj	11	44 - 43	28	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
					osada	k. łużycka	
342	Podgaj	13	44 - 43	29	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza V
					obozowisko	k. łużycka	
343	Podgaj	14	44 - 43	30	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
344	Zduny	1	44 -	31	osada	k. prapolska	faza E-F

			43				
345	Wilkostowo	11	44 - 43	32	obozowisko		schyłkowy neolit
346	Wilkostowo	12	44 - 43	33	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
347	Wilkostowo	13	44 - 43	34	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
348	Wilkostowo	14	44 - 43	35	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
349	Wilkostowo	15	44 - 43	36	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
350	Wilkostowo	16	44 - 43	37	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	XIII-XV w.
351	Wilkostowo	21	44 - 43	38	osada	k. prapolska	XIV-XV w.
352	Wilkostowo	4	44 - 43	39	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
353	Wilkostowo	5	44 - 43	40	śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
354	Wilkostowo	6	44 - 43	41	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					osada	k. prapolska	XIV-XV w.
355	Wilkostowo	17	44 - 43	42	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
356	Wilkostowo	18	44 - 43	43	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
357	Wilkostowo	7	44 - 43	44	osada	k. prapolska	XIII-XV w.
358	Wilkostowo	8	44 -	45	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	

			43		śląd osadnictwa	k. przeworska	
359	Wilkostowo	10	44 - 43	46	śląd osadnictwa		epoka kamienia
360	Wilkostowo	9	44 - 43	47	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
361	Wilkostowo	19	44 - 43	48	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
362	Wilkostowo	20	44 - 43	49	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
363	Wilkostowo	1	44 - 43	50	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
364	Wilkostowo	2	44 - 43	51	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza V
365	Wilkostowo	3	44 - 43	52	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	faza II
366	Wilkostowo	25	44 - 43	53	śląd osadnictwa	?	?
367	Wilkostowo	22	44 - 43	54	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza III
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
368	Wilkostowo	23	44 - 43	55	osada	k. pucharów lejkowatych	faza II
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
369	Wilkostowo	24	44 - 43	56	osada	k. pucharów lejkowatych	faza II
					śląd osadnictwa	k. łużycka	III-IV okres epoki brązu
370	Początkowo	14	44 - 43	57	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza III-IV
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
371	Początkowo	18	44 - 43	58	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza III-IV
372	Początkowo	19	44 - 43	59	osada	k. pucharów lejkowatych	faza III
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
373	Początkowo	36	44 -	60	osada	k. pucharów lejkowatych	

			43				
374	Początkowo	20	44 - 43	61	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
375	Początkowo	21	44 - 43	62	osada	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łożyczka	
					osada	k. prapolska	faza D-E
376	Początkowo	22	44 - 43	63	osada	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łożyczka	
377	Początkowo	23	44 - 43	64	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. amfor kulistych	faza III
					osada	k. łożyczka	
					cmentarzysko	k. przeworska	
378	Początkowo	24	44 - 43	65	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
379	Początkowo	25	44 - 43	66	osada	k. pucharów lejkowatych	faza III
					osada	k. łożyczka	
380	Początkowo	26	44 - 43	67	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. amfor kulistych	
					osada	k. łożyczka	
381	Początkowo	27	44 - 43	68	obozowisko	k. łożyczka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
382	Początkowo	28	44 - 43	69	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łożyczka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
383	Początkowo	37	44 - 43	70	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
384	Początkowo	38	44 - 43	71	osada	k. pucharów lejkowatych	faza II
385	Początkowo	39	44 - 43	72	osada	k. pucharów lejkowatych	
386	Przybranówek	1	44 - 43	73	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łożyczka	
387	Przybranówek	2	44	74	osada	k. pucharów	

			- 43			lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
388	Przybranówek	36	44 - 43	75	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza II
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
389	Przybranówek	37	44 - 43	76	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
390	Przybranówek	38	44 - 43	77	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
391	Przybranówek (d. Straszewo)	13	44 - 43	78	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza I-II
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
392	Przybranówek (d. Straszewo)	14	44 - 43	79	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
393	Podgaj	12	44 - 44	1	osada	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński
394	Podgaj	15	44 - 44	2	punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
395	Podgaj	16	44 - 44	3	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza A-B
396	Podgaj	16a	44 - 44	4	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
397	Podgaj	17	44 - 44	5	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	faza II
398	Podgaj	19	44 -	6	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	

			44		śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	faza II
399	Podgaj	31	44 - 44	7	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
400	Podgaj	32	44 - 44	8	obozowisko	k. ceramiki wstęgowej	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza III
					obozowisko	k. amfor kulistych	
401	Podgaj	33	44 - 44	9	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
402	Podgaj	34	44 - 44	10	grobowiec	k. pucharów lejkowatych	faza III
					grobowiec	k. amfor kulistych	schyłkowy neolit
403	Podgaj	37	44 - 44	11	obozowisko		schyłkowy neolit
404	Podgaj	29	44 - 44	12	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					cmentarzysko	k. łużycka	
405	Podgaj	30	44 - 44	13	obozowisko	k. ceramiki sznurowej	faza II
					obozowisko	k. trzciniecka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
406	Przybranowo	1	44 - 44	14	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
407	Przybranowo	2	44 - 44	15	punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
408	Przybranowo	3	44 - 44	16	osada	k. ceramiki wstęgowej	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
409	Przybranowo	4	44 - 44	17	punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	faza C-D
410	Przybranowo	5	44 - 44	18	osada	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
					osada	k. prapolska	
411	Przybranowo	6	44	19	punkt	k. łużycka	

			- 44		osadniczy		
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D
412	Przybranowo	7	44 - 44	20	punkt osadniczy	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					osada	k. prapolska	faza E
413	Przybranowo	8	44 - 44	21	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E
414	Przybranowo	9	44 - 44	22	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
415	Przybranowo (Łysa Góra)	10- 11	44 - 44	23	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. amfor kulistych	faza II-III
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
416	Przybranowo	12	44 - 44	24	osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
417	Przybranowo	13	44 - 44	25	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
418	Przybranowo	14	44 - 44	26	punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
419	Przybranowo	15	44 - 44	27	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					punkt osadniczy	k. prapolska	faza B-C
					osada	k. prapolska	faza E-F
420	Przybranowo	16	44 -	28	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	schyłkowy neolit

			44		śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
421	Przybranowo	17	44 - 44	29	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
422	Przybranowo	18	44 - 44	30	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
423	Początkowo	1	44 - 44	31	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
424	Początkowo	2	44 - 44	32	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
425	Początkowo	3	44 - 44	33	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
426	Początkowo	4	44 - 44	34	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński-OR B
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza B-C
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
427	Początkowo	5	44 - 44	35	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	faza B-C
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					osada	k. prapolska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	XIV-XV w.
428	Początkowo	6	44 - 44	36	punkt osadniczy	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E
429	Początkowo	7	44 - 44	37	punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					śląd		neolit

					osadnictwa		
430	Początkowo	8	44 - 44	38	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	faza III
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
431	Początkowo	9	44 - 44	39	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
432	Początkowo	10	44 - 44	40	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. nadniemeńska	
					punkt osadniczy	k. łużycka	halsztat
433	Początkowo	11	44 - 44	41	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
434	Początkowo	12	44 - 44	42	punkt osadniczy	k. łużycka	
435	Początkowo	13	44 - 44	43	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	faza II
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
436	Początkowo	31	44 - 44	44	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
437	Początkowo	30	44 - 44	45	obozowisko	k. ceramiki wstęgowej	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza II
					obozowisko	k. amfor kulistych	schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
438	Początkowo	15	44 - 44	46	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. nadniemeńska	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
439	Początkowo	16	44 -	47	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	

			44		śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					obozowisko	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
440	Początkowo	17	44 - 44	48	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	faza II
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
441	Początkowo	35	44 - 44	49	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
442	Początkowo	34	44 - 44	50	obozowisko		schyłkowy neolit
443	Początkowo	33	44 - 44	51	cmentarzysko	k. przeworska	późny okres lateński-OR C
					cmentarzysko	k. prapolska	XI-XII w.
444	Początkowo	29	44 - 44	52	punkt osadniczy	k. łużycka	V okres epoki brązu/halsztat C
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
					osada	k. staropolska	XIV-XV w.
445	Początkowo	40	44 - 44	53	śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					osada	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
446	Początkowo	41	44 - 44	54	osada	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
447	Początkowo	42	44 - 44	55	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
448	Początkowo	43	44 - 44	56	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
449	Początkowo	44	44 - 44	57	punkt osadniczy	k. łużycka	
450	Początkowo	45	44 - 44	58	śląd osadnictwa	k. łużycka	
451	Początkowo	46	44 - 44	59	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd	k. prapolska	

					osadnictwa		
452	Początkowo	47	44 - 44	60	obozowisko		schyłkowy neolit
453	Przybranówek	3	44 - 44	61	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	faza II
454	Przybranówek	43	44 - 44	62	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	faza II
455	Przybranówek	44	44 - 44	63	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
456	Przybranówek	4	44 - 44	64	obozowisko	k. ceramiki wstęgowej	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	faza II
					śląd osadnictwa	k. łożyczka	
457	Przybranówek	5	44 - 44	65	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
458	Przybranówek	53	44 - 44	66	punkt osadniczy	k. przeworska	
459	Przybranówek	54	44 - 44	67	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
460	Przybranówek	6	44 - 44	68	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
461	Przybranówek	7	44 - 44	69	śląd osadnictwa	k. łożyczka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
462	Przybranówek	42	44 - 44	70	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
463	Przybranówek	41	44 - 44	71	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łożyczka	
464	Przybranówek	8	44 - 44	72	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. trzciniecka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	

					osada	k. prapolska	faza D-E
465	Przybranówek	9	44 - 44	73	ślad osadnictwa	k. łużycka	
					ślad osadnictwa	k. przeworska	
466	Przybranówek	10	44 - 44	74	obozowisko	k. amfor kulistych	
					ślad osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
467	Przybranówek	11	44 - 44	75	punkt osadniczy	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
468	Przybranówek	12	44 - 44	76	punkt osadniczy	k. przeworska	
469	Przybranówek	13	44 - 44	77	ślad osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
					osada	k. staropolska	
470	Przybranówek	14	44 - 44	78	punkt osadniczy	k. łużycka	
					ślad osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					ślad osadnictwa	k. staropolska	
471	Przybranówek	15	44 - 44	79	ślad osadnictwa	k. łużycka	
					ślad osadnictwa	k. przeworska	
472	Przybranówek	16	44 - 44	80	obozowisko	k. pucharów lejkwatych	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					ślad osadnictwa	k. przeworska	
					obozowisko	k. staropolska	
473	Przybranówek	17	44 - 44	81	ślad osadnictwa	k. pucharów lejkwatych	
					ślad osadnictwa	k. łużycka	
					ślad osadnictwa	k. prapolska	faza E
					osada	k. staropolska	
474	Przybranówek	18	44 - 44	82	ślad osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. staropolska	
475	Przybranówek	23	44 - 44	87	punkt osadniczy	k. łużycka	
476	Przybranówek	24	44 -	88	ślad osadnictwa	k. pucharów lejkwatych	

			44		śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					osada	k. staropolska	
477	Przybranówek	25	44 - 44	89	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
478	Przybranówek	47	44 - 44	90	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
479	Przybranówek	26	44 - 44	91	punkt osadniczy	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	
480	Przybranówek	27	44 - 44	92	punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
					śląd osadnictwa	k. staropolska	
481	Przybranówek	28	44 - 44	93	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. staropolska	
482	Przybranówek	46	44 - 44	94	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
483	Przybranówek	29	44 - 44	95	grobowiec	k. pucharów lejkowatych	
					punkt osadniczy	k. amfor kulistych	
					osada	k. łużycka	
					cmentarzysko	k. przeworska	faza B-C
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
484	Przybranówek	30	44 - 44	96	punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. staropolska	
485	Przybranówek	45	44 - 44	97	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
486	Przybranówek	31	44 -	98	obozowisko	k. niemeńska	

			44				
487	Przybranówek	48	44 - 44	99	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
488	Przybranówek	32	44 - 44	10 0	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
489	Przybranówek	33	44 - 44	10 1	śląd osadnictwa	k. niemeńska	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
490	Przybranówek	34	44 - 44	10 2	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. ceramiki sznurowej	faza II
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E
491	Przybranówek	35	44 - 44	10 3	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	faza II
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
492	Przybranówek	50	44 - 44	10 4	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					obozowisko		schyłkowy neolit
493	Przybranówek	49	44 - 44	10 5	śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
494	Przybranówek	51	44 - 44	10 6	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
495	Przybranówek	39	44 - 44	10 7	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					obozowisko	k. niemeńska	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
496	Przybranówek	40	44 - 44	10 8	śląd osadnictwa	k. ceramiki sznurowej	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
497	Plebanka	10	44	18	osada	k. łużycka	

			- 44	8	punkt osadniczy	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
					osada	k. prapolska	faza E-F
498	Plebanka	11	44 - 44	18 9	śląd osadnictwa	k. przeworska	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
499	Plebanka	12	44 - 44	19 0	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E
500	Plebanka	13	44 - 44	19 1	śląd osadnictwa		neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					osada	k. przeworska	późny okres lateński
					osada	k. prapolska	faza D-E
501	Plebanka	14	44 - 44	19 2	śląd osadnictwa	k. prapolska	
502	Plebanka	15	44 - 44	19 3	śląd osadnictwa	k. łużycka	
503	Słomkowo	1	44 - 44	19 4	śląd osadnictwa		epoka kamienia
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza E-F
504	Słomkowo	2	44 - 44	19 5	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
505	Ostrowąs	6	44 - 44	19 7	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					punkt osadniczy	k. łużycka	
506	Ostrowąs	7	44 - 44	19 8	punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
507	Ostrowąs	8	44 - 44	19 9	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	
508	Ostrowąs	2	44 - 44	20 0	osada	k. łużycka	IV-V okres epoki brązu
					osada	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	faza D-E
509	Ostrowąs	9	44	20	punkt	k. przeworska	

			- 44	1	osadniczy		
					osada	k. prapolska	faza E-F
510	Ostrowąs	10	44 - 44	20 2	śląd osadnictwa	k. łużycka	
511	Ostrowąs	11	44 - 44	20 3	śląd osadnictwa	k. łużycka	
512	Ostrowąs	12	44 - 44	20 4	śląd osadnictwa	k. prapolska	
513	Ostrowąs	13	44 - 44	20 5	kopiec	?	?
514	Ostrowąs	14	44 - 44	20 6	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
515	Ostrowąs	15	44 - 44	20 7	śląd osadnictwa	k. łużycka	
516	Ostrowąs	16	44 - 44	20 8	śląd osadnictwa	k. łużycka	
517	Ostrowąs	17	44 - 44	20 9	śląd osadnictwa	k. łużycka	
518	Ostrowąs	18	44 - 44	21 0	obozowisko		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
519	Ostrowąs	19	44 - 44	21 1	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
520	Ostrowąs	20	44 - 44	21 2	obozowisko		schyłkowy neolit
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
521	Ostrowąs	21	44 - 44	21 3	obozowisko		schyłkowy neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
522	Ostrowąs	22	44 - 44	21 4	punkt osadniczy	k. łużycka	
523	Ostrowąs	1	44 - 44	21 5	cmentarzysko	k. przeworska	faza B-C
524	Ostrowąs	23	44 - 44	21 6	punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
525	Ostrowąs	24	44 -	21 7	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	

			44				
526	Ostrowąs	25	44 - 44	21 8	obozowisko		schyłkowy neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	faza E-F
527	Ostrowąs	26	44 - 44	21 9	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					?	k. łużycka	
528	Ostrowąs	27	44 - 44	22 0	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
529	Ostrowąs	28	44 - 44	22 1	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
530	Ostrowąs	29	44 - 44	22 2	punkt osadniczy	k. łużycka	
531	Ostrowąs	30	44 - 44	22 3	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
532	Ostrowąs	31	44 - 44	22 4	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					śląd osadnictwa	k. lendzielska	
					obozowisko		schyłkowy neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
533	Ostrowąs	32	44 - 44	22 5	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	
534	Ostrowąs	33	44 - 44	22 6	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
535	Ostrowąs	34	44 - 44	22 7	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
536	Ostrowąs	35	44 - 44	22 8	punkt osadniczy	k. łużycka	
537	Ostrowąs	36	44 - 44	22 9	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
					osada	k. łużycka	
					osada	k. prapolska	

538	Ostrowąs	37	44 - 44	23 0	śląd osadnictwa		schyłkowy neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza E-F
539	Ostrowąs	38	44 - 44	23 1	śląd osadnictwa	k. ceramiki wstęgowej	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
					punkt osadniczy	k. przeworska	
					osada	k. prapolska	
540	Ostrowąs	39	44 - 44	23 2	śląd osadnictwa	k. prapolska	
541	Ostrowąs	40	44 - 44	23 3	obozowisko		schyłkowy neolit
					punkt osadniczy	k. łużycka	
542	Ostrowąs	41	44 - 44	23 4	obozowisko	k. pucharów lejkowatych	
543	Ostrowąs	42	44 - 44	23 5	śląd osadnictwa	k. pucharów lejkowatych	
					śląd osadnictwa	k. łużycka	
544	Ostrowąs	43	44 - 44	23 6	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
545	Ostrowąs	44	44 - 44	23 7	śląd osadnictwa	k. amfor kulistych	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
546	Ostrowąs	45	44 - 44	23 8	śląd osadnictwa	k. prapolska	faza A-B
547	Ostrowąs	46	44 - 44	23 9	śląd osadnictwa	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. przeworska	
548	Początkowo	48	44 - 44	27 3	grodzisko		nowożytny XVIII w.
549	Wołuszewo	3	42 - 45	20	osada	k. łużycka	
					śląd osadnictwa	k. prapolska	faza D-E

Źródło: Gminna ewidencja zabytków